

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2022 PRIS: 89:-

Nationalkänsla

Renässans för liberal nationalism

SAMHÄLLE

WILHELM BEHRMAN

går på killmiddag
på Södermalm.

FRIZON

LENNART BERNTSON

nystari en dansk
spionskandal.

TRADITION

MARGARETA MELÉN

gör upp med myterna
om Molière.

SKAFFA DIG JÄRNCOLL PÅ

företagande, näringsliv, arbetsmarknad, entreprenörskap & ekonomi.

Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik? I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

Flodhästarnas ö

På Bijagosöarnas stränder, utanför Guinea-Bissaus kust, kan man hitta mystiska fotavtryck. Det är spåren av en ovanlig art flodhästar, ett djur som normalt lever i sötvatten. Denna population lever istället i kustvatten precis som sina förfäder valarna.

Tisdag 24 maj kl 20.00 på Axess TV och Axess Play.

DE DÖDA VID NILEN

Vid Nilens strand vilar Egyptens äldsta och mest vidsträckta nekropol: Saqqara. I denna dokumentär följer vi en expedition som utforskar Saqqaras hemligheter och besöker begravningskamrarna för faraonerna Pepi I och Pepi II.

Torsdag 19 maj kl 20.00
på Axess TV och Axess Play.

AXESS TV

Bättre och bättre dag för dag?

PJ Anders Linder

Katarina Barrling och Cecilia Gar-me har gjort svensk offentlighet en stor tjänst genom att skriva *Saknad – på spaning efter landet inom oss* (Mondial), som kom ut i början av april. Det kommer en regelrätt recension i nästa nummer av *Axess*, men jag tar mig friheten att rekommendera boken redan nu. Vill man få ett smakprov, som dock inte på långt när kan ersätta läsning, finns en tv-intervju jag har gjort med författarna tillgänglig på axess.se och Youtube.

Båda är disputerade statsvetare (Barrling dessutom ledamot av *Axess* redaktionsråd) men de bär sin akademiska skolning med lätthet. De ägnar sig snarare åt att lyssna och reflektera än åt att föreläsa och föreskriva och den som fasar för fyrfältare kan andas ut. Framställningen bygger på vardagssamtal, klassikerläsning och historia och är fri från tidens teorisjuka. Den skapar förutsättningar för lugna och sansade samtal i lika svåra som angelägna frågor.

Utgångspunkten är att Sverige på kort tid har förändrats på ett genomgripande sätt och att saknaden av det som har och upplevs ha försvunnit är en stark och betydelsefull känsla hos många människor, som dock mött föga förståelse i media och politik. En svensk ska vara förändringsbenägen och framåtblickande och inte sitta fast i det förflutna. Visst förekommer det känslor i svensk politik, men saknaden är en lågstatus-känsla som inte rymms i känslokorridoren.

DEN STORA INVANDRINGEN är förstås en av de starkare förändringskrafterna men Barrling & Gar-me tar sig an frågan på ett långt mer lyhört sätt än vad som är brukligt i den så polariserade debatten. De framför ingen stark åsikt om hur stor invandringen borde ha varit, men de är förvånade över att eliterna som har stått bakom politiken har varit så litet intresserade av reaktionerna på den. Medborgarnas inställning har inte ingått i kalkylen och i takt med att fler börjat se problem och uttryckt skepsis har de styrande blivit besvikna och irriterade istället för att försöka få en dialog till stånd. Varför klamrar sig folk fast i det som har varit? Förstår de inte att det är så här som vägen framåt ser ut? Är de rentav illasinnade och främlingsfientliga?

Banden mellan elit och folk tunnas ut och det händer

inte bara i Sverige. Frankofilerna Barrling & Gar-me hänvisar bland annat till geografen Christophe Guilluy, som skriver om hur ”den dominerande klassen” förälskat sig i moderniteten och tappat intresset för att hålla ihop hela samhället. En stor grupp människor känner sig lämnad i sticket.

MAN KAN FUNDERA på varför detta har skett nu på sistone och inte tidigare. Förra århundradets svenska jordbruksdöd, avfolkning av landsbygden och miljonprogram innebar en väldig omvälvning där människor drogs upp med rötterna och fick mycket att sakna. Får invandringen verkligen ännu större följder än så?

Min gissning är att svaret kan vara ja och att det beror mindre på urbaniseringens och invandringens påverkan i sig än på vad utvecklingen under respektive tid har haft att erbjuda. Då fick man visserligen överge sin hembygd men man fick samtidigt ljusa bostäder med badrum, nya trygghetssystem, kraftigt höjda inkomster, bil och en löftesrik framtid för barnen. Nu kan man få se sin hembygd snabbt förändras med sociala spänningar, gängvälden och kvalitetsproblem i skolan som följd, och även om ekonomin då fortsätter att växa och köpkraften att stiga blir nettot inte positivt. De materiella förbättringarna kompenserar inte för förlusten av hemkänsla i tillvaron.

BARRLING OCH GARME testat tanken att synen på invandring kanske inte i första hand har med värderingar att göra utan att det mer handlar om *perspektiv*. I vad mån har den egna tillvaron påverkats? Som de skriver: ”Dagens befolkningsförändring äger inte rum överallt. Det finns områden i Sverige där knappt någonting har hänt. Och så finns det platser där samhällena är förvandlade. Ljusnarsberg, Norberg, Flen, Filipstad, Hultsfred, Högsby, Lindesberg, Laxå, Valdemarsvik, Bräcke, Hällefors, Lessebo, Ronneby och många fler [...] Skillnaden mellan att bo i Vasastan respektive Filipstad har förstås alltid varit stor, men på kort tid har den blivit ännu större.” Det är inte konstigt om saknad och vilshenhet är större där större förändringar har skett.

Å andra sidan är det inte heller konstigt om det uppstår kollektiv saknad utanför de mest påverkade delarna av Sverige. Man behöver inte själv bo i påskupploppens

Katarina Barrling, Hans Albin Larsson, Cecilia Garme.

Skäggetorp eller Navestad för att undra vart landet är på väg.

Människor kan relatera även till sådant som går utanför de rent personliga erfarenheterna: historien, till exempel. Även den som själv inte har upplevt Fattigsverige, rekordår eller Per Oscarssons striptease hos Hyland, för att inte tala om äldre tiders husförhör och soldatutskrivningar, kan känna sig delaktig i vad som har skett: tack vare undervisning i skolan, läsning av Grimberg och Herman Lindqvist, historier som gått i arv inom släkt och familj. Barrling & Garme talar om *tidsdjup*. Vi kan sakna sådant som vi aldrig har upplevt och känna ledsnad när det angrips, bagatelliseras eller systematiskt ignoreras. "Framåt" är en alldeles för torftig paroll för ett samhälle och vi befinner oss i ett läge där eliternas respekt och samtalsvilja kan visa sig minst lika viktiga som deras tiopunktsprogram och åtgärdsförslag.

*

I LJUSET AV DETTA blir man extra beklämd av att läsa om det fortsatta förstörelseverk som professor Hans Albin Larsson nagelfar i sin artikel på sidan 40. För några år sedan blev det rejäla protester när Skolverket ville ersätta konkreta kunskaper om platser, personer och händelser i grundskolans samhällsämnen med uppmaningar till att spekulera om "mönster", "processer" och liknande abstraktioner. Resultatet skulle bli guldstjärnor till pratkvarnar och kverulanter istället för att alla unga få rimlig chans att orientera sig i tid och rum. Myndigheten fick slå till reträtt men kom så småningom tillbaka med obetydligt förbättrade dokument, som börjar gälla vid halvårsskiftet. Och nu har man gymnaset i sikte.

Hans Albin Larsson var länge ordförande i Historielärarnas förening och har fört en beundransvärd kamp mot skolans urholkning av ämnet. Måtte hans kritik mot de nya försämringarna vinna gehör och trenden vända. I en tid av stora förändringar är det extra angeläget att ha kunskap

om var man befinner sig och var man kommer ifrån – för att inte tala om vart man har kommit.

Lyckad integration av unga människor med utländsk bakgrund beror inte bara på språkfärdigheter och jobb utan också på att tillräckligt många får en personlig relation till Sveriges geografi, historia och litteratur: Hallands åar, förlusten av Finland, *Nils Holgersson* och *Det går an*. Att många unga med ett otal generationer av svensk bakgrund numera också snuvas på detta är inget motargument utan en tragedi.

*

DET HÄR TIDSKRIFTSNUMRET når sina läsare i mitten av maj, ungefär samtidigt som överläggningarna om "det förändrade säkerhetspolitiska läget" ska ha resulterat i en rapport. Om inget gått fruktansvärt fel kan Sverige sedan ansöka om medlemskap i Nato samtidigt som Finland. Man kan ha alla möjliga synpunkter på segheten i den politiska processen, men det viktiga är nu att medlemskapet blir av och att det sker under betydande enighet. Det vore förfärligt för Sverige att bli stående ensamt med en stor, oberäknelig och allt aggressivare krigsmakt i grannskapet.

Om historieskrivningen hade varit ärligare och historiekunskaperna större hade vi för övrigt kunnat bli medlemmar för länge sedan. Den som tror att utfästelser om "neutralitet" och "alliansfrihet" ger något skydd värt namnet för ett land har mycket historia kvar att lära.

*

Natofrågan tar naturligt nog stor uppmärksamhet i anspråk. Vi får bara inte låta den skymma vad som sker i Ukraina. Kriget har pågått länge men är långt ifrån över. Den beslutsamma kampen för frihet och nationellt oberoende fortsätter. Behovet av civil och militär hjälp är gigantiskt. Det vilar på väst att se till att Ukraina kan vinna.

PJ Anders Lind

"Även den som själv inte har upplevt Fattigsverige, rekordår eller Per Oscarssons striptease hos Hyland, för att inte tala om äldre tiders husförhör och soldatutskrivningar, kan känna sig delaktig i vad som har skett."

10 SAMHÄLLE

Krönikor Susanna Birgersson vill faktiskt inte veta allt **10**

Annika Borg glömmar aldrig timmarna med Tom **10**

Kriget i Ukraina Carolina Vendil Pallin undrar när priset blir för högt för ryssarna **12**

Opinionsbildning Anders Rönmark lyssnar på rörelsens röster **16**

Zambia Emil Uddhammar om en demokrati på villovägar **18**

Polen Ulrika Carlsson anar en vändpunkt i Polen **20**

Ikorthet Röda stugor. Killmiddag **22**

Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

Erik W Larsson studerar ett amerikanskt kastsystem **24**

Carl Lindgren porträtterar läkaren som gjorde Stalin besviken **30**

Lennart Berntson är en dansk spionskandal på spåren **34**

40 OPINION

Hans Albin Larsson underkänner Skolverket.

TEMA: IDÉER UNDER OMPRÖVNING

44 Tid att omvärdera

Länge togs det för givet att liberalism och nationalism var fiender.

Med kriget i Ukraina gör den liberala nationalismen en historisk återkomst.

Av Björn Östbring

48 Vänd inte bort blicken

Till skillnad från i många andra demokratier förhåller sig svenskar till världen utifrån hur den bör vara istället för hur den faktiskt är. Den tiden går nu mot sitt slut.

Av Christian Abrahamsson

52 En rejäl dos bondförnuft

Högerpopulismen nöjer sig med magkänsla och enkla tumregler. Många liberaler och konservativa hänger på.

Av Andreas Johansson Heinö

”

*Det mesta
utspelade sig på
andra sidan de
sju haven. Det gör
det lättare att se
vad man vill se.*

Cecilia Nikpay, sid 73

58 TRADITION

Margareta Melén firar Molière.

62 CIVILISATION

- Medier* Blanche Sande om objektivitet och gonzojournalistik 62
Litteratur Henrik Nilsson gläds åt António Lobo Antunes 64
Historia David Andersson om Madeleine Albright 66
Kulturhistoria Magnus Ljunggren läser Per-Arne Bodin 68
Litteratur Jakob Sjövall fascineras av Max Blecher 70
Krönika Mauricio Rojas vet vad som kan göras om och göras bättre 71
I korthet Martin Lagerholm om tyska intellektuella 71

72 RECENSIONER

- Cecilia Nikpay reder ut rasismen 73
Benny Carlsson rör sig på individnivå 77
Håkan Lindgren tjuvas av kvinnor 79
Johan Sundeen besöker bibliotek 82
Mats Fält begråter tyranniet 84
Karin Henriksson docerar om Demokraterna 87
Helena Granström bländas av ett geni 89
Tommy Olofsson räddar dikter undan bålet 91
Henrik Lundberg prövar pösiga påståenden 94
Karin Stensdotter förbryllas av frälsta fransmän 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson känner den skamfyllda tomheten.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och Layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 13 juni 2022

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Ukrainas president vid
ett möte med Spaniens premiärminis-
ter och Danmarks statsminister, 21/4.
Foto av Miguel Gutierrez/TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 729 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Printed matter
3041 0976

Christian Abrahamsson
Fil dr i kulturgeografi

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Wilhelm Behrman
Psykolog och manusförfattare

Lennart Berntson
Lektor emeritus i historia
vid Roskilde universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Benny Carlsson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Karin Henriksson
Författare och journalist

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Hallvarsson

**Andreas
Johansson Heinö**
Fil dr i statsvetenskap och
förläggare vid Timbro förlag

Hugo Lagercrantz
Professor emeritus i barnmedicin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Hans Albin Larsson
Professor emeritus i historia
och historiedidaktik

Carl Lindgren
Med dr och redaktör i *Svensk
Medicinhistorisk Tidskrift*

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Magnus Ljunggren
Professor emeritus i
ryska litteratur

Henrik Lundberg
Lektor i sociologi vid
Göteborgs universitet

Margareta Melén
Översättare och kulturskribent

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet

Anders Rönmark
Tf chefredaktör i *Tidningen
Ängermanland*

Blanche Sande
Frilansskribent

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Karin Stensdotter
Författare och skribent

Johan Sundeen
Docent i idé- och
lärdoms historia och
universitetslektor i biblioteks-
och informationsvetenskap

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet

Carolina Vendil Pallin
Forskningsledare för
Rysslandsprogrammet vid FOI

Björn Östbring
Fil dr i statsvetenskap
vid Lunds universitet

Hand och hjärna – papper och penna

VISSA SKOLOR har ersatt papper och pennor med surfplattor. Skolverket vill att alla barn också i förskolan förser med digitala verktyg. Riksdagens utbildningsutskott ordnade den 24 februari i år en konferens med syftet att öka och förbättra digitaliseringen i skolan. Frågan är dock om dessa åtgärder har stöd i hjärnforskningen. Är det inte en risk att hjärnan utvecklas på ett annat sätt om man läser och skriver huvudsakligen på digitala medier istället för bokläsning och handskrivning?

Torbjörn Elensky och Isak Skogstad, till exempel, oroar sig för att den unga generationen läser allt mindre respektive har svårare att skriva för hand (Axess nr 2/2022).

Problemet är att man inte har något medfött läs- och skrivcentrum i hjärnan utan det måste formas genom övning. Hjärnabildning med magnetkamera har visat att analfabeter saknar de nervstrukturer som är engagerade vid läsning och skrivning.

Förmågan att läsa och skriva är bara drygt 5 000 år gammal till skillnad från det muntliga språkets utveckling. Det senare uppkom hos de första människorna (Homo sapiens) för ett par hundra tusen år sedan. Det kan ha skett genom en kulturell evolution. De urmänniskor som först lärde sig kommunicera muntligt med varandra lyckades sannolikt bäst med att jaga, fiska och bruka jorden och därmed överleva. Tack vare evolutionen så föds barnet med en förmåga att dra till sig modersmållets fonem som en magnet för att sedan börjar prata. Det talade språket utvecklas mer eller mindre automatiskt, genom att vi är försedda med en spåkinstinkt.

MEN VI SAKNAR EN medfödd förmåga att läsa och skriva. Femtusentusen år är för kort tid för att detta skall ha kunnat utvecklas evolutionärt. Vad vi gör är att vi utnyttjar hjärncentrum i den bakre vänstra hjärnloben, där förmågan att känna igen objekt, djur och ansikten är lokaliserad. Människan verkar inte bara födas med en förmåga att lära sig språk utan också att känna igen exempelvis ett oxhuvud, vattenvågor, en orm och en hand. Dessa objekt kan omformas i hjärnan till bokstäverna A, M, N och K. Vi recyklar alltså det vi känner igen så att det blir arabiska, hebreiska eller grekisk/latinska bokstäver i särskilda nervkretsar. På så sätt formas en "letterbox" vid våra centrum för ansikts- och objektsinlärning, enligt den franske kognitionsforskaren Stanislas Dehaene. Detta kan man läsa om i hans bok *Reading in the Brain* (Viking, 2009). Men inlärningen är inte automatisk, utan bokstäverna måste präntas in i hjärnan, genom att vi läser av dem och skriver upp dem.

Före digitaliseringen introducerades skrev vi svenskar hela alfabetets bokstäver sida upp och ned i våra blå anteckningsböcker. På så sätt präntades alfabetets bokstäver in i hjärnans letterbox.

VI SOM GICK I SKOLAN på 1950–1960-talen fick särskilda betyg i välskrivning, vilket var lika viktigt som betyg i räkning och kristendom. De som formade folkskolans läroplan och införde välskrivning på schemat bör gå till historien.

Enligt en norsk studie (*Frontiers Psychology*, 2020) visade det sig att unga vuxna som fick skriva text med en digital penna på en skärm aktiverade nervkretsar i hjärnans hjässlob, som är av betydelse för att minnas och tolka ny information bättre än de försökspersoner som bara tryckte på bokstäver på en skärm. Den metod som användes var registrering av hjärnans elektriska aktivitet med EEG (elektroenfalografi). Att skriva för hand på skärm verkade duga. Andra studier har dock visat att det bästa är att skriva på papper.

ORDEN OCH BOKSTÄVERNA lagras i letterboxen, som symboler. ÄVEN OM jag SKRIVER med omväxlande stora och SMÅ Bokstäver, så känner man ändå igen vad det står. Informationen från letterboxen överförs till hjärnans fram- och tinninglober för tolkning av orden och deras uttal. Som barn lär man sig att tolka bokstäverna som symboler för ljud. En dyslektisk person har svårare att läsa och minnas den individuella form av varje ord det stöter på. De klarar inte att läsa nya ord, som har en annan form än vad de känner igen. Att skriva är mer komplext än att bara läsa. Det kräver att flera hjärncentrum engageras, särskilt exekutiva hjärncentrum vari beslut fattas.

Det är uppenbart att ett barn som bara får läsa och skriva på en surfplatta inte utvecklar samma förmåga att läsa böcker och förstå kontexten i en berättelse. I en amerikansk studie visades att de delar av hjärnan som är engagerade i läsning och skrivning var sämre utvecklade hos barn som mest fick titta på skärm, jämfört med de som växte upp i hem med många böcker och läsning. De senast nämnda barnen bildade mer vit substans i hjärnan, vilket ökar nervledningshastigheten.

Hur pass oroliga skall vi vara för våra barn och barnbarn, som tillbringar större delen av dygnet åt skärmtittande? De kanske blir mer street-smarta, skickligare på multitasking och utvecklar nervkretsar som är mer anpassade till den digitala värld vi nu lever i. Att barn med dyslexi kan ha stor hjälp av digitala medier är helt klart.

JAG ANSER DOCK att vi inte skall överge förmågan att läsa pappersböcker och skriva för hand. Dessutom har det visat sig att hantverksskickligheten verkar ha avtagit, sedan barn mest tittat på skärm istället för att skriva, teckna och använda händerna när de leker. De kreativa händerna har ju varit en förutsättning för vår civilisation, som man kan läsa om i Göran Lundborgs nya bok: *Trepunktnoll – handen, hjärnan, tiden*. (Carlssons, 2022).

Skolverket, Statens medieråd, riksdagens utbildningsutskott och vissa samhällsdebattörer måste tänka efter vilka möjliga negativa konsekvenser alltför långt gången digitalisering av förskolan och skolan kan medföra.

Hugo Lagercrantz

Krönikor

Vi behöver tabun

Ann-Katrin heter hon, den senaste kvinnan att tala ut om sin ånger över att hon blev mamma. Moderskap var inget för henne, säger hon i intervjun med TV4:s Malou von Sievers.

Jag försöker distansera mig från motviljan jag känner, och lyssna på vad kvinnan säger. Det är inte särskilt svårt att förstå henne. Hon älskade frihet, hon älskade att jobba, hon tyckte om tillvaron som den var, hon ville ha en katt. Hennes man däremot ville ha barn och så blev det så, tvillingar till och med. Och trots att hon lämnade sina barn hos dagmammor och på institutioner från mycket tidig ålder och lät dem vara där under långa arbetsdagar, har de senaste 20 åren varit som en dimma. Inte roligt!

”Det har varit en plikt, inte något jag upplevt som givande på något sätt.” Nej, så kan det säkert kännas.

Hon säger att hon inte ångrar sina barn, utan sitt moderskap. Hon är nog med denna distinktion. Ja, det är de allihop, alla de som nu träder fram med sina ångerberättelser. Klart de inte ångrar sina barns existens – det är föräldraskapet de skulle vilja ha ogjort.

Men det är en meningslös distinktion. Barnets existens hänger på att någon blev förälder. Det går inte att ångra det ena men inte det andra. Kontrollfrågan är denna: Var det värt det? Att ett barn fick bli till, överleva graviditeten, en människa födas och växa upp – var det värt den leda och den känsla av instängdhet som du kände? Om svaret är nej, det var inte värt det, så

När blir priset för högt?

12 Vad gör Putin när ryssarna inser vad kriget kommer att kosta dem?

Rörelsens röster

16 En mer obunden opinionsbildning ska ge socialdemokratin draghjälp i valet.

Kvar på stigen

18 Under några dygn verkade det som om Zambia höll på att överge demokratin.

En ny era?

20 Kanske får kriget i Ukraina polackerna att överge offerrollen och glädjas åt demokratin.

I korthet

22 Röda stugor. Killmiddag.

Samtiden

23 Fredrik Johansson debatterar debatten om debatten.

Fågeln på min axel

EN KALL JANUARINATT för över femton år sedan tog jag taxi ut till det gamla slakthusområdet söder om Stockholm. Jag skulle hämta en fågel, som hade transportrats dit i en lastbil. Taxichauffören frågade vad jag skulle göra därute vid den okristliga tiden. Jag berättade om besöket hos släktingar och om deras uttråkade nymfkakadua, som min mamma sedan arrangerat att jag kunde få ta hand om. Istället för att ge mig en konstig blick i backspegeln, berättade chauffören att han haft papegojor i hela sitt liv, vred upp värmen i bilen och förhörde sig om burstorleken.

Det var så den började, den fascinerande mentala och känslomässiga resan tillsammans med en fågel med gula kinder med röda fläckar i och en plym som signalerade humöret. Tom, som jag kallade honom, hade inte tagit en flygtur på många år och avskydde människohänder. Samtidigt var han nyfiken och social, med denna paradox kämpade han.

Det blev många missförstånd mellan oss och kränkta busvisslingar från honom innan han förstod att mina händer och fingrar inte var farliga, utan redskap för honom att sitta på och att landa på. I början var det en del arbetsmöten jag kom försent till för att Tom vägrade att komma ned från en dörrpost eller en gardinstång. När han sedan öppnade sig för sin nya tillvaro kom han susande bakom mig och landade mjukt på handen jag höll ut eller på min axel.

Idag är Tom 35 år, en anseelig ålder även för en tamfågel av hans art. Humöret, melodivisslingarna och nyfikenheten är det fortfarande inget fel på. Nuförtiden blir det dock få flygturer, istället sitter han på min hand och fäller ut vingarna för att få transport till sina favoritställen. Han accepterar även min makes händer för ändamålet, vilket är ett stort framsteg. Och det är inte första gången vi ställer om till äldreboende för ett åldrande djur.

ångrar du visst dina barn. Om svaret är ja, att det var värt det, så ångrar du inte ditt föräldraskap. I båda fallen är det sålunda djupt lögnaktigt och oanständigt att sitta i tv och prata om att "ånga sitt föräldraskap men inte sina barn".

DET ÄR KLART ATT föräldraskap känns och upplevs på olika sätt av olika människor. Det är klart att för många är stunderna av lycka kortare än dagarna och, inte minst, nätterna av slit. Det är klart att det inte är oupphörligt stimulerande att umgås med små barn, eller ens halvstora barn. Det är ett hårt arbete att uppfostra barn. Det är klart att för en del människor faller det sig mer naturligt än för andra. En del finner glädje i samvaron med barnen, för andra är det mer plikt.

Men oavsett hur det kändes – var det inte ändå värt det?

Ann-Katrin filosoferar vidare, kanske var det inte så dumt ändå med barn? Hon tänker ibland på att om hon inte hade upplevt de 20 åren av dunkel leda så hade hon kanske inte kunnat älska sitt liv så mycket som hon gör nu. De kanske faktiskt ändå ledde till något gott, barnen? När hon äntligen blev fri från dem kunde hon ju uppskatta den barnfria tillvaron så mycket mer.

Relationen med barnen är god, försäkrar Ann-Katrin. Jag hoppas att de inte ser

den här intervjun. Det är nog inte möjligt att ha en nära och varm relation med en mamma som söker offentligheten för att få säga att livet blivit underbart igen, nu när hon slipper ta hand om dig.

MAN FÖRSTÅR VARFÖR fungerande samhällen alltid haft ett visst mått av tabun. Detta går långt bortom en uppgörelse med den så kallade "barnnormen", alltså idén om att människor tror att de kommer bli lyckli-

Ett svart hål med ett hjärta av sten.

ga bara de får föröka sig, och övertygelsen att vi måste våga prata om att föräldraskap kanske inte är meningen med livet. Det kan vi självfallet prata om. Men det här handlar om något annat, om en egocentrering så stark att den skapar ett svart hål av en tidigare verklig människa av kött och blod. Ett svart hål med ett hjärta av sten. Det borde finnas ett tabu som hindrar oss från att prata på det viset.

Tydligt pågår det ett svenskt forskningsprojekt som ska kartlägga hur stor andel av svenska föräldrar som ångrar sitt föräldraskap. Jag tror att det hör till den typ av frågor vi inte bör undersöka.

Vi måste inte veta allt. Vi måste inte veta om den genomsnittliga intelligenskvoten skiljer sig åt mellan olika etniciteter. Vi måste inte veta hur många vuxna människor som någon gång haft sexfantasier om barn. Vi måste inte veta om det går att korsa en människa och en gris. Det är utmärkt att vissa saker får ligga gömda, glömda och utforskade.

Vår samtid lider av vanföreställningen att tabu är något dåligt, att normer är något människofientligt. Jag tror tvärtom. Tabun och normer hindrar oss från att stötta oss själva i det mörker som den fullständigt självcentrerade människan utgör. ✨

Av Susanna Birgersson

Nyligen blev Tom sjuk. Ett talesätt säger att den dagen din fågel visar att den är sjuk är dagen då den dör. En fågelkunnig vän förklarade att det är den naturliga instinkten att inte visa flocken att man är sjuk, man kan bli utstött eller försvaga flocken så den drar till sig rovfåglar och andra faror. Vi enades om att jag ändå skulle avvakta med veterinärbesök, eftersom det

Han backade lite och plirade upp på mig. Han levde!

skulle stressa Tom för mycket.

Tom brukar snabbt klättra ur buren på morgonen, men blev nu istället sittande i den. Han förlorade vikt och petade i maten. En dag ramlade han ned på burgolvet och när jag tog upp honom kände jag hur kall han var om fötterna. Jag vred upp temperaturen i rummet där hans bur står och tog med honom till sängen, placera- de honom på mitt bröst och täckte honom försiktigt med en filt.

Efter en stund kröp han upp och bor-

rade in sitt huvud i min halsgrop och blev liggande alldeles stilla. Utanför hörde jag kyrkklockan slå varje kvart. När vi hade legat så i en timme klingade kyrkans klockspel och jag trodde att Tom hade somnat in. Han var orörlig. Men så kände jag hur han rörde sig och tryckte sig ännu närmare. Efter en timme var han återigen onaturligt stilla. Mina tårar rann men jag hann stoppa dem innan de nådde och blötte ned hans fjäderdräkt. Efter ytterligare en timme började han röra på sig. Han backade lite och plirade upp på mig. Han levde! Och för varje dag piggade han på sig.

Aldrig kommer jag att glömma de timmarna. Jag trodde att jag höll på att förlora min fågelvän, samtidigt var tilliten han visade mig en nåd, ögonblicken den där eftermiddagen en gåva. Det var något gränsöverskridande som skedde, en kontakt med tillvarons kärna.

Senare kom jag att tänka på några rader ur Hjalmar Gullbergs dikt "Odysseus hund", som beskriver en del av den komplexa känslan: "Fröjda sig må den som av ett djur blir hälsad!" Även Gustav Adolf Ekdahls magnifika tal om det lilla världens betydelse i slutet av Ingmar Bergmans *Fanny och Alexander* dök upp i mina tankar.

För det är i det lilla livet som existensens mening blixtrar till och blir synlig, en glimt som hjälper oss att hålla fokus på det viktiga och avgörande i vårt liv. Det är ur den lilla världens ögonblick vi hämtar kraft när inre och yttre mörker hotar. Oavsett om mörkret kommer i gestalt av en rysk president eller i form av en stenkastande våldsmobb, finns det lilla livets verklighet att ta vara på och påminna sig om. ✨

Av Annika Borg

KRIGET I UKRAINA

När blir priset för högt?

Propaganda och nationalism har gett ryskt folkligt stöd för invasionen av Ukraina. Men sanktionerna biter och ingen vet hur länge acceptansen kommer att bestå, skriver **Carolina Vendil Pallin**.

>>

När blir priset för högt?

EN INTE ALLDELES ovanlig fråga från journalister förvåren 2022 var: Är kriget i Ukraina Putins krig eller är det Rysslands krig? Ytterst är svaret att så länge som Vladimir Putin är Rysslands president så företräder han Ryssland och kriget är därmed även Rysslands.

Om det är den ryska befolkningens krig kommer att visas av händelseutvecklingen inne i Ryssland. Fortsätter eliten att sluta uppträda som president och uppfattar medborgarna att uppoffringarna som den politiska ledningen begär av dem som legitima och motiverade? För det är tydligt att det ryska folket kommer att betala länge både politiskt, ekonomiskt och humanitärt för detta krig. Beslutet ställer därmed också allt på sin spets även inrikespolitiskt för Ryssland.

Ryssland håller inte fria och rättvisa val och mänskliga fri- och rättigheter är sedan länge satta på undantag. Icke desto mindre är det politiska systemet beroende av – om inte gillande – så åtminstone en tyst acceptans. Längre framhöll forskare att ett slags socialt kontrakt existerade mellan Putin och befolkningen: så länge som den politiska ledningen levererade någorlunda stigande levnadsstandard och inte blandade sig i enskilda ryska medborgares privata liv så accepterade befolkningen kringskurna politiska rättigheter.

Detta kontrakt, om det någonsin existerade på allvar, är nu definitivt rivet. Redan före den 24 februari 2022 stod det klart att tillväxtsiffrorna i ekonomin under Putins två första mandatperioder (2000–2008)

Skådeprocess: Aleksej Navalnyj inför rätta. FOTO: GETTY IMAGES

Mariupol, mars 2022.

FOTO: ANATOLIY ZHDANOV/TT

inte skulle upprepas. Nu behöver Ryssland snarare stålsätta sig för en period med negativ tillväxt och växande isolering från internationella marknader. Det strategiska målet att bygga rysk ekonomi på en "ny teknologisk bas" spände bågen högt redan tidigare – nu framstår det som ouppnåeligt.

ISTÄLLET BYGGER RYSSLANDS inrikes stabilitet på att makten har koncentrerats kring en person, en konstruktion som per definition därför är lika sårbar som dennes förmåga att fullgöra sitt ämbete. Rysslands elit skördar nu vad den har sått sedan många år.

Parallellt har landets institutioner underminerats. Förutom de väpnade styrkorna samt säkerhets- och underrättelsetjänsterna är det bara presidentämbetet och ryska ortodoxa kyrkan som åtnjuter förtroende. Parlament, näringsliv, medier och rätts- och partiväsande har mycket lågt förtroende bland befolkningen. Korruptionen är fortsatt utbredd och landet är längre ifrån att bli en rättsstat än någonsin sedan 1991 när Sovjetunionen upphörde. Rättegången mot oppositionspolitikern Aleksej Navalnyj i mars i år blev en uppvisning i vad som brukar kallas "telefonrättvisa", där domaren stämmer av per telefon

Detta kontrakt, om det någonsin existerade på allvar, är nu definitivt rivet.

med den politiska makten hur lång domen bör bli och hur den ska motiveras.

Den politiska ledningen har fått konsekvent låga betyg för hur väl den levererar på de flesta politikområden, men utrikes- och försvarspolitik har uppskattats. Den nationella identiteten är intimt förknippad med att vara en stormakt och dess förflutna som imperium. Putins politik för att återupprätta Ryssland som åtminstone en regional stormakt har varit genuint populär. När han hävdar att Ukraina inte är ett verkligt land, att Ryssland måste ena de slaviska folken tycks det också vinna gehör i breda befolkningslager.

ÄVEN OM opinionsundersökningar efter den 24 februari bör tolkas med betydande försiktighet, finns klara indikationer på att befolkningen än så länge stöder kriget eller åtminstone är beredd att acceptera det som ett nödvändigt ont.. Enligt opinions-

undersökningsinstitutet Levada stödde över 80 procent de väpnade styrkorna i slutet av mars 2022. Det finns metoder för att undersöka hur stor andel av de tillfrågade som aktar sig för att uttrycka en åsikt som går emot den officiella. Men även med kor-

rigering för detta så stöder troligen mer än hälften av befolkningen kriget.

De nationalistiska argumenten tycks således vinna legitimitet både inom eliten och bland befolkningen samtidigt som stödet för Putin ökat markant. Befolkningar tenderar att sluta upp kring sin politiska ledning i tider av krig och fara.

Rysslands krig mot Ukraina har dessutom brutit den längre trend där allt fler har kommit att föredra sociala medier och internet som huvudsaklig nyhetskäl-

Premiärministern, Michail Misjustin, är populär och enligt konstitutionen den som träder in som tillförordnad president om Vladimir Putin inte skulle kunna utföra sitt ämbete. Ryssland har ingen vicepresident; den posten avskaffades efter ett kuppforsök mot Boris Jeltsin i oktober 1993. Misjustin var dock ibland dem som Putin avtvingade stöd för beslutet att erkänna Donetsk och Luhansk, och torde vara någon som Kreml bevakar noga vad gäller lojalitet. Att överge sin ministerpost eller på något sätt ifråga-

När han hävdar att Ukraina inte är ett verkligt land, att Ryssland måste ena de slaviska folken tycks det också vinna gehör i breda befolkningslager.

la. Återigen, enligt Levada, ökade andelen som angav teve som viktigast. Andelen har sjunkit från över 90 procent till under 65 procent över ett decennium, men i mars 2022 ökade andelen för första gången till 70 procent. Den andel av befolkningen som förlitade sig på internet gick också ned. Det indikerar att färre snarare än fler söker alternativ till den information som tillhandahålls av ryska staten efter den 24 februari. Förklaringen kan vara att många är rädda för konsekvenserna av att söka oberoende information och att alltför många webbsidor har blockerats inne i Ryssland.

Den viktigaste källan till legitimitet i Ryssland har dessutom blivit att peka på faror och fiender, en negativ legitimering av Putins ödesdigra beslut den 24 februari. Detta var ett viktigt tema i den statliga propagandan redan tidigare, men kontrasten mellan den patriotiska yran kring annekteringen av Krim och dagens krig är slående. Vladimir Putin motiverade sitt agerande mot Ukraina 2022 i en mörk och lugubert ton. Han avkrävde offentligt stöd från sina närmaste ministrar och tjänstemän för beslutet att erkänna de så kallade folkrepublikerna Donetsk och Luhansk i ett märkligt tevesant möte i Säkerhetsrådet. "Om jag faller, så faller ni alla", var det tydliga om än ej uttalade budskapet.

DEN RYSKA POLITISKA ledningen har beskrivit västs sanktioner som ett ekonomiskt blixtrkrig mot Ryssland, men också förkunnat att det har misslyckats och att landet kanske till och med kan gå stärkt ur det hela. Tanken att Rysslands oligarker skulle vända sig emot Putin är troligen ett exempel på västligt önsketänkande så länge som presidenten har stöd i opinionen och sitter på landets maktmedel i form av väpnad trupp, underrättelse- och säkerhetstjänster och kontrollerar parlamentet genom maktpartiet Enade Ryssland.

sätta den förda politiken är förknippat med större kostnader ju högre upp i hierarkin en rysk tjänsteman befinner sig. Allteftersom misstankarna ökar om ryska krigsförbrytelser i Ukraina blir också alla som på olika sätt möjliggör den ryska krigsinsatsen alltmer medskyldiga. Journalisten Andrej Kolesnikov har beskrivit det som att den ryska eliten sitter i en ubåt – det är helt enkelt mycket svårt att ta sig ut.

Själva invasionen legitimerades som en kamp mot nazister som enligt Ryssland skulle ha bedrivit ett folkförintelseprogram i Ukraina. Referenserna till andra världskriget var tydliga. Samtidigt hävdar också Rysslands politiska ledning att Ryssland försvarar sig mot USA och Nato. Om inte Ryssland försvarar sig i Ukraina kan landets säkerhet undermineras på sikt. Inga civila ukrainare skadas, enligt rysk propaganda, och de som anfälls är per definition nazister:

Alla som försöker hindra oss och skapar ytterligare hot mot vårt land, mot vårt folk, ska veta att Rysslands svar kommer att vara omedelbart och leda till konsekvenser som ni aldrig tidigare stött på i er historia. Vi är redo för alla möjliga händelseutvecklingar.

PUTINS BUDSKAP rymmer en undergångsstämning och frammanar bilden av ett betydande hot mot Rysslands nationella säkerhet. Valentina Matvienko, ordförande i Rysslands parlaments överhus och med rötter i Ukraina, sluter upp och hävdar att Ryssland inte hade något annat alternativ än att inleda en specialoperation för att få ett stopp på blodbadet och "det krig som Ukraina har börjat". Ordföranden i underhuset, Vjatjeslav Volodin, fortsätter att hävda att varje attack riktade mot Putin, även verbala sådana, är en attack mot Ryssland.

Efter den olagliga annekteringen av >>

Propaganda och motreaktion.

Krim, det som i Ryssland går under benämningen ”återföreningen av Krim med Ryssland”, utbröt något av en rysk patriotisk yra och det tog nästan fyra år innan den lade sig. Den här gången är stämningen mörkare och konsekvenserna för ryska medborgare mer kännbara. Kanske var det också därför som Moskva försökte uppamma stämningen från Krimannekteringen på dess årsdag den 18 mars i år för att legitimera även denna invasion av Ukraina.

Propagandan pekar på sanktionerna som ett bevis på västs plan att underminera Ryssland, men det finns också en tydlig oro hos den politiska ledningen att missnöjet ändå ska leda till folkliga protester och rubba den politiska stabiliteten. Generationer av ukrainare, inklusive ryskspråkiga ukrainare, kommer att minnas att Ryssland oprovoceerat attackerade Ukraina och inledde en ny fas i krigföringen med tusentals döda som följd.

ÖKAD REPRESSION och användning av fiendebilder kan möjligen minska möjligheten att denna verklighet når ryska medborgare. När Putin uttryckte sin förvissning om att det ryska samhället kommer att ”rensa sig självt” från förrädare skapade det en stämning som torde få än fler att tveka att kritisera kriget. Den yngre andelen av befolkningen och det som brukar benämnas som ”det ekonomiska blocket” inom eliten kommer dock snart att inse vilket högt pris som Ryssland kommer att tvingas betala, gång på gång. Om den ryska eliten och även befolkningen fortsätter att stödja, eller åtminstone acceptera Putins beslut den 24 februari som legitimt, så fortsätter detta att också vara Rysslands krig, inte bara Putins.

De som motsätter sig kriget och som inte sällan redan befann sig i opposition drabbas nu dubbelt. De upplever, som Kolesnikov skrev i början av april, ”ett fruktansvärt inferno av fasa och skam” samtidigt som de hotas av hårdare repression. Chefredaktören för den nu stängda radiostationen *Moskvas Eko*, Aleksej Venediktov, fick ett svinhuvud lämnat utanför sin lägenhet och ”Jude-svin” skrivet på dörren; Nobelpristagaren och chefredaktören för *Novaja gazeta* attackerades med röd oljefärg på en tågresa. Den oppositionella ryska journalisten Tatiana Felgenhauer konstaterade på Instagram när hon nåddes av bilderna på döda ukrainare i staden Butja:

Butja. Man måste veta om detta. Man kan inte andas. Detta fruktansvärda och denna förbannelse kommer att vara med oss för alltid. ✨

FOTO: ROBIN HALDERT/TT

OPINIONSBILDNING

Rörelsens röster

De har få anställda, knappa resurser och saknar partiets formella välsignelse. Inför valet hoppas arbetarrörelsen att en friare opinionsjournalistisk ska ge utdelning, skriver **Anders Rönmark**.

”TACK FÖR ALLT.” Det är vad som möter läsaren som går in på politism.se, plattformen för ”unga människor med vänster-sympatier som inte dras till partipolitiken”, som det hette när planerna för sajten lanserades under Almedalsveckan 2013.

Fem år senare lades *Politism* ned. Nya röster hade fått chansen att höras i debatten, redaktören Eric Rosén hade etablerats som en ny skribentstjärna på vänsterkanalen och *Politism* var för många i mediebranschen ett begrepp som var synonymt med nya grepp och experimentverkstad.

Ågarna (LO och Kommunal till 51 procent, resten ägdes av den norska medie-jätten Schibsted) hade dock tröttnat på år efter år av miljonförluster och hösten 2018 blev *Politism* en symbol för ett nytänkande som inte bar sig ekonomiskt.

Sedan blev det tyst. Mediebranschen

inriktade sig på det traditionella, och nya digitala opinionsprojekt lanserades främst inom borgerligheten.

När nedräkningen inför valet 2022 inleddes började det dock hända saker även inom arbetarrörelsen.

- 5 september 2021 – *Rörelsen*.
- 9 februari 2022 – *Bygget*.
- 23 februari 2022 – *Nya Mitt*.

Den gemensamma nämnaren: behovet av nya röster.

– När *Politism* lades ned skapades det ett tomrum. Det fanns inte längre någon naturlig plattform för unga, progressiva skribenter att synas på, berättar Lisa Gemmel, chefredaktör för *Bygget*.

– *Bygget* har varit på gång ganska länge, men det var först nu som det passade för oss som är engagerade i projektet att gå

vidare med det. Vi är en ideell förening i grunden, och gör det här utan ersättning, fortsätter hon.

Om ersättning till medverkande på sajten ska kunna betalas ut i framtiden återstår att se – en insamlingsverksamhet ska komma igång ("bara små donationer, för stora gåvor kommer alltid med krav och önskan om påverkan") – men det viktigaste är, enligt Gemmel, att ge icke-etablerade skribenter och tecknare chansen att få synas.

– Det finns så få S-märkta ledarsidor att skriva för, och saknar du partikoppling, då finns det få plattformar utanför den traditionella mediebranschen. Vår förhoppning är att kunna ge fler chansen, och plockas de upp av någon tidning, ja, då kommer vi bara att bli glada. Vi ska vara en experimentverkstad och språngbräda, fortsätter hon.

JUST VILJAN ATT TESTA nytt är något som också kännetecknar *Nya Mitten*, ledd av Lotta Häyrynen.

– Det känns som att fler och fler på vänsterkanten vågar kliva fram när det gäller opinionsjournalistiken och idédebatten. Man testar och provar sig fram, och då inte bara när det gäller skribenter utan också infrastruktur och nya former. Dessutom gör många det utan att ha stora och tunga organisationer i ryggen, säger Häyrynen.

– Man behöver inte pappa *Aftonbladets* ledarsidas godkännande...

Utan tvekan ser dock "pappa *Aftonbladet*" med stolthet på de nya initiativ som växer fram. Vid lanseringarna har applåder från den stora kvällstidningens ledar- och kultursidor varit varma och kraftfulla. En förklaring är #ledarskriv, den *Aftonbladet*-ledda ledarskribentsutbildning som drogs igång av den dåvarande politiska chefredaktören Karin Petersson (numera kulturchef på samma tidning) och som nu leds av hennes efterträdare, Anders Lindberg.

Både Lisa Gemmel och Lotta Häyrynen har gått utbildningen och båda betonar dess betydelse, inte bara rent skrivmässigt.

– Jag tror att #ledarskriv har betytt oerhört mycket. Det har skapat nätverk och forum där unga redaktörer och skribenter har kunnat komma i kontakt med varandra, säger Häyrynen.

Lisa Gemmel, *Byggets* chefredaktör.

FOTO: MAX V. KARLSSON

Så har det inte alltid varit. Arbetarrörelsen har varit väldigt bra på bunkrar och revirpissande...

Lotta Häyrynen anti-bunkerinställning visar sig när det gäller *Bygget* ("jag blev jättglad när de drog igång det") och *Rörelsen* ("de är lite närmare partiet och ett bra komplement"). Någon konkurrenssituation när det gäller det publicistiska ser hon inte framför sig, och till skillnad från *Bygget* och *Rörelsen* har hon dessutom en budget att förfoga över.

Inte en stor sådan, men ändå en budget...

– När *Nya Mitten* lanserades pratade man om LO Mediehus stora satsning. Och ja, det är en häftig satsning och fantastiskt rolig. Men bara så att folk får rätt perspektiv på det hela, så är det 1,5 tjänster...

De 1,5 tjänsterna ska utveckla opinionsjournalistiken som ligger de fackliga tidningarna nära (bakom satsningen står *Arbetet*, *Fastighetsfolket*, *Handelsnytt*, *Kommunalarbetaren*, *Målarnas Facktidning*, *Sekotidningen* och *Elektrikern*). En utvecklingssatsning som man enligt Häyrynen funderat länge på inom LO Mediehus.

– Det handlar både om att stärka positionen inom arbetarrörelsen och att nå ut bredare med det fackliga perspektivet.

Förhoppningarna är stora, särskilt efter det som upplevts som ett antal år på efterkälken i den opinionsjournalistiska striden.

Journalister är medelklass och det märks tydligt. Det blir ett medelklassperspektiv och dessutom ofta väldigt storstadscentrerat. Det blir kort sagt supersegrerat. Men vem lyfter frågan om välfärdens organisation? Om skiftarbete? Hot och våld i arbetslivet? Vi ska bredda den debatten.

NÄR DET GÄLLER DEBATTEN pekar både Lisa Gemmel och Lotta Häyrynen på behovet av att fler vänsterdebattörer utan medlemskap eller förtroendeuppdrag inom Socialdemokraterna eller Vänsterpartiet engagerar sig i diskussionen om arbetarrörelsens framtid.

Sajten *Rörelsen* kommer inte in lika mycket från sidan.

Någon finansiering eller officiellt stöd från partiet finns inte där – det är redaktören Peter Gustavsson noga med att påpeka – men det är tydligt att *Rörelsen* ser sig mer som en motor för idéutvecklingen specifikt inom Socialdemokraterna än arbetarrörelsen generellt.

– Jag tycker att man kan säga att vi följer en tradition som många S-märkta ledarsidor har och har haft, alltså "oberoende socialdemokratisk", men med betoning på båda orden, säger Peter Gustavsson.

– Man kan vara "illojal" mot ett beslut eller den politik som förs, men man är lojal mot en idétradition och en rörelse.

Varken Gustavsson eller hans medredaktör och medgrundare, tidigare riksdagsledamoten Veronica Palm, har någon #ledarskriv-bakgrund, och båda har betydligt tyngre parti-cv:n än Gemmel och Häyrynen. De delar dock utmaningen med knappa ekonomiska resurser.

Lotta Häyrynen, redaktör för *Nya Mitten*.

FOTO: YLVA SANDGREN

Att prenumerera på *Rörelsens* nyhetsbrev med tillhörande artiklar är gratis (möjligheten att skänka några kronor finns när man anmäler sig). Några enstaka annon-

ser har sålts. Det är dock oavlönat redaktörskap och icke-arvoderade skribenter som gäller.

TROTS DET HAR INTRESSET, enligt Gustavsson, varit stort för både läsning och medverkan.

– Vi ser att vi har en viktig roll att spela, och vi vill etablera oss som en plattform för idédebatten inom socialdemokratien. Oavsett hur det går i valet kommer det att finnas ett behov av att diskutera framtiden och vi ser att vi har en roll att spela, både inför och under, men kanske framförallt efter valet, säger Gustavsson, och skickar en tydlig passning till Socialdemokraternas idédebatt i regeringsställning.

– Regeringskansliet ska genomföra politik, men det blir inte bra om det är det enda ställe där politik också formuleras...

Förhoppningarna är stora, särskilt efter det som upplevts som ett antal år på efterkälken i den opinionsjournalistiska striden.

Eller som Lotta Häyrynen sammanfattar det:

– Vänstermedier har varit försvagade under många år, och det har vi sett effekterna av. ✨

Hakainde Hichilema: till slut blev han president.

FOTO: SALIM DAWOOD/TT

ZAMBIA

Kvar på stigen

Under några dramatiska dygn verkade det som om Zambia höll på att överge demokratin. Men i sista stund blev ett fredligt maktskifte möjligt, skriver **Emil Uddhammar**.

VID PRESIDENTVALET i Zambia den 12 augusti förra året såg det först ut som om landet utan bekymmer skulle segla in i den mycket exklusiva klubb i Afrika söder om Sahara som haft fredligt maktskifte minst tre gånger efter demokratiska val. Den tillträdande presidenten Hakainde Hichilema hade fått 60 procent av rösterna enligt valkommissionen. Hichilema gick bland annat till val på att stoppa korruptionen och få rätsida på landets ekonomi. Han är en tidigare affärsman – en av Zambias mest förmögna – som ägnat de senaste åren åt aktiv oppositionspolitik och därför fängslats ett flertal gånger.

Strax efter valet stod det dock klart att den sittande presidenten Edgar Lungu, som ansetts svag och omgiven av korrupta rådgivare, inte ville erkänna sig besegrad.

En dag gick och sedan en dag till. Stämningen blev alltmer nervös i huvudstaden Lusaka. Kvällen innan den planerade installationen av Hichilema blev läget akut. Flera personer arbetade i det tysta

för att lösa situationen. En ekonomiprofessor och rådgivare till Hichilema berättar att han fick ett samtal från den tillträdande presidenten. Hur skall vi göra? Telefonerna gick varma och en tidigare president från Tanzania, ditsänd som observatör, ingrep tillsammans med en äldre zambisk president. De kontaktade Edgar Lungu och förklarade att han måste ge upp, för att undvika eventuella våldsamheter. Morgonen därpå trädde Lungu fram inför tv-kamerorna och erkände sig besegrad. Klockan 14 möttes de båda presidenterna. Den fredliga övergången var säkrad.

Lungu hade kritiserats för att ekonomin försämrats dramatiskt, vilket bland annat visade sig genom att valutan halverades i värde gentemot dollarn, priserna steg och att räntebetalningar på internationella lån förföll. Många menade att kinesiska företag givits orättmätiga fördelar. Den kinesiska närvaron blev än mer tydlig under Edgar Lungus presidenttid.

Dessutom ökade skuldsättningen. De

tre miljarder dollar som tagits upp i lån i form av euroobligationer har gått till löpande konsumtion i statsbudgeten. Däremot är de nio miljarder som kineserna lånat ut noga fördelade till konkreta projekt och synliga överallt i form av vägar, broar, byggnader, konferensanläggningar och en skinande ny flygplats.

I LUSAKA SER MAN nya trafikleder på höga pyloner med tillhörande anslutningsvägar, cirkulationsplatser och viadukter, de flesta byggda av kinesiska företag. Detta är inget unikt för Zambia; modern infrastruktur har byggts av kinesiska företag i Kenya och i många andra afrikanska länder. Det nya är kanske att den kinesiska närvaron, inte minst i Zambia, blivit så påtaglig. Därmed väcker den också reaktioner och frågor.

Jag möter i Lusaka en av mina tidigare studenter, som kör mig till Zambias universitet, där han nu har en del undervisning. Det ligger på stora gröna ytor i utkanten av staden och är byggt i betong på 1960-talet i

Le Corbusiers stil. Hela universitet består av fem, sex sådana grå byggnader, där fasaderna vittrar och trasiga persienner skymtar bakom flammiga fönster. Kontrasten är stor till det splittrerna Konfuciusinstitutet i rött tegel som upptar ett stort kvarter strax innanför infarten till universitetsområdet. Vid den pampiga ingången står överst "The University of Zambia" i stora bokstäver. Strax nedanför, på vita marmorpaltor, är ingravert "Confucius Institute" på kinesiska och engelska. En lika stor areal har upplåtits för bostäder till den kinesiska personal som arbetar på institutet. De är omgärdade av höga elstaket.

Vi far vidare till en annan del av staden för att träffa ekonomen Caesar Cheelo, som bland annat är rådgivare till den nya regeringen. Jag frågar hur han ser på den kinesiska närvaron i Zambia. Cheelo menar att kineserna rör sig i världen, de lär sig och de följer i allmänhet de regler som är uppställda. Under den förra regeringen förstod de att det var möjligt att gå direkt till presidentpalatset för att få igenom tillstånd och kontrakt. De lobbade direkt mot presidenten och dennes rådgivare. Korruption förekom. Om president Hichilema tillåter detta, så skulle kineserna fortsätta. Men, menar Caesar Cheelo, det kommer med

av 1900-talet. De blev en entreprenörsklass som ännu spelar stor roll i flera länder.

Kineserna är här för att de har sett att det finns möjligheter, medan europeiska och amerikanska investerare helt enkelt inte hängt med, konstaterar Caesar Cheelo.

MEN KORRUPTIONEN DÅ? Cheelo menar att bekämpningen av den är ett starkt prioriterat område för den nya regeringen, men att allt hänger på hur konsekvent den visar sig vara. När vi senare besöker finansministeriet sitter skyltar i receptionen och på varje våning med texten "This is a corruption free zone" i stora bokstäver. Man undrar i sitt stilla sinne varför sådana skyltar alls behövs, och vad det betyder att de sitter där de sitter. En svensk bosatt i Lusaka som jag träffar framhåller dock att polisens vana under den förra presidenten, att godtyckligt stoppa bilar i trafiken och bara släppa vidare dem som gav en liten dusör, helt har upphört.

När vi far tillbaka mot hotellet genom Lusaka ser vi överallt barn på väg hem från skolan. De har alla skoluniform. Min ciceron framhåller att detta inte är en politisk fråga i Zambia. De flesta här ser skoluniformen som en trygghet och den skapar en

och författningar i stora stycken ärvt ned till dagens stater från kolonialtiden. Därutöver finns naturligtvis kvar en stor informell sektor och en stark inhemsk kultur.

I SVERIGE TALAR VI SÄLLAN OM religion, men afrikansk samhällsordning och politik kan

Inflytande utifrån.

FOTO: GETTY IMAGES

knappast förstås den förutan. Faktum är att den arabiska och europeiska missionen påverkat dessa samhällens religiösa förhållanden i grunden. Detta till skillnad från exempelvis den brittiska påverkan av Indien, som visserligen var omfattande, men där man inte rörde religionen. I Zambia påpekar flera av de akademiker jag talar med att sedan självständigheten 1964 är man enligt konstitutionen ett kristet land. Min tidigare student är aktiv sjunde-dagsadventist och han visar sin församlingskyrka när vi kör förbi. Jag gör reflektionen att också Sverige officiellt är ett kristet land, där statschefen enligt grundlagen måste tillhöra den rena evangeliska lutherska läran. Men i såväl Zambia som Sverige råder likväl religionsfrihet.

Det är inte så litet av en historisk ironi att när nu europeiska och amerikanska biståndsgivare diskuterar villkor för olika biståndsprojekt lägger man gärna de egna ländernas senaste sociala normer högt upp på agendan. Dessa är ofta främmande för stora delar av den afrikanska befolkningen, men också för lagstiftningen i flertalet länder. Här tar man ännu på stort allvar de religiösa och sociala måttstockar som lärdes ut av missionärer och koloniserare från samma västländer hundra år tidigare. En måhända cynisk reflexion är att man i Västerlandet under tiden hunnit distansera sig från sina tidigare uppfattningar, och bytt ut dem mot nya, medan viljan att övertyga andra om de just nu aktuella värderingarna tycks däremot inte ha förminskats.

När vi idag uppmärksammar den kinesiska påverkan i Zambia glömmar vi lätt att författningen, rättsväsendet, det officiella språket, ja till och med religionen till stora delar ärvt från Storbritannien och alltså utifrån. Det skedde under en tidigare period, då Västerlandet hade lika stor trygghet i sig självt och sin egen kultur som Kina har idag. Det skedde vid en tid då engelsmän, fransmän och portugiser här

I Sverige talar vi sällan om religion, men afrikansk samhällsordning och politik kan knappast förstås den förutan.

största sannolikhet inte att ske. Och då kommer kineserna att följa de nya reglerna.

Det finns också många små och medelstora kinesiska entreprenörer i Zambia. Jag frågar Cheelo hur han ser på deras verksamhet. För det första nämner han att de är mycket företagsamma. Det är också en skillnad mellan dem och andra länders entreprenörer som indier, turkar och somalier, eftersom kineserna sällan sänder hem sina förtjänster genom så kallade remitteringar, enligt Cheelo. Det de tjänar på sina företag stannar i allmänhet i Zambia. Här tänker jag på de indier som kom till Östafrika under den brittiska tiden i början

Demokratiskt föredöme: Kenneth Kaunda tar över. Och avgår frivilligt.

FOTO: DENNIS-LEE ROYLE/TT

känsla av samhörighet, menar han. Barn från fattigare hem behöver inte skämmas för att inte ha råd med ständigt nya, dyra modekläder. Skolbarn i uniform har också rätt att få åka gratis med bussen om de hamnat i någon form av nödsituation. Jag tänker att detta naturligtvis också är en yttre påverkan, från engelsmännen, men att det nu blivit en naturlig del av skolkulturen.

Den som kan sin historia vet att detta inte är första gången som afrikanska samhällen påverkats starkt utifrån. En långvarig arabisk kolonisation av östkusten, från 800-talet och framåt, satte stark prägel både där och i de inre delarna, utefter slavhandelslederna, som gick djupt in i Kongobäcken.

Den europeiska kolonisationen och slavhandeln känner vi också till, men trots att den utsatts för mycken kritik har spåren ändå sjunkit in som ett slags normalitet i form av språk – franska i stora delar av Väst- och Nordafrika, portugisiska i Angola och Moçambique och för resten mestadels engelska. Swahili, som talas i Östafrika idag, är en blandning av arabiska och bantuspråk, som utvecklades för att underlätta handeln med slavar och elfenben. På samma sätt har formell lagstiftning, rättsväsen

levde i enklaver med egna seder, eget språk och uppförde byggnader enligt sina egna arkitektoniska normer, precis som kineserna gör idag i Afrika.

Det är därför i grunden ett geopolitiskt spänningsfält som ligger bakom då kritik riktas mot Kinas, Rysslands eller Turkiets påverkan på Afrika. Det handlar om vem som skall ha inflytande lika mycket som om vad som är rätt och riktigt. Det görs inte alltid skillnad däremellan. Rysslands roll för dagens geopolitiska motsättningar har ju aktualiserats i Europa på ett dramatiskt sätt under senare tid; i Afrika har man i tysthet ökat sin militära närvaro bland annat i Mali och Centralafrikanska republiken. Kina har ett väl utvecklat diplomatiskt kontaktnät med afrikanska stater och statschefer. Sedan år 2000 bjuds de årligen in till en konferens i Peking inom ramen för The Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) för att diskutera samarbetet.

ÄR DET RIMLIGT att Kina söker påverka länder i Afrika idag? Svaret på frågan handlar bland annat om i vad mån ett land som Zambia förmår stå fast vid sina demokratiska institutioner och upprätthålla lika regler för alla. Givet lika villkor finns sannolikt inte hållbara argument vare sig inom landet eller i omvärlden mot att kinesiska företag och personer skall få verka i Afrika.

Men också här spelar geopolitiken roll. Ser Kina Afrika som en strategisk spelplan, ett medel för andra mål, där det gäller att få kontrakt som säkerställer råvaruleveranser och röster i FN eller via låneförbindelser tillförsäkra sig naturtillgångar? Så länge sådana misstankar kvarstår kommer man att vara mycket vaksam mot Kina både i Afrika och i omvärlden.

Kvar står det faktum att ett fredligt maktskifte ännu en gång ägt rum i Zambia efter demokratiska val. De flesta jag talar med anger landets förste president, Kenneth Kaunda, som huvudorsak. Han avgick frivilligt och stannade i landet efter att ha förlorat valet mot fackföreningsledaren Frederick Chiluba 1991. Senare presidenter har gjort detsamma. Inom statskunskapen kallas detta fenomen stigberoende, tendensen att följa en upptrampad stig. Ju fler som följer stigen, desto starkare blir normen. Det var nära att man avvek från denna smala väg i augusti ifjol, men tillräckligt starka krafter fanns tillhands för att styra händelserna åt rätt håll. Det var både oroande och betryggande. ✨

FOTO: DOMINIKA ZARZYCKA/GETTY IMAGES

POLEN

En ny era?

Polens mottagande av ukrainska flyktingar har varit varmt och generöst. Kanske släpper polackerna offerrollen och börjar glädjas åt att vara en fri nation i väst, skriver **Ulrika Carlsson**.

JAG MÅSTE SÄGA ATT jag häpnade över Polens agerande när kriget i Ukraina bröt ut. Visst hade jag trott att de skulle ta emot flyktingar, men inte att de skulle göra det så helhjärtat och ”proaktivt”, att de skulle gå ut och offentligt meddela att varen da ukrainare som vill får komma hit. Vaccinkravet hävdes för flyktingar, däremot erbjuds de vaccin när de väl anländer. Allehanda lokaler, både sådana som i vanliga fall nyttjas som hotell och andra, utrymdes snabbt för att kunna husera flyktingar; skolor och daghem beordrades att genast förbereda sig på att ge plats åt ukrainska barn. Många enklare restauranger ger rabatt åt ukrainare. Alla bussar och spårvagnar i Warszawa bär nu två flaggor: den ukrainska, och så huvudstadens egen. Och överallt

ser man blågula plakat med texten ”Vi är med er” på ukrainska.

En internetportal sattes snart upp med information till både dem som behöver och dem som vill bistå med hjälp. Bland annat fanns det ett stort behov av rysk- och ukrainsktalande som kunde agera tolkar – en bristvara eftersom man inte längre lär sig ryska i polska grundskolan, och de flesta som växte upp under kommunismen såg till att lära sig språket så illa som möjligt. Men häromdagen sade de på radion att behovet av volontärer i stort sett är tillgodosett. Det viktigaste man fortfarande behöver allmänhetens hjälp med är att ge husrum till flyktingar, i gengäld mot vilket staten erbjuder skatteavdrag.

Men att ta in en främling i sitt hem tar förstås emot för många. Allra mest benägna är folk att donera mat och hygienartiklar, en extremt ineffektiv form av välgörenhet eftersom dessa saker som samlas in i stora korgar på snabbköp eller sporthallar sedan måste transporteras, och eftersom det lätt kan bli överskott på tonfisk och underskott på blöjor, och eftersom en hjälporganisation skulle kunna köpa in det som verkligen behövs med mängdrabatt, om folk bara gav dem pengar istället för varor de själva köpt.

Troligen är det en kulturellt rotad inställning som ligger till grunden, en misstänksamhet om vad pengarna egentligen ska komma att användas till. Och så är det en finare gest, en mer känslomässigt laddad medmänsklighet, att ge mat än att ge pengar till mat. Vill man ändå ge pengar så hittar man på portalen en lista på hjälporganisationer, samt BIC- och IBAN-numren till den ukrainska arméns bankkonto.

MAN UNDRAR OM denna översvallande välvilja kan bestå i längden. Det är lätt att ha medkänsla med krigsoffer på det abstrakta planet, eller när de porträtteras i all sin misär på tv. Men flyktingar är ju vanliga människor, och kan alltså vara ganska störiga när man väl har att göra med dem. Den välvilja som grundar sig på känsla snarare än princip är instabil. Dessutom råder det överrepresentation av relativt välbärgade människor bland de ukrainare som tagit sig till Polen, något som oundvikligen kommer att föränleda förtrutna frågor om varför polska skattebetalare ska hjälpa dem ekonomiskt.

När jag gick och köpte en ny väska på en märkesoutlet för några veckor sen verkade ungefär hälften av dem som köade vara ukrainare, och jag kom på mig själv med just en sådan missunnans tanke: Jaså, de går och shoppar minsann!

Och nog hör man här och där kommen-

främst frivilligorganisationer, inte staten, som betalar kalaset. Vad gäller stjälandet av arbetstillfällen har man också fel. Det bor sedan tidigare en miljon ukrainare i Polen – främst handlar det om män som arbetar på byggen och kvinnor som tar hand om äldre, och därigenom försörjer sina familjer som fortfarande bor kvar i Ukraina. I och med att många av männen återvänt till hemlandet för att strida har det blivit brist på byggjobbare. Därutöver råder det underskott på arbetskraft i Polen på ca en miljon, och flyktingarna, särskilt de med högre utbildning, skulle kunna vara räddningen, ifall de bestämde sig för att stanna även efter att kriget tagit slut.

De diskussioner jag hört om vad som behöver göras för att ge plats åt dessa

den egna historien av krig och flyktingenskap. Men det där om att mänskligheten gör framsteg genom att lära av historien är en tvivelaktig idé. För man kan alltid dra olika lärdomar av en och samma erfarenhet. På senare år har polsk politik eggat på den offermentalitet och misstänksamhet mot väst, framförallt Tyskland, som också är en "lärdom" av andra världskriget och kommunismen.

Även om den egna erfarenheten av rysk aggression till stor del förklarar det polska medlidandet med ukrainarna så skulle jag vilja säga att man genom att se människor som idag är offer för denna aggression kanske äntligen börjat *släppa* historien.

Den 10 april varje år ljuder sirener över hela landet till minne av flygolyck-

Smolenskkatastrofen högtidlighålls. Hur länge till?

FOTO: MATEUSZ WŁODARCZYK/GETTY IMAGES

människor i Polen verkade från första början grunda sig på antagandet att det handlade om långsiktig integration, inte om några tillfälliga lösningar på vad man hoppas blir en kortvarig kris. Språkkurser är

an i Smolensk 2010 där presidenten Lech Kaczyński och flera regeringsmedlemmar samt en rad högt uppsatta militärer omkom. Konspirationsteorin om att det var Ryssland som saboterat planet frodas fortfarande, så att denna minnesdag är starkt politiskt laddad.

Men man kan alltid dra olika lärdomar av en och samma erfarenhet.

tarer från polacker om att ukrainarna kommer att "ta våra jobb", eller klagomål på att det i och med att alla med ukrainskt pass (vare sig de är flyktingar eller ej) får åka tåg och kollektivtrafik gratis införts mer biljettkontroller för att se till så att andra inte åker snålskjuts. (En spärr i tunnelbanan lämnas nu alltid öppen för att de som kvalificerar sig för gratisturer ska kunna passera.) Tillskottet av barn på dagis och i skolklasser är – förstående nog – inte så populärt bland polska föräldrar.

Men utöver dessa eftergifter är det

en hög prioritet inom flyktingmottagandet. Men i år kommer ukrainska gymnasieelever att kunna skriva examensprov på sitt modersmål och få polsk examen. (Dock är provernans innehåll detsamma, så att även de ukrainska eleverna kommer att testas på polsk litteraturhistoria, något de knappast kommer att kunna läsa in på två månader.)

DET LIGGER NÄRA TILL hands att säga att det varma flyktingmottagandet beror på att Polen "lärt av historien", det vill säga

I ÅR BESTÄMDE SIG flera städer dock för att ställa in sirenerna med hänsyn till flyktingarna, för vilka ljudet skulle kunna väcka ångestfyllda minnen om bombräder, eller till och med missförstås som att kriget nu kommit ända hit. Jag blev rörd av denna gest, vars symbolik man kan hoppas även signalerar en ny era för Polen, en era där man inte ständigt låter de mörkaste delarna av historien definiera ens förhållande till andra länder, där man inte längre ser sig främst som offer utan gläder sig över att vara en del av den fria västvärlden, där man uppskattar det välstånd man byggt upp under de senaste trettio åren, och vill dela med sig av det. ✨

Det svenskaste vi har?

Redan 1897 menade August Strindberg att den röda stugan var så karaktäristisk för Sverige att dess färg ihop med naturens gröna borde ersätta våra blågula nationsfärger. Denna kärlek till stugan syns även i – och på omslaget av – Göran Greiders nyutkomna *Stugland. En berättelse om Sverige* (Volante 2022).

”Vad är en stuga? På sätt och vis är det en poetisk dröm, något broderat på en bonad”, skriver Greider.

I själva ordet ”stuga” ligger något karaktäristiskt svenskt. Jag minns mina barndoms somrar när vi hade tyska vänner på besök. Det bästa de visste var att få bo i en *stuga* i skogen. Men varför envisades tyskarna med att säga det svenska ordet? Det var först senare som jag insåg att de medvetet lät bli att översätta, eftersom den svenska *stugan* var just det.

Greider för också resonemang om översättning. Han räknar upp tyskarnas *Hütte* och amerikanernas *cabin*, engelskans *cottage* och franskans *chaumière* – men ing-

et har riktigt samma laddning som en röd stuga med vita knutar.

”Rödfärgen har gjort en resa från att vara en exkluderande vara som få hade råd med i starten till en demokratisk, inkluderande färg [...] Idag spelar det ingen roll vilken position du har eller vilket liv du lever för den röda färgen har raderat klassgränserna”, skriver Falu Rödfärg på sin hemsida.

Har rödfärgen raderat klassgränserna?

Göran Greider håller inte med men erkänner motvilligt i nästa mening att det ligger något korn av sanning i det ändå.

Stugland är en politisk landsbygds-memoar och vindlande kulturhistorisk essä. Det är också en bildande essäbok som lämpar sig väl i såväl vardag som kommande valhöst. Greiders referenser till livet, rymden (Kan man placera en röd stuga på månen?) och science fiction för tankarna till Maria Küchens essäböcker, *Rymdens alfabet* från 2019 och *Jord och gudar* från ifjol, som bär på liknande nyfikenhet och intressanta resonemang.

Men jag undrar om inte andra halvan av *Stugland* blir för politisk? Om en högerskribent hade utformat den hade Sveriges nya ”uppsyn och grundläggande karaktär” (sid 69) inte börjat förändras först med 1900-talets folkrörelser, utan redan med Johan August Gripenstedts liberala reformer på 1860-talet. Då hade Gösta Bohmans sturiga stugtillvaro på Sundskär kanske fått ersätta fackföreningsledaren August Lindberg. Det hade naturligtvis blivit en annan bok; bättre eller sämre beroende på vem man frågar.

Katarina O’Nils Franke

OSS KILLAR EMELLAN

Man bör uppleva sin samtid. Se den med egna ögon. När vi om tio år ska försöka beskriva den här besynnerliga perioden kommer ingen att tro oss om vi inte kan lämna förstahandsuppgifter. Ska man skildra tidsandan under det tidiga 70-talet bör man ha bevittnat en Vietnamdemonstration, vill man ge en bild av 90-talets nattliv ska man helst ha varit på raveparty (det hette så). Så när det i mitt flöde dök upp en annons om ”killmiddag” på en krog i de progressivare delarna av staden insåg jag att det var min plikt att närvara. Som medborgarvittne.

Upprinnelsen till att åtta för varandra okända killar nu samlades på ett tysksvenskt ölhak var lite oväntad. I mitten av 10-talet rasade en upprörd mediedebatt om tafsande på olika musikfestivaler. Ingen kunde för sitt liv begripa hur detta fenomen plötsligt kunde uppstå, men en ursinnig tidningskrönikör fastslog att lösningen var att Sveriges män skulle börja anordna killmiddagar för att diskutera manlighet.

På Södermalm tar vi sådana ukaser på största allvar – annars är man en douchig

rövhatt – och eftersom ingen har beordrat oss att sluta lever umgängesformen kvar sex år senare.

Jag sneglade runt på mina olycksbröder, de flesta mellan 25 och 35 och subkulturellt stylade som studierektorer 1969. Det krävdes ingen utredare på sedlighetsroteln för att konstatera att ingen i detta rum någonsin hade kommit på tanken att tafs på någon. Vårt *chambre séparée* var lika testosteronstint som en garnaffär. Men order är order.

Samtalet fördes med hjälp av ett protokoll med frågor vi skulle beta av, som ett lite fumligt husförhör. En vänlig ordförande läste upp olika bekymmersamma aspekter av maskulinitet, vi skulle svara på om vi någonsin hade känt eller tänkt så och rätt svar var nej. Det paradoxala var alltså att varje deltagares egentliga syfte med mötet var att bevisa att han inte hade där att göra. Lite som ett AA-möte i Saudiarabien.

Men så kom kuggfrågan ”Har du någonsin känt avund mot en annan man?” Flackande blickar bakom de ironiska Nils G Åsling-glasögonen. Vad var rätt svar? Det

känns ju otrovärdigt att påstå att man aldrig har varit lite missunnig, samtidigt vill man ju inte riskera att framstå som en förgrämd pittedare. Till slut förbarmade jag mig och sa något om att det är klart man ofta känner avund, det viktiga är ju att inte agera på den. Alla instämde ivrigt, synbarligen lättade.

Sista punkten var toxisk maskulinitet, hade vi upplevt det? Och nu hade flera av killarna ett behov att vittna. De hade alla gastkramande erfarenheter av grovt språk och sexistisk jargong, en under sommarjobbet på parkförvaltningen, en annan när han jobbade vid bagagehanteringen på en flygplats, minnena gjorde fortfarande ont. Genomgående för berättelserna var att de utspelade sig under dessa radikala unga mäns sporadiska besök hos arbetarklassen.

Efter två timmars tämligen trivsamt förhör bröt vi upp, i en anda av optimism om att problemet med festivaltafsande nu borde ha kommit ett rejält steg närmare sin lösning.

Nästa gång ska vi snacka porr. Jag har en känsla av att ingen i vår bibelgrupp nyttjar

Wilhelm Behrman

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Alla går och metar

Om metadebatt var en olympisk gren hade Sverige troligen varit mästare. Vi hade alldeles säkert fört en livlig debatt om huruvida det är rimligt att föra en debatt om metadebatt som olympisk gren.

Ingen formfråga, ingen yttrad dumhet, inget perifert etikettsbrott är för litet för att inte kunna skymma också de mest brinnande sakfrågor.

Varför debattera migrationspolitiken när en programledare i *Agenda* ställer frågan "Hur mycket invandring tål Sverige?" Indignations-ekvilibristen kan påpeka att det kan uppfattas som kränkande för invandrare och "Men det får man väl inte säga i det här jävla landet"-falangisten kan vifta med armarna och säga sig ha fått bekräftat vad man verkligen "inte får säga i det här jävla landet".

Därefter kan andra sidan kontra med att den som klagar över att "man inte får säga detta i det här jävla landet" inte ägnar sig åt annat än att säga just det som inte får sägas. Varvid debatten tryggt kan lämna all beröring med sakfrågan. I åsiktskorridordebattens åsiktskorridor finns det alltid en intellektuell återvändsgränd till.

DET HELA PÅMINNER om leken där två eller flera personer varvar sina händer ovanpå varandra och där den som är längst ner i högen flyttar sin hand högst upp. Det är en sysselsättning som kan driva upp adrenalinnivån, men som i övrigt saknar mening, vinnare och naturligt slut.

Metadebattåret 2022 har inletts starkt. Samtidigt som ett grannland invaderats av en aggressiv imperialistisk militärmakt och ett antal stora svenska städer skakas av kravaller så har svensk samhällsdebatt tryggt placerat sig snett ovanför.

I Natodebatten möts föreställningen att ett medlemskap inte debatterats tillräckligt mycket med stor vördnad. Att säga sig vilja höra fler "kritiska röster" är höjden av klokskap. Vad dessa kritiska röster skulle säga är sedan mer oklart. Och varför den som efterlyser kritiska röster inte själv vill vara en kritisk röst framgår sällan.

Det är en efterfrågan på en samhällsdebatt man själv inte avser att delta i. Lite som att sitta på läktaren och ha synpunkter på dem som håller på med den tidigare nämnda leken med händer. "Varför är det inte fler händer med i leken? Jag saknar många viktiga händer!"

Samma gäller påskuppluppen. Ett hundratal poliser skadades i våldsamma kravaller där en pöbel riktade dödligt våld mot representanter för den svenska ordningsmakten. En möjlighet hade varit att polisens agerande skulle nagelfaras, dess resurssättning diskuteras och det politiska ansvaret utkrävas. Sittande regering har ju ändå just suttit i snart åtta år.

EN VECKA SENARE handlade debatten i huvudsak om hur ett uttalande av Ebba Busch skulle tolkas. Men också om det var rimligt att debatten handlade om hur ett uttalande av Ebba Busch skulle tolkas. Samt om det faktum att tolkningen av det uttalande som Ebba Busch gjorde i betydande grad byggde på en kreativ klippning av SVT. Eller inte.

Debatten hade därmed för länge sedan lämnat obehagliga frågor kring statsmaktens kontroll över gator och torg, ett samhälle där det finns tillräckligt många som vill rikta dödligt våld mot blåljusmyndigheter och vilken roll islamism och migration till äventyrs skulle kunna spela för detta.

Vad beror detta på? En förklaring är att det gör ont att ha uppfattningar och ta ställning. Varje fråga har "ena" och "andra" sidor. Den som tar ställning riskerar att bli attackerad av dem som inte tar ställning.

En annan är naturligtvis en närmast endemisk oförmåga att ens försöka ta ansvar. Regeringsföreträdare som i normala fall med andan i halsen jagar efter kameror och mikrofoner, tillåts uttala sig via skriftliga meddelanden och pressekreterare. Det som hände visade sig vara "oacceptabelt".

NÄR DETTA GÅR i tryck gissar jag att vi nått några ytterligare pinnhål upp på metastegen. Antagligen kommer "Medias roll", "Polariseringen av vårt samhälle" eller "Trump" vara huvudtemat i diskussionen. Många kommer att vara kallade. Inte minst för att debattera debatten.

Ni som har vana från rådande metadebatt-dramaturgi har naturligtvis genomskådat den här krönikan för länge sedan. Inte heller den handlar om Nato, polisens befogenheter eller Koranbrännings principiella status ur ett yttrandefrihetsperspektiv.

Jag lägger helt enkelt med denna krönika min hand överst. Nu är det någon annans tur. Till sammans flyttar vi runt talarstolarna i debattsällskapet på Titanic. ✨

"Många
kommer att
vara kallade.
Inte minst för
att debattera
debatten."

Av Erik W
Larsson

1

Fast i sin kast

Både Demokraterna och Republikanerna vill värva över invandrare latinamerikaner. Men än så länge står många av dem utanför det amerikanska samhället.

Erik W Larsson är läkare
och frilansskribent.

Illegal i Kalifornien.

FOTO: JUSTIN SULLIVAN / GETTY IMAGES

De försöker importera en ny väljarkår!" förkunnade Fox News-profilen Tucker Carlson ilsket för sina tittare i april 2021. "Det Demokratiska partiet försöker ersätta den nuvarande väljarkåren med lydigare väljare från tredje världen."

Carlsons hårda ord ekade genom USA:s medielandskap, och reaktionerna lät inte vänta på sig. Den judiska organisationen *Anti-Defamation League* anklagade Tucker Carlson för att torgföra rasistiska konspirationsteorier och krävde hans avsked. Liknande krav hördes från politiker och tyckare över hela landet. Fox News valde dock att behålla Carlson, som knappast har tonat ner sitt budskap sedan dess.

Till Carlsons försvar kan man säga att hans

idéer knappast var nya. Demokrater har länge hoppats på den "bruna våg" av latinamerikanska väljare som ska garantera deras parti en permanent majoritet. Just *The Emerging Democratic Majority* löd titeln på en inflytelserik bok om ämnet från år 2002, skriven av analytikerna Ruy Teixeira och John Judis. Att inte vilja ta emot vågen av latinamerikaner med öppna armar var Carlsons försyndelse.

Men hade han rätt i sak? Kommer migranterna på väg över Rio Grande att rita om USA:s politiska karta? Och vem gynnas egentligen av all denna invandring söderifrån? Debatten är idag oerhört politiserad, och i stort sett alla som skriver om ämnet har något slags agenda. Det kan därför vara värt att läsa vad seriösa amerikanska bedömare hade att säga om invandring vid seklets början, när frågan ännu kunde dryftas i vanliga samtalston. En sådan förnufts röst är

”

Politiker som söker omval vågar sällan bita den hand som föder dem. Bildekaler och ballonger betalar inte för sig själva.

»

”

De var knappt ens individer – bara en oändlig, homogen massa av tjänstefolk, som USA:s vita majoritet har vant sig att styra och ställa med.

Harvard-sociologen Christopher Jencks, vars artikelserie *Who Should Get In?* i *New York Review of Books* mot slutet av 2001 innehöll en utmärkt historik över invandringen till USA, såväl som ett par träffsäkra profetior om landets framtid.

Det sägs att USA alltid har varit ett land av invandrare. Låt gå, skriver Jencks. Men amerikaner har långt ifrån alltid välkomnat invandrare. Under sina första hundra år dominerades landet nästan helt av vita protestanter. De nya folkgrupper som började dyka upp i slutet av 1800-talet betraktades ofta med missnöjsamhet av majoriteten. Katoliker sågs som illojala och påvens agenter. Judar anklagades för kommunist sympatier. Kineser ska vi bara inte tala om. Ett försök att bromsa utvecklingen var 1924 års *Immigration Act*. Därefter gällde strikta kvoter för olika etniska grupper.

Kvotsystemet slopades först 1965, då lagstiftningen liberaliserades på senatören Ted Kennedys initiativ. Han var dock noga med att försäkra sina kolleger i kongressen om att landets ”etniska mix” inte skulle komma att rubbas. Men under de årtionden som följde rubbades mixen rejält – av miljontals invandrare från Latinamerika och Asien.

När lågkonjunkturen satte in under det tidiga 1980-talet växte motståndet mot invandring igen. President Ronald Reagans justitieminister William French Smith medgav 1981 att USA hade ”tappat kontrollen över sina gränser” och en expertkommission ansåg att såväl laglig som olaglig invandring borde minskas. 1986 skrev Reagan under *The Immigration Reform and Control Act*, även kallad *IRCA*. Lagen var tänkt som en kompromiss. Å ena sidan gav den uppehållstillstånd åt två miljoner illegala invandrare – å andra sidan upprättade den nya regler mot att anställa olaglig arbetskraft. Med dessa regler visade sig svåra att upprätthålla i praktiken, så *IRCA*:s enda verkliga följd blev en jättelik amnesti för folk som hade smitit över gränsen.

Under 1990-talet hände inte mycket i invandningsfrågan. Ytterligare en kommission tillsattes, under ledning av den demokratiska kongressledamoten Barbara Jordan. Kommissionen fann att massinvandring från Latinamerika drog ner lönerna för amerikanska arbetare och därför borde begränsas. Dåvarande presidenten Bill Clinton verkade ta till sig budskapet, och utstötte några läten om att skydda arbetarklassen. Men inom kort var frågan återigen bortglömd. Varför? Christopher Jencks förklaring är

Togs för givna av Demokraterna.

FOTO: DAVID MCNEW/GETTY IMAGES

enkel. Invandring tenderar att gynna två grupper: invandrarna själva, och rika människor i mottagarländerna. Även när folkopinionen står starkt bakom en mer restriktiv politik är den ingen match för de arméer av lobbyister och ”gräsrotsrörelser” som näringslivet lätt kan trollda fram. Politiker som söker omval vågar sällan bita den hand som föder dem. Bildekalder och ballonger betalar inte för sig själva.

När Christopher Jencks skrev sin essä hade invandringsfrågan ännu ingen klar partipolitisk prägel. Men det skulle snart komma att ändras. Inom det demokratiska partiet har motståndet mot invandring traditionellt kommit från fackföreningsrörelsen. Men under 1990-talet minskade facket inflytande, och partiet började istället domineras av högutbildade yuppier i storstäderna. För dessa nya demokrater innebar massinvandring billig städhjälp och barnpassning, snarare än konkurrens om industrijobb. Allt fler såg också invandring som en humanitär, snarare än ekonomisk, angelägenhet. I partiets språkbruk blev *illegala invandrare* först *odokumenterade migranter*, och sedan bara *migranter*. Latinos uppmuntrades att hävda sin rätt i samhället, oavsett deras legala status. Under Barack Obama inkorporerades de även i identitetspolitiken, under det något diffusa paraplybegreppet *people of color*. Latinos fick nu flera goda skäl att stödja det Demokratiska partiet.

Även republikanerna försökte locka till sig latinos. George W Bushs rådgivare Karl Rove menade att invandrare skulle rösta republikanskt först när de kände sig som en del av medelklassen. Och medelklass är bara den som äger sitt eget hem. Banker pressades därför att låna ut pengar till latinos som ville köpa bostad, även om de inte ens hade råd med handpenningen. Republikanska strateger som Leslie Sanchez – författare till boken *Los Republicanos* – hävdade också att ett tydligare fokus på kristna värderingar skulle attrahera fler latinos, som ju i största allmänhet tror på Gud. I kongressen jobbade republikaner som John McCain och Lindsey Graham idogt med ett invandrarvänligt reformpaket liknande det som Reagan hade skrivit under tjugo år tidigare.

Republikanernas planer gick inget vidare. Drömmen om en ny, latinamerikansk medelklass gick i kras när bostadsmarknaden kollapsade år 2008, och miljontals latinos blev hemlösa. Få latinos verkade bry sig nämnvärt om abortfrågan eller homoäktenskap. Någon ny invandringsreform blev inte av. De vita kärnvaljarna kom ihåg hur det hade gått med IRCA och vägrade låta sig luras en gång till. I slutänden hade partiet föga att erbjuda latinos, och i presidentvalen 2008 och 2012 röstade mindre än en tredjedel av dem republikanskt. Traditionellt republikanska delstater som Colorado och Nevada förlorades. Till och med Texas verkade vara illa ute. Demokraterna var utom sig av förtjusning. Den ”bruna vägen” var på väg, och skulle ge dem ett avgörande övertag.

Själv fick jag se denna bruna väg på nära håll. Under mitten av 2010-talet jobbade jag deltid vid en psykklinik för spansktalande patienter i en av USA:s sydstater. Kliniken drevs av grundaren Dr. Bill – en mycket snäll, om än något excentrisk, man. Bill hade aldrig riktigt passat in. Under sin uppväxt på landsbygden i Kansas var han ensam om att inte gå i kyrkan på söndagarna. I high school utmärkte han sig som klassens ende demokrat. Under en resa till Costa Rica blev han förälskad i Latinamerika och dess kultur. När han hade klarat av sina läkarstudier föll det sig naturligt att Dr. Bill öppnade en klinik för just latinos. Doktors kontor var fullt av diverse souvenirer från hans många resor söderut och på fredagar släppte han ofta genom klinikens korridorer iklädd en *sombrero*.

Om mina kollegers politiska sympatier gick det inte att ta miste. På väggarna trängdes regnbågsflaggor bredvid stiliserade porträtt av Barack Obama med undertexten *Si, se puede!* (*Yes, we can!*). En äldre socialarbetare hade till och med en kaffemugg från Walter Mondales dödsdömda kampanj mot Reagan 1984. Personalens kliniska och politiska strävanden gick ofta hand i hand. Kliniken hade nära samarbete med likasinnade aktörer i staden, för ett gemensamt syfte – att hjälpa migranter att stanna i landet. Odokumenterade fick hjälp att söka asyl. De med visum fick hjälp att skaffa *green cards*. Och de med *green cards* fick hjälp att bli medborgare.

Läkare och psykologer ombads ofta om att bistå med olika intyg. Psykologerna kunde intyga att patienter hade *posttraumatiskt stressyndrom*, vilket kunde hjälpa dem att söka särskilda visum. Läkare skrev under på att någon var oförmögen att skriva kunskapsprovet för medborgarskap, och behövde dispens. Som skäl angavs exempelvis svår ångest eller en miss-tänkt hjärnskada. Men i praktiken var det oftare en fråga om låg utbildningsnivå och bristfällig integration. Efter tio eller tjugo år i USA kunde många patienter varken läsa eller tala engelska. Att de skulle kunna förklara högsta domstolens resonemang i *Marbury v. Madison* var inte så troligt.

Jag vet inte hur mycket mina kolleger tänjde på yrkesetiken när de hjälpte sina patienter att stanna i USA. Men jag vet att de knappast hade trott fram intyg lika fingerfärdigt om de nya medborgarna riskerade att rösta republikanskt. Alla parter skulle hjälpa Demokraterna att besegra Donald Trump. Det var underförstått.

Patienterna var i allmänhet mycket trevliga och ödmjuka. Jag minns särskilt en lärare från El Salvador, som hade tvingats i exil efter att ha vägrat ge högsta betyg åt en medlem av det kriminella gänget MS-13. Han spelade gitarr och reciterade dikter av Pablo Neruda. Annars tenderade patienterna att likna varandra. De hette antingen Sánchez eller García. Männen sysslade med *construcción* (byggarbete) och kvinnorna med *limpieza* (städning). Ett fåtal hade fritidsintressen och ingen brydde sig om politik. Kontrasten mot klinikens personal kunde knappast ha varit skarpare.

”

Kommer migranterna på väg över Rio Grande att rita om USA:s politiska karta? Och vem gynnas egentligen av all denna invandring söderifrån?

»

”

Vad hade hänt?
Hade latinos
blivit rasister,
eller låtit sig
förföras av propa-
ganda från Fox
News? Knappast.

Ibland stack Dr. Bill in sitt sombreroklädda huvud i mitt rum, för att hälsa på patienterna och lätta upp stämningen. Särskilt älskade Dr. Bill att skämta om hur fånig och korkad Donald Trump var. Patienterna skrattade artigt med doktorn. *Sí, sí señor. El señor Trump muy tonto, sí.* Det var det närmaste mina patienter kom att prata om politik. Själva förde de aldrig ämnet på tal.

Denna politiska apati skulle nog förvåna många av *New York Times* läsare. Inför presidentvalet 2016 tryckte tidningen flera artiklar om hur arga latinos var över Donald Trumps rasistiska retorik, och om hur de såg fram emot att straffa honom vid valurnorna. Rörelser med namn som *Voto Latino* och *Latino Victory Fund* utlovade ett massivt stöd för Hillary Clinton. Valresultatet år 2016 blev därför en dubbel chock för många demokrater. Inte nog med att Trump vann – han fick dessutom fler latinamerikanska röster än Mitt Romney 2012. Hur var detta möjligt?

Ett kroniskt problem för Demokraterna är att deras identitetspolitiska affischnamn saknar förankring bland vanligt folk. I en undersökning från år 2010 tillfrågades latinos om vem de såg som USA:s ”viktigaste latinamerikanska ledare”. Förstaplatsen gick till ”vet ej” på 64 procent. Ytterligare 10 procent svarade ”ingen”. Trumps relativa framgångar bland latinos kan möjligen bero på mediernas besatthet av honom. Även om publiciteten nästan alltid var negativ, så gjorde den Donald Trump till valets obestridda huvudperson – särskilt för människor som inte följde det politiska spelet särskilt noga. Man kan

också tänka sig att alfahannen Trump – med sina troféhustrur, auktoritära manér och skumraskaffärer – helt enkelt påminde latinos om politiker de var vana vid att rösta på i sina hemländer.

Trump förlorade valet år 2020, men hans parti gjorde nya landvinningar bland latinos. Demokraternas vision om att erövra Texas tedde sig nu alltmer avlägsen och orosmolnen hopade sig vid horisonten. I Kalifornien hölls en folkomröstning om positiv särbehandling (så kallad *affirmative action*) på offentliga skolor och arbetsplatser. Hela partiet stod enat bakom förslaget att legalisera positiv särbehandling av ickevita, som hade varit förbjuden sedan 1990-talet. Att latinos skulle rösta ja togs för givet. De var ju trots allt demokrater, och dessutom *people of color*. Men en majoritet av latinos röstade nej och av förslaget blev intet.

Vad hade hänt? Hade latinos blivit rasister, eller låtit sig förföras av propaganda från Fox News? Knappast. Hela förvirringen kom sig av ett missförstånd. Demokratiska aktivister som Dr. Bill och hans personal levde länge i villfarelsen att alla som röstar på samma parti gör det av samma skäl. Men den välbärgade 60-talsradikalen Dr. Bill och hans patienter från Mexiko hade egentligen ganska lite gemensamt. Han drömde om en bättre värld. De drömde om uppehållstillstånd, matkuponger och sjukvård till sina barn. Så länge Demokraterna kunde leverera gjorde Sánchez och García därför sin plikt i valbåset och skrattade så mycket de förmådde åt doktors skämt.

Men under mitten av 2010-talet började konstiga saker hända. Demokraterna tala-

Den amerikanska drömmen.

FOTO: ALAMY

de allt mindre om välfärd, och alltmer om hudfärg. Maskerade män vält statyer och brände ner polisstationer, ofta påhejade av demokratiska politiker. I städerna plundrades butiker, medan polisen höll sig tillbaka. Inget av detta tilltalade latinos det allra minsta. Av nyhetsbilderna att döma dominerades 2020 års upplopp nästan helt av svarta och vita män. Mycket få latinos syns till.

Demokraterna var därtill angelägna om att pådyvla latinos den könsneutrala beteckningen "latinx". Detta slags androgyna språkexperiment går möjligen an på svenska eller engelska, men är högst otympliga på språk vars grammatik bygger på manliga och kvinnliga ändelser. Termen *latinx* blev närmast en symbol för demokratiska eliters tramsiga elitism och aningslöshet. När republikanen Greg Youngkin erövrade guvernörsposten i delstaten Virginia hösten 2021 påpekade en twittrare att Youngkin vann bland latinos, medan hans motståndare vann bland *latinxs*.

Demokraternas förhoppning om en massiv våg av latinamerikanskt väljarstöd har alltså inte slagit in, och var nog alltid en smula långsockt. Betyder det att latinos har sugits upp i medelklassen och blivit republikaner istället, som Karl Rove hoppades? Inte precis. Faktum är att relativt få bryr sig om att rösta, eller ens följa nyheterna. Trots vissa framsteg lever en stor andel latinamerikaner i relativ fattigdom, och står utanför majoritetskulturen. I partipolitisk mening är denna grupp än så länge av ringa betydelse. Men en stor, och dåligt integrerad, underklass

av latinos kan ändå komma att påverka det amerikanska samhället dramatiskt, åtminstone om vi ska tro Christopher Jencks.

Sommaren 2021 tillbringade jag och min familj några veckor i en exklusiv förort utanför New York. Runt vår anspråkslösa hyresbostad tornade pampiga villor upp sig, med Porschar på uppfarten och *Black Lives Matter*-skyltar på perfekt trimmade gräsmattor. Varje vardagsmorgon försvann Porscharna, och lämnade plats åt rostiga pickuper, med ett halvdussin små, bruna män på varje flak. Dessa arbetskommandon stannade till vid varje hus, för att klippa gräs, rensa i rabatter och putsa fönster. Aktiviteterna pågick i kvarteret ända tills Porscharna återvände på kvällen. Folk i grannskapet visste inte vad de små bruna männen hette, och ingen verkade bry sig. De var knappt ens individer – bara en oändlig, homogen massa av tjänstefolk, som USA:s vita majoritet har vant sig att styra och ställa med.

Detta nya kastsystem har inget namn, men att det existerar är svårt att förneka.

Går systemet att förena med USA:s ideal om att alla människor är skapade jämlika? Eller kommer idealen att svikas i takt med att befolkningen delas in i herrskap och tjänstefolk? Detta var Christopher Jencks stora farhåga – inte att miljontals fattiga invandrare skulle bli demokrater eller republikaner, utan att deras ankomst skulle få rika nordamerikaner att börja bete sig som rika sydamerikaner. ✨

”

Går systemet att förena med USA:s ideal om att alla människor är skapade jämlika? Eller kommer idealen att svikas i takt med att befolkningen delas in i herrskap och tjänstefolk?

Stalins utdragna död

Josef Stalin var övertygad om att läkaren Aleksandr Bogomolets kunde förlänga hans liv och gav honom därför obegränsade anslag. Men Bogomolets dog vid sextiofem års ålder och Stalin blev bara sjuttiotre. Omständigheterna kring Stalins långa döds kamp är fortfarande oklara.

Av Carl Lindgren

När Josef Stalin tillsammans med sin livvakt Nikolaj Vlasik var på resa i Georgien 1947 yttrade han: "Om jag levde här, så skulle jag kunna bli i hundrafemtio år." Stalin avsåg då den välgörande effekten av den lokala maten, klimatet och vattnet från glaciären Mq'invari Adeba, som han alltid hade till hands i Moskva. Han kände också till läkaren Aleksandr Bogomolets (1881–1946) visionära forskning om olika metoder att stärka kroppen. Denne hade på sitt laboratorium i Kiev utvecklat ett antireticularcytotoxiskt serum (ACS). Enligt Bogomolets skulle detta serum vitalisera kroppens bindväv, påskynda sår- och frakturläkning men framförallt skulle det förlänga livet.

Bogomolets hade studerat medicin i Odessa och disputerade i Sankt Petersburg 1909 med avhandlingen "Binjurarnas mikroskopiska struktur och fysiologiska funktion under hälsa och sjukdom". En av opponenterna var fysiologen Ivan Pavlov (1849–1936). Efter disputationen studerade han ett år i Tyskland och Frankrike för att meritera sig för en akademisk befattning. År 1925 tillträdde han en tjänst som professor vid medicinska fakulteten vid Universitet II i Moskva. Fem år senare flyttade han till sin födelsestad Kiev där han startade och ledde Institutet för experimentell biologi och patologi.

De påstådda effekterna av ACS som nått Stalin från Kiev imponerade på honom. Han tillförsäkrade därför institutet i stort obegränsade anslag, vilket medförde att forskare från hela Sovjet knöts till det. Huvudsyftet med forskningen blev efterhand alltmer inrik-

tat på att skraddarsy en behandling som skulle förlänga just Stalins liv. Med det syftet startades ett projekt för att undersöka varför befolkningen i Stalins hembygd levde längre än i övriga Sovjetunionen. Under förevändning att man skulle göra en omfattande hälsoundersökning av de äldre innevånarna i befolkningen sändes därför forskare från institutet till Georgien 1937. Den egentliga avsikten var att spåra upp män som var 60 år, alltså vid tillfället jämgamla med Stalin, och som hade en liknande biologisk profil. Två hundra "patienter" som kvalificerade för vidare utredning "remitterades" till Kiev. Av dessa identifierades de trettio som var mest lika Stalin i de avseenden man kunde mäta. Dessa sextioåringar, De Trettio Stalin, inkvarterades därefter på ett forskningscentrum i Kislovodsk i Karpaterna. Där skulle de följa Stalins dygnsrytm, alltså vila frånsett kanske någon promenad fram till lunch. De skulle äta, dricka och röka precis som Stalin hade för vana att göra och vid samma tider på dygnet. På kvällen fram till sent på natten skulle de sitta stilla vid ett skrivbord, läsa papper och svara på fiktiva telefonsamtal.

Samtidigt "behandlades" de med olika oprövade och därmed tänkbart farliga biologiska och farmakologiska preparat. Några etiska överväganden avseende att utsätta trettio äldre och oinformerade män för experiment med olika preparat förelåg uppenbarligen inte. Att "behandlingen" verkligen inte var riskfri stöds av att elva av de trettio dog redan under de första tre månaderna. Ytterligare tre dog under resten av det första året som projektet pågick. De avlidna ersattes löpande av likvärdiga kandidater, bland dem Stalins kusin Jakov Geldhze.

Som en del av forskningen ingick säkert det av Bogomolets framställda ACS. När preparatet

Stalinismens slut.

FOTO: GETTY IMAGES

presenterades vid en medicinsk konferens i Paris 1937 hävdade Bogomolets att "ett hundra år inte är den bortre gränsen för aktivt liv, kanske inte ens ett hundra femtio". Året därpå, i samband med konferensen i Kiev på temat "Frågan om åldrandet och profylax mot för tidig död", det första medicinska symposiet i historien som specifikt var ägnat åldrandets biologi, publicerade han sin bok *Prodlenije Zjizni* (Förlängande av livet). Den trycktes i flera upplagor och översattes till engelska 1946.

Forskningen om ACS, framförallt frågan om dosering och intervall, fortsatte under många år även utanför Sovjetunionen. En sammanfattande reviewartikel som publicerades i den ansedda tidskriften *Journal of the National Medical Association* 1948 kunde emellertid inte verifiera de fördelar som hade rapporterats av Bogomolets. Artikeln avslutades med: "We who work with this serum feel that we must stress conservativeness in our claims; Otherwise

untold harm may result". Självt dog Bogomolets av tuberkulos vid 65 års ålder. Stalin lär ha kommenterat dödsfallet med orden: "Den skurken – han lovade oss att leva i hundrafemtio år. Självt dog han vid 65. Han lurade oss alla."

Stalins personlighet präglades av megalomani, paranoia men även av dödsfruktan. Hans hälsa påverkades av att han bland annat genomgått smittkoppor, besvärades av ledsmärtor och psoriasis, samt hade under många år haft högt blodtryck och åderförkalkning. Vid Potsdamkonferensen 1945 noterade också Churchill vid middagen den 18 april att Stalin var "physically oppressed". I samband med segerparaden i Moskva den 24 juni 1945 drabbades han av en cirkulationsrubbnings i hjärnan. Hans dotter Svetlana beskrev senare det inträffade som "a minor stroke". I början av oktober samma år var Stalin så utmattad att Molotov och Malenkov förordade att han behövde vila vid Svartahavskusten, vilket Stalin accepterade. Under vistelsen i Sotji fick han en hjärtinfarkt någon gång mellan den 9 och 15 oktober.

”

Stalins personlighet präglades av megalomani, paranoia men även av dödsfruktan.

»

”

De skulle äta, dricka och röka precis som Stalin hade för vana att göra och vid samma tider på dygnet. På kvällen fram till sent på natten skulle de sitta stilla vid ett skrivbord, läsa papper och svara på fiktiva telefonsamtal.

Trots att Stalin omgav sig med ett hov av läkare misstrodde han dem alla. Om någon antydde den minsta svaghet avseende hans hälsa hamnade han i onåd. Ett exempel är professor Vladimir Vinogradov (1864–1964) som i många år var en av Stalins personliga läkare. På våren 1952 undersökte han Stalin, och blev förfärad över vad han noterade. Stalin orderades total vila och att han skulle avsäga sig alla uppdrag och absolut inte bada bastu. Stalin blev rasande, lät bränna journalhandlingarna och beslöt att därefter aldrig konsultera någon läkare. I november samma år arresterades också Vinogradov åtalad för "statsfientlig verksamhet".

Den omfattande arresteringen av läkare, den så kallade "läkarkomplotten" (*delo vratjef*) hade redan då pågått en tid. Upprinnelsen till detta torde ha varit efterspelet till två dödsfall inom partitoppen. Partiets förstesekreterare Aleksandr Sjtjebakov dog av hjärtattack 1945. Andresekreteraren Andrej Zjdanov dog av hjärtattack på det prestigefulla Kremlsjukhuset (*Kremljovka*) 1948. Behandlande läkare anklagades för att medvetet ha påskyndat dödsfallen. Kulmen nåddes efter den 13 januari 1953 när *Pravda* publicerade en artikel med rubriken "Illasinnade spioner och mördare förklädda till akademiska läkare". I artikeln namngavs nio läkare varav sex av judisk börd. Arresteringsvågen mot läkarna var inte bara ett uttryck för paranoia och antisemitism, utan det fanns också en politisk dimension i detta tragiska skådespel. Kampanjen måste ses i ljuset av den maktkamp som pågick i partitoppen, där arresteringarna och vem som beordrade dem var en del av olika personers manövrerande till ledande positioner. Stalins död är beskriven av flera författare och med nästan mytiska övertoner; Jonathan Brents och Vladimir Naumovs *Stalin's Last Crime* (2003), Simon Sebag Montefiores *The Court of the Red Tsar* (2003), Joshua Rubensteins *The Last Days of Stalin* (2001). Filmen *The Death of Stalin* från 2017 ger på många sätt en trovärdig bild av vad som skedde, även om man gett

Aleksandr Bogomolets i sitt laboratorium.

FOTO: ALAMY

avkall på vissa fakta till förmån för dramaturgiska effekter.

På eftermiddagen den 28 februari 1953 hade Stalin tillsammans med Lavrentij Berija, Nikita Chrusjtjov, Georgij Malenkov och Nikolaj Bulganin sett en film i Kreml. Klockan elva på kvällen åkte sällskapet vidare till Stalins privata datja Blizjnjaja i Kuntsevo för att äta en georgisk buffé. Samtalen under kvällen berörde bland annat de fängslade läkarna. Stalin undrade hur det gick med bekännelser och Berija svarade att med hjälp av förhørsledaren Semjon Ignatjev skulle läkarna snart tillstå de brott de var anklagade för. "Se då till att de blir gjort", sa Stalin. Man åt, drack och gästerna prisade Stalins förträfflighet och kritiserade andras tillkortakommanden. Klockan fyra på morgonen den 1 mars fick gästerna Stalins tillåtelse att åka hem.

Följande förmiddag väntade betjäningen på att Stalin skulle begära sitt te, vilket han vanligen ville ha vid tiotiden. Inget hände, men ingen vågade störa. Klockan halv sju på kvällen noterade man att ett ljus tänts i lilla matsalen där Stalin lagt sig att sova på sin divan, men inte heller därefter märktes någon aktivitet i rummet. Inte förrän klockan tio på kvällen, när posten från Kreml hade kommit, vågade vakten Pjotr Lozgatjov knacka på dörren. När han inte fick något svar öppnade han den och fann Stalin liggande på golvet. Han var vid medvetande, men kunde vare sig röra sin högra kroppshalva eller tala frånsett några otydbara gurglande läten. Hans byxor var blöta av urin. Lozgatjov insåg att en katastrof hade inträffat. En febril men oorganiserad aktivitet utbröt. Ansvar lades på säkerhetschefen Semjon Ignatjev, som ringde de som deltagit i middagen tidigare. De anlände efterhand i olika omgångar. Det uppstod en osäkerhet om vem som hade befogenhet att tillkalla läkare. Någon sådan var inte heller på plats förrän på morgonen den andra mars, sannolikt ett halvt dygn efter att Stalin blivit medvetlös. Det är fortfarande oklart om

Vad gör vi nu? Nyckelscen i *The Death of Stalin*.

FOTO: ALAMY

Stalins närmaste medarbetare medvetet förhållade en medicinsk behandling eller om det var svårt att få tag i någon tillräckligt kvalificerad läkare. De flesta tänkbara specialisterna på Kremelsjukhuset (*Kremļjovka*) satt ju inspärrade i väntan på rättgång. Det blev till slut professor Pavel Lukomskij, som tillsammans med en handfull kolleger kallades till den otacksamma uppgiften. Lukomskij hade aldrig tidigare behandlat Stalin och var liksom de övriga läkarna snarast paralyserad av skräck inför uppgiften. De stod inför ett synnerligen prekärt dilemma. Om de inte gjorde något kunde de bli straffade för uraktläenhet och den älskade ledarens död. Om de å andra sidan utförde någon åtgärd och Stalin ändå dog skulle de bli anklagade för att ha dödat honom.

Till slut vågade en av dem ta ut Stalins löständer, men han skakade så mycket att han tappade dem i golvet. Lukomskijs händer darrade så att han inte med säkerhet kunde hitta pulsådern på handloven. Till slut kunde man ändå få av Stalin hans skjorta och konstatera att höger sida var förlamad, pulsfrekvensen var 78 slag per minut, det systoliska blodtrycket 190 och det diastoliska 100 mm Hg. Den preliminära diagnosen var hypertoni och en blödning från vänster arteria cerebri media. Läkarna påbjöd tystnad i rummet och lade kylande kompresser på Stalins panna. Åtta blodiglar anbringades bakom öronen och på bakre delen av skallen, syrgastuber rullades in och man tog blod- och urinprov. Man gav injektioner med kamfer och adrenalin.

En ödets ironi är att Stalins personliga medicinska team som tidigare alltid funnits på plats hade avskedats. Sannolikt hade inte de heller kunnat ändra förloppet, men kanske hade behandlingen kunnat utvidgas. I datjan lär det nämligen ha funnits en så kallad autojector. Denna medicintekniska innovation hade konstruerats av Sergej Brjuchonenko år 1926 och använts i djurexperimentella studier. Syftet var att kunna ge en mottagare syresatt blod från en levande donator. Det var alltså en enkel form av hjärtlungmaskin. En prototyp finns idag att beskåda på Bakulevs vetenskapliga museum vid Centrum för kardiiovaskulär kirurgi i Moskva. Tekniken lär ha förfinats under 1940-talet av den internationellt renommerade intensivvårdsläkaren Vladimir Negovskij (1909–2003). Från år 1936 förestod han ett laboratorium i Moskva där man specifikt forskade inom området ”Återetablering av vitala processer och dödslika fenomen”.

Erfarenheter att använda en autojector på människa var troligen högst begränsade 1953. Enligt en uppgift i tidningen *Labor Action* (16/3 1953) fanns det ändå alltid en autojector i Stalins närhet. En av Negovskijs kolleger skulle dessutom alltid ha varit på plats, i den händelse den behövde användas. Men ingen av de tillkallade läkarna skulle troligen ha kunnat använda maskinen. Den hade ju inte heller varit till någon större hjälp i den aktuella situationen då varken hjärtat eller lungorna var huvudproblemet.

Stalins tillstånd försämrades. Han hade upprepade blodiga kräkningar. Andningen blev

alltmer oregelbunden med omväxlande snabb och långsam rytm och perioder av andningsuppehåll, det vi idag kallar Cheyne-Stokes andning och som orsakas av att hjärnans andningscentrum inte kan balansera koncentrationen av syre och koldioxid i blodet. Efter fem dagar av medvetlöshet dödförklarades han på kvällen den 5 mars. All personal på datjan skickades omedelbart iväg till exil i avlägsna provinser. De förbjöds att för all framtid berätta någonting om vad de hade sett eller hört under Stalins sista dagar.

Spekulationer har förekommit huruvida Stalins död orsakades eller påskyndades av personer i hans absoluta närhet. Vid buffén på natten till den 1 mars hade Stalin nämnt att han hade för avsikt att föryngra partitoppen. Detta måste ha förfärat de närvarande som ju alla tillhörde det gamla gardet. Deras position inom hierarkin och kanske till och med deras liv hotades. Stalin hade lämnat rummet några minuter under kvällen. Detta tillfälle kunde ha gett någon, och då sannolikt Berija, möjlighet att hålla något gift i det

glas ur vilket Stalin drack utspätt georgiskt vin. I så fall vore kristallint warfarin det mest sannolika. Produkten började användas som rättgift 1948, och fanns tillgängligt i Sovjetunionen. Stalin kräktes ju blod under sina sista dagar och obduktionen visade dessutom inte bara en hjärnblödning utan även blödningar i tarmarnas slemhinnor och i inre organ som lever, mjälte och njurar. Urinprover visade dessutom tillblandning med blod. Detta tyder på en generell blödningsbenägenhet och styrker teorin om en förgiftning med blodförtunnande medel. Tilläggsfynden ströks dock i den officiella obduktionsrapporten, som bara nämner hjärnblödning som dödsorsak.

Enligt Molotov lär Berija den 1 maj ha sagt till honom att ”jag fixade honom. Jag räddade livet på er alla.” Men kampen om makten inom det kollektiva ledarskapet tog en annan riktning än vad han hade tänkt sig. Med hjälp av marskalk Georgij Zjukov (1896–1974) kunde Nikita Chrusjtjov i samband med en statskupp arrestera Berija. Efter en summarisk rättegång sköts han den 23 december 1953. ✱

”

Efter fem dagar av medvetlöshet dödförklarades han på kvällen den 5 mars.

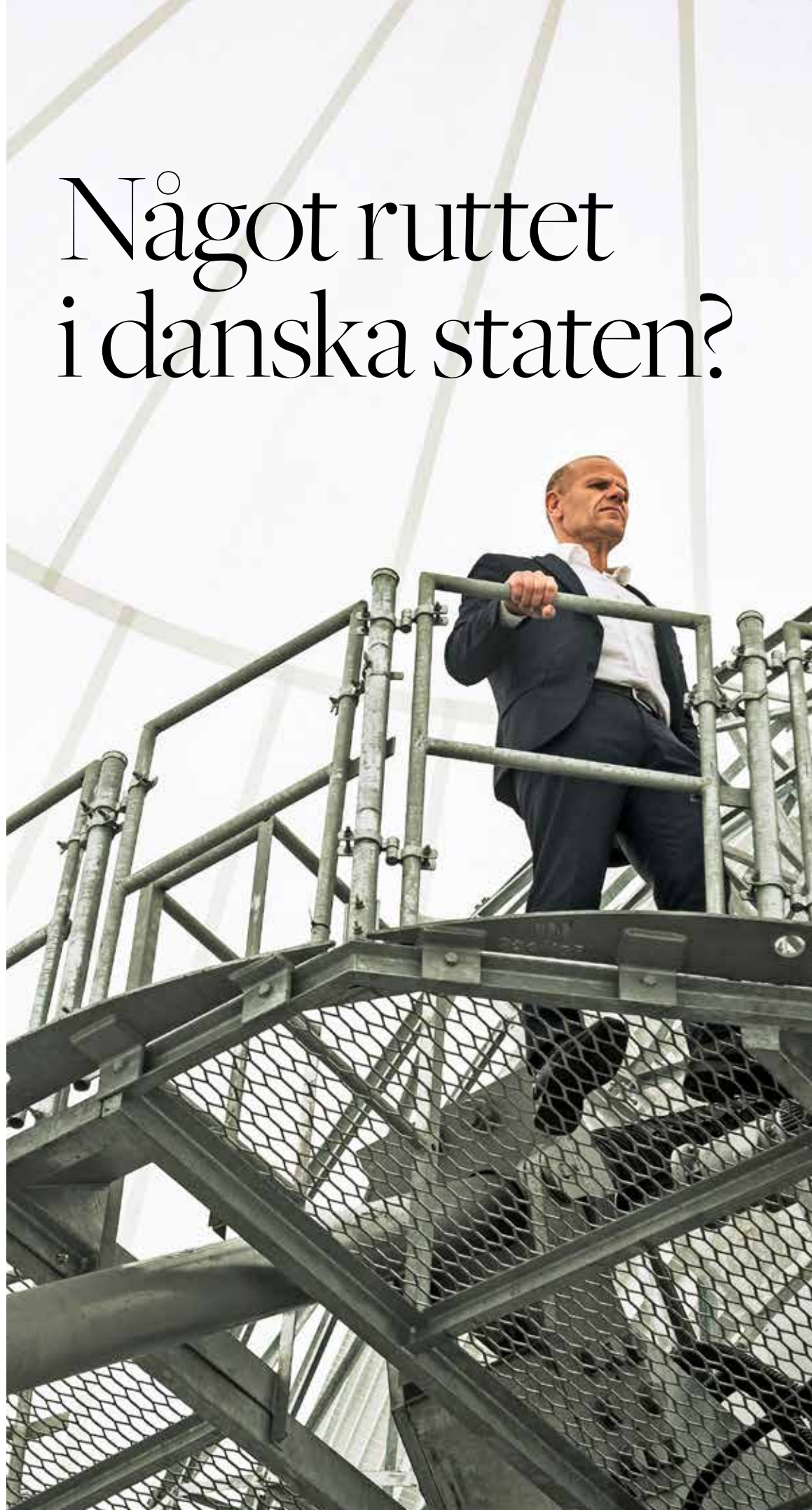
**Blizjnaja i Kuntsevo:
Stalins privata datja.**

FOTO: ELIZAVETA BECKER/GETTY IMAGES

Av Lennart
Berntson

Något ruttet i danska staten?

3

Lennart Berntson är lektor emeritus i historia vid Roskilde universitet.

Den anklagade:
Lars Findsen.

FOTO: MADJOKIM RIMER/TT

De högsta cheferna inom den danska försvars- och säkerhetstjänsten blev anklagade för landsförräderi. Bakom turerna och intrigerna anas politiska påtryckningar.

Danmark skakades tidigt detta år av en ytterst märklig skandal. I början av januari fick offentligheten veta att chefen för den danska motsvarigheten till Must – Forsvarets Efterretnings-tjenste, FE – Lars Findsen hade suttit hemligt häktad sedan den 8 december 2021, anklagad för landsförräderi. Findsen är inte vem som helst utan den ämbetsman som under nästan två årtionden uppburit de högsta befattningarna inom dansk säkerhets- och försvarspolitik. Han var först PET-chef (Säpo), därefter departementschef i Försvarsministeriet och från 2015 ansvarig för FE. Han har dessutom suttit i regeringens ”Sikkerhedsudvalg” i arton år. Efter en undersökning av kontrollorganet TET (Tilsynet med Efterretningstjensterne) blev han suspenderad i augusti 2020 tillsammans med fyra ytterligare chefer, däribland den avgående departementschefen i Försvarsministeriet, också han tidigare chef för FE. Men inte nog med åtalet mot Findsen och hans närmaste medarbetare. Ungefär samtidigt framkom det att den tidigare försvarsministern och färgstarke Venstre-politikern Claus Hjort Frederiksen också var åtalad för landsförräderi.

Omvärldens reaktion på de danska avslöjandena var mållös förvåning. Hade verkligen toppskiktet inom försvarsdepartement och säkerhetstjänst varit landsförrädare? Och sålt topphemliga uppgifter till främmande makt? Eller fanns det andra motiv till åtalen? Om så var fallet, varför hade åklagarmyndigheten valt att åberopa den klassiska och sällan använda förräderiparagrafen – paragraf 109 – i dansk straffrätt?

>>

Ränker och intriger
i folketinget.

FOTO: EMIL HELMS/TT

”
Avtappningen
omfattade inte
endast rysk och
kinesisk, utan
också dansk och
tysk datatrafik.

Vilken var då bakgrunden till det som inträffat? När amerikanen Edward Snowden år 2013 avslöjade uppgifter om amerikanska underrättelsetjänstens förehavanden framkom i marginalen att Danmark hade ett underrättelsesamarbete med USA; ett i sig självt föga märkligt förhållande mellan två militärt allierade länder. Något år senare hävdade tidningen *Information* att samarbetet handlade om en elektronisk avlyssning, reglerat i ett avtal mellan FE och amerikanska NSA (National Security Agency). I september 2020 publicerade *Berlingske Tidende* en till synes välinformerad artikel om samarbetet. Den byggde enligt tidningen på uppgifter från flera i underrättelsetjänsten ”centralt placerade” källor.

Enligt dessa hade den socialdemokratiska statsministern Poul Nyrup Rasmussen i mitten av 1990-talet gett klartecken för ett nära samarbete mellan FE och NSA. Det hade nämligen kommit till amerikanernas kännedom att det

gick en kabel genom Danmark, via vilken det passerade elektronisk kommunikation från Ryssland och Kina. Det avtal som ingicks innebar att FE överförde kabelns rådata – bland annat mejl, sms, mobiltelefoni, internetsökning – till NSA, under förutsättning att USA inte avlyssnade danska medborgare och företag. Från mitten av 2010-talet växte emellertid datamängden i kabelsystemet lavinartat. Ett amerikanskt avlyssningsprogram installerades därför på FE:s nya datacenter vid Sandagergård på Amager. Genom detta kunde FE avtappa och lagra rådata som NSA via överförda sökord kunde få tillgång till. Avtappningen omfattade inte endast rysk och kinesisk, utan också dansk och tysk datatrafik. Olika ”filter” skulle förhindra amerikanerna att få tillgång till information om danska medborgare och företag. Det ursprungliga avtalet mellan FE och NSA har under alla år förvarats på FE:s högkvarter i Köpenhamn i ett exemplar och varje

ny försvarsminister har personligen besökt högkvarteret för att signera det och därmed bekräfta den nya regeringens lojalitet. Allt detta fungerade utan problem i tjugofem år fram till dess att Trine Bramsen blev försvarsminister och Mette Frederiksen statsminister i juni 2019.

Enligt de uppgifter som framkommit hade en IT-expert inom FE i november 2019 vänt sig till TET och överlämnat material som påstods visa att avlyssningen inkluderade danska medborgare. TET tillsatte en intern utredning som i augusti 2020 tillställdes försvarsminister Trine Bramsen. Fram till denna dag – den 21 augusti 2020 – hade såväl myndigheter som ansvariga politiker antingen hållit tyst eller helt avvisat påstådda oegentligheter inom FE. Men nu exploderar Danmarks värsta spionaffär inför offentlighetens ögon – och luntan antänds inte av någon visseblåsare eller grävan-

de journalist, utan av regeringen själv, närmare bestämt av dess försvarsminister.

När TET överlämnade sin hemligstämpelade utredning i fyra band till ministern, medföljde också ett utkast till pressmeddelande. Av någon anledning beslöt Bramsen att meddelandet skulle göras offentligt. Av den kommuniké som publicerades framgick bland annat följande:

- FE hade vid flera tillfällen givit TET felaktiga uppgifter.
- FE hade enligt TET:s bedömning inhämtat uppgifter om danska medborgare.
- FE hade före 2014 igångsatt operationer i strid med dansk lag.
- FE:s ledning hade sökt dölja aktiviteter som TET borde fått veta.

TET konkluderade att ansvaret för de överträdelser som begåtts föll på såväl den tidigare som den nuvarande ledningen för FE. Som för att framhäva att TET:s konklusioner var politiskt förankrade, underströks i meddelandet att myndigheten under hela utredningsförloppet varit i löpande kontakt med försvarsministern och att hon hela tiden uttryckt sitt stöd för undersökningen. Strax efter beslöts att Lars Findsen, liksom den nyligen avgångne departementschefen i Försvarsministeriet och tidigare FE-chefen, Thomas Ahrenkiel, samt ytterligare tre ledande personer skulle suspenderas från sina tjänster – i Ahrenkiels fall drogs dessutom hans nyligen aviserade utnämning till ambassadör i Berlin tillbaka. Enligt uppgifter i dansk press deltog vid detta möte inte bara Trine Bramsen och hennes departementschef, utan också statsminister Mette Frederiksen och departementschefen i statsministeriet Barbara Bertelsen.

Med ett slag hade 25 års intimt under rättelsesamarbete mellan USA och Danmark raserats. Eftervärlden har framförallt frågat sig varför de uppgifter som framkom i TET:s utredning inte hanterades internt och förtroligt. Varför omplacerades inte de aktuella cheferna utan offentliga åthävor, om de nu ansågs juridiskt belastade och/eller politiskt förbrukade? Och varför bedömde regeringen Frederiksen det viktigare att offentligt klä av sin egen underrättelsetjänst än att slå vakt

Det började med Edward Snowden.

FOTO: LOTTA HÄRDELIN/TT

”

Fram till denna dag – den 21 augusti 2020 – hade såväl myndigheter som ansvariga politiker antingen hållit tyst eller helt avvisat påstådda oegentligheter inom FE.

»

”

Saken är bara den att att då hade Lars Findsen i största hemlighet suttit häktad nästan en vecka anklagad för landsförräderi.

om ett nära samarbete med landets främsta militära beskyddare?

I förlängningen av TET-rapportens offentliggörande beslöt regeringen om två åtgärder. Den ena var att justitieministeriet tillsatte en hemlig kommission med uppgift att undersöka tillförlitligheten i TET:s utredning. Kommissionen bestod av tre hovrättsråd, alla till denna dag okända. Det andra och kanske mest anmärkningsvärda var emellertid att PET, alltså danska Säpo, parallellt ingångsätte en hemlig utredning av bland annat Lars Findsens och hans närmaste medarbetares agerande. Det är svårt att tro att justitieminister Nick Hækkerup inte godkänt PET:s åtgärd eller i varje fall haft kännedom om dess initiativ. I vilket fall fick PET vittgående befogenheter att övervaka Findsen och hans familj – elektronisk avlyssning, skuggning och husrannsakan med mera. Än märkligare är emellertid att den av justitieministern tillsatta kommissionen, vilken fick tillgång till fler hemliga avtal och dokument än vad till och med TET hade haft, in i det sista var ovetande om att det parallellt arbetade en hemlig PET-utredning med fallet Lars Findsen.

Den 13 december 2021 framlade kommissionen med de tre hovrättsråden sin utredning. Här avvisades TET:s tidigare slutsatser på varje punkt. Lars Findsen och hans medarbetare friades därmed helt från de anklagelser som offentliggjorts ett drygt år tidigare. FE:s ledning hade inte undanhållit några uppgifter och heller inte överträtt några av de regler och avtal som styrde verksamheten. Saken är bara den att

då hade Lars Findsen i största hemlighet suttit häktad nästan en vecka anklagad för landsförräderi. Om detta hade den danska offentligheten inte en aning. Det framkom först i början av januari när tingsrätten i Köpenhamn, på åklagarens anmodan, skulle förlänga häktningstiden med ytterligare en månad. I samband härmed krävde Findsen att hans namn skulle göras offentligt, vilket domaren tillät. Han fick dessutom i en kort tv-sekvens säga att han var oskyldig och att åtalet var ”vanvettigt”. Själva åtalet är emellertid hemligstämpelat, liksom utredningen i stort. Häktningstiden förlängdes fram till februari, men efter ett överklagande till hovrätten i Köpenhamn frisläpptes Findsen samtidigt som åtalet upprätthölls.

När det stod klart att Lars Findsen satt häktad och tillsammans med Claus Hjort Frederiksen var åtalad för landsförräderi utbröt ett ramaskri i dansk press, men intressant nog riktades det inte mot de åtalade utan mot regeringen. Bland det mest uppseväckande var att ett antal tidigare departementschefer trädde fram med ytterst skarp kritik mot regeringens handläggning av saken. Departementschef är ett opolitiskt och ytterst ansett ämbete, till vilket det inte finns någon motsvarighet i Sverige. I chefernas dna ingår att aldrig kommentera politiska frågor offentligt, det gäller också efter att de lämnat sina tjänster. Likväl bröt nu ett antal högt respekterade ämbetsmän under våldsam indignation denna tradition. En av de mest inflytelserika menade att handläggningen av ärendet, särskilt från försvarsministerns sida, kännetecknats av en ”ubruds kæde af fejlbeslutninger”. En annan hävdade att hanteringen var sällsynt hänsynslös mot de inblandade och präglad av bristande eftertänksamhet, medan en tredje karakteriserade den som amatörmässig.

De tidigare statsministrarna Anders Fogh Rasmussen och Lars Løkke Rasmussen skrev en upprörd artikel i *Politiken*. Och i affärstidningen *Børsen* pekade chefredaktören Bjarne Corydan, tidigare socialdemokratisk finansminister, på Poul Nyrup Rasmussens tystnad i frågan och menade att den ”sade allt”, i synnerhet med tanke på att Mette Frederiksen enligt Corydan hade desperat behov av Nyrups hjälp.

Två frågor har stått i förgrunden för den offentliga diskussionen sedan början av detta år, dels vad åtalet mot Findsen och Hjort kan tänkas innebära, dels varför regeringen – få eller ingen tror annat än att också statsministern och justitieministern varit inblandade i de avgörande besluten – lät offentliggöra kritiken av FE och suspendera Lars Findsen i augusti 2020. På den första punkten verkar bilden efterhand ha klarnat. Det handlar inte om att de åtalade lämnat uppgifter till främmande makt, utan av allt att döma om deras relation till medierna – närmare bestämt om huruvida de läckt förtroliga upplysningar till pressen. Claus Hjort har nämligen öppet deklarerat att det bevismaterial som han förelagts består av tidningsartiklar i vilka han bekräftar – och försvarar – det som varit offentligt sedan hösten 2020, nämligen att det finns ett elektroniskt

Ett scoop.

Bekymrade miner: statsminister Mette Frederiksen och försvarsminister Trine Bramsen.

FOTO: CLAUS RASMUSSEN/TT

underrättelsesamarbete mellan FE och NSA. Att sakens kärna utgörs av säkerhetstjänsternas förhållande till medierna styrktes av att FE och PET före jul inkallade direktörerna för Dansk Radio, *Berlingske* och *Politiken* till ett möte där de varnades för att paragraf 109 också kunde användas mot journalister och ansvariga utgivare.

På den andra frågan finns inget säkert svar. Men det finns ledtrådar och ingen av dem har något med Danmarks säkerhet eller förhållande till främmande makt att göra. Snarare handlar de om regeringen Frederiksens ambitioner och sätt att utöva makt. Trine Bramsen blev försvarsminister med ett mandat att "rydde op" inom försvarsområdet efter ett antal personskandaler. Hennes hårdhanta agerande väckte tidigt uppmärksamhet. Bramsens obetänksamma reaktion när TET:s slutsatser publicerades följde detta mönster. Men det låg också i linje med statsminister Mette Frederiksens och

hennes nytilträdde departementschef Barbara Bartelsens fruktade fäbless för brutal maktutövning inom centraladministrationen.

En intressant men obekräftad uppgift gör gällande att de tidigare statsministrarna Poul Nyrup Rasmussen och Anders Fogh Rasmussen hade sökt påverka stats- och försvarsministern att hemligstämpla TET:s utredningsresultat med hänsyn till samarbetet med USA. Det kan här faktiskt inte uteslutas – när uppgifterna nu likväl gjordes offentliga – att dessa betydligt yngre ministrar som formats av den danska 68-generationens antiamerikanism och pacifistiska antimilitarism såg samarbetet med NSA som en politisk belastning och undervärderade de långsiktiga konsekvenserna av ett avslöjande för tilltron till dansk säkerhetstjänst. Att det dessutom tydligen har funnits en stark personlig animositet mellan i synnerhet Findsen och den maktfullkomliga Bertelsen har säkert inte minskat viljan att sända hem hela den gamla ledningen för FE.

Det är naturligtvis möjligt att Lars Findsen på någon punkt brutit mot sin tystnadsplikt i kontakten med pressen, men att han och Claus Hjort Frederiksen skulle dömas efter den ålderstigna förräderiparagrafen verkar osannolikt. Den har förmodligen åberopats av åklagarna eftersom den sanktionerar elektronisk avlyssning. Dessutom har den fördelen – eller nackdelen beroende på hur man ser det – att justitieministern avgör om och när åtal skall väckas, vilket gör det möjligt att skjuta på ett åtal till efter det stundande valet. Om det nu någonsin blir ett åtal. ❀

”

Men det finns ledtrådar och ingen av dem har något med Danmarks säkerhet eller förhållande till främmande makt att göra.

Poul Nyrup Rasmussen säger inte mycket.

FOTO: PHILIP DAVALI/TT

Historieämnet saknar kronologi och sammanhang i Skolverkets förslag till ämnesplan för gymnasiet. Dess många och grava brister drabbar både lärare och elever.

Fritt fram för historielöshet

Av Hans Albin Larsson

Historia är ett uppskattat ämne men inte särskilt ofta av skolpolitikerna. Samtidigt som historisk litteratur är konstant populär och museerna får många besökare har ändå skolans historieämne successivt krympts ned till ett närmast rapsodiskt innehåll. Det fortsätter så.

Svenska skolelever läser korta kurser i historia och deras kunskaper blir därefter. Den som tror något annat kan ställa ett antal kontrollfrågor kring epoker eller viktigare historiska händelser till yngre släktingar. Detta är självfallet inte elevernas fel. Ansvaret vilar på nai-va folkliga företrädare som under sextio år förminskat historieämnet, trots muntliga betygslöshet.

Den garanterade tiden för historia ligger i grundskolan på under 20 timmar per läsår. Då behöver undervisningen vara mycket genomtänkt för att ge eleverna någon sorts grundkunskap och kronologisk reda. Utformningen av de kursplaner för gymnasieskolan som ska träda i kraft hösten 2022 kan omöjligen leva upp till detta. Inga epoker förutom antiken förekommer i det centrala innehållet och det mest återkommande begreppet är historiebruk, som för att vara begripligt fordrar det som saknas, nämligen ett kronologiskt sammanhang.

UTFORMNINGEN AV gymnasieskolans nya ämnesplaner innebär att eleverna fortsättningsvis ges ämnesbetyg, ett sammanfattningsbetyg i respektive ämne som då blir slutbetyg. I sitt förslag utgår emellertid Skolverket från den helt felaktiga förutsättningen att alla elever har inhämtat grunderna i grundskolan. Endast ett fåtal gymnasieelever studerar mer än någon grundläggande kurs, kallad nivå 1. Innehållet i historieämnet utgör ett smörgåsbord med fördjupningar och ger ett minst sagt spretigt intryck. Tidsperioder eller fenomen knutna till olika epoker och olika delar av världen har satts samman till ett kursinnehåll som verkar närmast god-

Sörjer Sovjetunionen. FOTO: JOSEGIRIBAS/ALAMY

”

Det kan inte finnas många, ens bland rutinerade historielärare, som vid en första läsning kan vara säkra på vad som efterfrågas.

Vad är avsikten?

FOTO: FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

- Föra resonemang om det historiska innehållet utifrån historiska begrepp och förklara samband mellan skeenden i det förflutna och förhållanden i nutiden.
- Tolka och granska historiska källor utifrån historiska frågor.
- Föra resonemang om hur historia kan brukas i olika sammanhang.

DET KAN INTE FINNAS många, ens bland rutinerade historielärare, som vid en första läsning kan vara säkra på vad som efterfrågas. Det som ska betygsättas borde förstås överensstämma med det centrala innehållet i respektive kurs men så är det inte skrivet.

Hur borde då förslaget till ämnesplan varit utformat?

Det borde tagit fasta på att skapa sammanhang i studierna genom att betona det kronologiska förloppet, vad som kan kallas realhistoria, och med utgångspunkt i svensk, nordisk och europeisk historia som grund för globala utblickar och perspektiv. Naturligtvis måste ett urval göras och på ett sätt som framstår som logiskt. Med en sådan grund blir fördjupning och diskussion kring tolkningar meningsfullt, annars inte. Repetition av den kronologiska ryggraden från den anorektiska grundskolekursen är helt nödvändigt men däremot inte återkommande omtugg av andra delar. Till skillnad från många lärare tycker Skolverket om betygsmatriser och betygskriterier enligt ovan. De skapar dock osäkerhet och fordrar mycken dokumentation. Ett bättre system är följande: "Betyg sätts i skalan A–F på basis av lärarens helhetsbedömning av i vilken grad eleven tillägnat sig kursens centrala innehåll." På så sätt underlättas betygssättningen och läraren återfår en viktig del av sin autonomi samt befrias från dagens överdrivna dokumentationsbörda. Dessutom lyfts det centrala innehållet fram.

Oavsett betygskriterier kan Skolverket inte få godkänt på detta förslag till ämnesplan. Bristerna är alltför många och alltför grava. Förslaget innebär dessvärre, om det beslutas, att historielösheten kommer att fortsätta. Våra gymnasister och Sverige förtjänar bättre än så.

Hans Albin Larsson är professor emeritus i historia och historiedidaktik.

tyckligt. För att ta ett näraliggande exempel: Vet man inte vad kalla kriget var förstår man heller inte sammanhanget bakom Vladimir Putins handlingar.

I endast en av de kortaste kurserna föreskrivs det självklara, att de historiska epokerna ska tas upp. De saknas ju i grundskolan. Därifrån övergår man till "Industrialisering och demokratisering under 1800- och 1900-talen i Sverige ur olika perspektiv, till exempel miljömässiga, genusmässiga och sociala" och "Övergripande om avkoloniseringsprocesser i Afrika, Asien och Mellanöstern efter 1945 ur olika perspektiv, till exempel ideologiska och ekonomiska". Detta följs upp med "De nationella minoriteterna, däribland urfolket samerna. Historiska rötter i Sverige" och avslutas med "Exempel på samband mellan skeenden i det förflutna och förhållanden i nutiden".

DEN SISTA CITERADE innehållspunkten ovan är märklig, eftersom alla nutida förhållanden naturligtvis har en historisk bakgrund. Bland formuleringarna kan följande nämnas: "Hur begreppen orsak och konsekvens kan användas för att beskriva och förklara kontinuitet och förändring i relation till det historiska innehållet"; "Kulturuttryck och kulturutövning mot bakgrund av industrialisering, demokratisering, avkolonisering, globalisering och migration ur ett maktperspektiv, till exempel i frågor om genus, frihet, förtryck, motstånd och kulturell dominans"; "Idealistiska och materialistiska förklaringsmodeller. Hur begreppen orsak och konsekvens samt aktör och struktur kan användas för att beskriva och förklara kontinuitet och förändring i relation till det historiska innehållet."

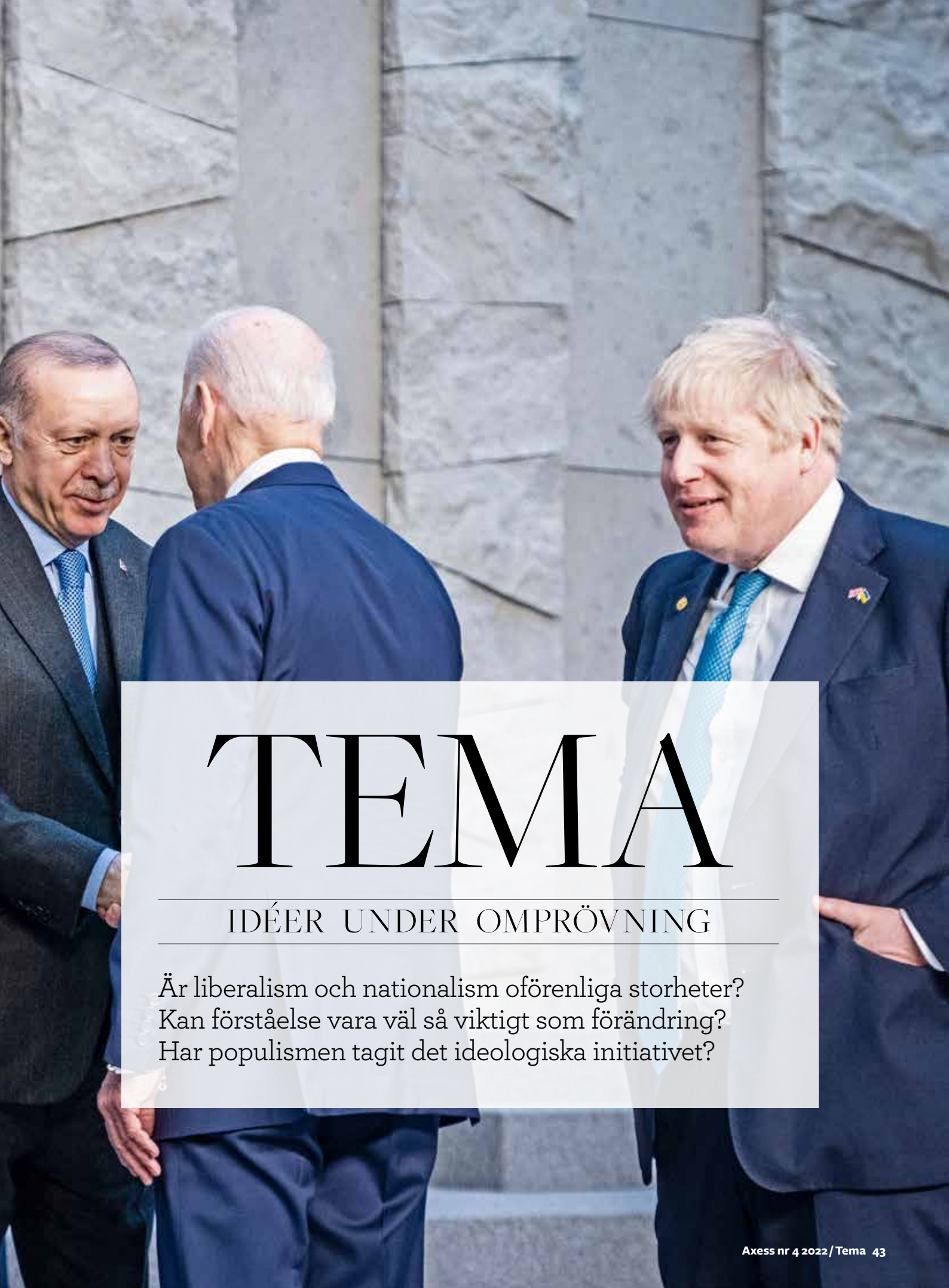
NÄR DET GÄLLER urfolket samer och de nationella minoriteterna, som tidigare inte uppmärksammats i gymnasieskolan, blir det nu tvärtom och det med råde, trots att de finns med i grundskolans kursplaner på både mellan- och högstadiet. Däremot saknas, liksom i grundskolan, en ordentlig översikt av Sveriges historia i dess helhet, det vill säga sammanhanget kring de nationella minoriteterna och urfolket samerna. Urfolkens historia i världen markeras på nivå 3 med följande sats: "Hur postkoloniala perspektiv kan påverka förståelsen av avkolonisering, globalisering, migration och situationen för urfolk i olika delar av världen."

Detta hade kanske varit möjligt att studera men återigen riskerar den goda ambitionen att bli lösryckt ur sitt sammanhang, eftersom någon översikt av världshistorien heller inte finns. Det som kursplaneförfattarna lyckats bäst med är faktiskt historieberikthet, som dock mer än något annat redan finns i grundskolans kursplan.

När det gäller betygskriterierna, tidigare kunskapskraven, ska fyra delar betygsättas i varje kurs, oberoende av dess centrala innehåll. Eleven ska:

- Visa kunskaper om förändringsprocesser, händelser och aktörer under olika tidsperioder utifrån olika tolkningar.

TEMA

IDÉER UNDER OMRÖVNING

Är liberalism och nationalism oförenliga storheter?
Kan förståelse vara väl så viktigt som förändring?
Har populismen tagit det ideologiska initiativet?

President Volodymyr Zelenskyj.

FOTO:TT

Tid att omvärdera

Länge togs det för givet att liberalism och nationalism var fiender. Med kriget i Ukraina gör den liberala nationalismen en historisk återkomst.

Av Björn Östbring

När Ukrainakriget bröt ut frågade sig många vilka historiska referenspunkter som var mest passande. Var 2022 slutpunkten på en era som började 1989? Eller 1945? Kunde Rysslands agerande betraktas som en variant av Tysklands 1938 eller 1939? Var vi mitt uppe i ett förlopp som liknande den kedjereaktion som utspelades 1914?

Bland de mer idépolitiska frågorna som har diskuterats återfinns frågan om hur vi i väst förhåller oss till företeelser som nationer och nationalstaten. Är det möjligen så att en speciell era har fått sitt slut?

I artikeln ”A Country of Their Own. Liberalism Needs the Nation” i *Foreign Affairs* i år argumenterade Francis Fukuyama för att det offentliga samtalet kring nationalism varit snedvridet. Det faktum att nationalistiska krafter i högerpopulistisk form utgjort ett reellt hot mot liberal-demokratiska institutioner på många håll har tagits till intäkt för att nationalismen som sådan alltid är liberalismens fiende. Fukuyama menade att Ukraina visar att det är hög tid för liberaler att omvärdera sin inställning, och inse att även liberala demokratier är i behov av att befolkningen präglas av en gemensam nationell identitet i termer av språk, historiska referensramar och grundläggande politiska och sociala konventioner.

I Sverige har redaktionen på tidskriften *Liberal Debatt* på ett liknande sätt anammat en liberal nationalism. I en linjetext kring Ukrainakriget slår man fast att kriget ”tvingar oss liberaler att inse att vi måste värna och stå upp för nationalstaten”:

Under för lång tid har den västerländska liberalismen sett nationalstaten som en historisk anekdot, och allt som påminner om nationalism har behandlats som ett första steg mot fascism. Det duger inte längre. Vi får inte släppa universalismen, och vi måste utveckla, utvidga och fördjupa det europeiska samarbetet. Men vi måste också inse att våra värderingar är knutna till våra kulturer, och att våra fri- och rättigheter är knutna till våra medborgarskap. Svaret på högnationalism är inte bara globalism, utan också liberal nationalism.

Tveklöst är att den ukrainska befolkningens offervilja för landets självbestämmande tycks ha berört många människor på ett särskilt sätt. I Helsingfors sjöng en folksamling *Finlandia*-hymnen, fast med ”Finland” ersatt av ”Ukraina”. Hymnen, som komponerades av Jean Sibelius 1899, spelade en viktig roll i motståndet mot

den rådande russifieringspolitiken som Ryssland bedrev gentemot denna del av det ryska kejsardömet. Att se sådana scener, eller se den ukrainska nationalsången spelas av symfoniorkestrar över hela Europa, ledde åtminstone mina tankar till 1800-talets liberala nationalism, och de politiker och politiska tänkare för vilka kampen för liberala och demokratiska reformer gick hand i hand med nationella befrielserörelser gentemot autokratiska imperier.

Stora åsiktsskiften sker inte över en natt, och jag tror att en omsvängning bort från en helt universalistisk liberalism redan var på gång. Men Ukrainakriget öppnade ett möjlighetsfönster, eller skapade en situation där ännu fler uppfattade ett behov att omvärdera sin inställning till nationalism och sin uppfattning om nationalstatens betydelse för de liberala demokratierna i väst.

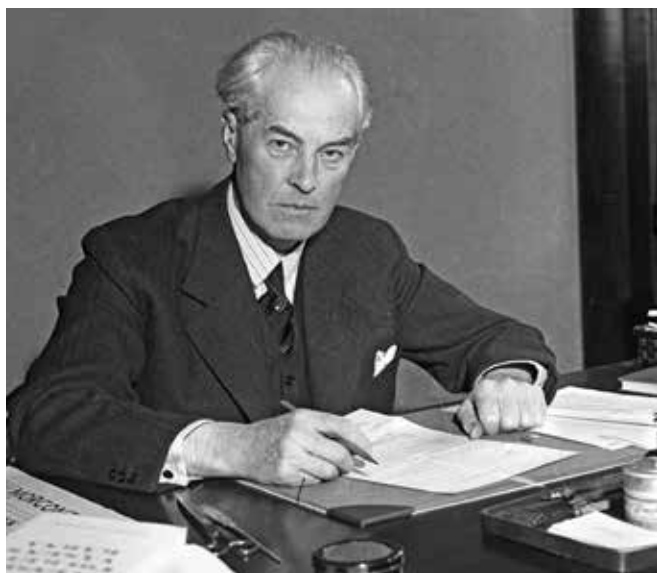
Ukrainakriget kommer naturligtvis inte att innebära slutet för den starkt universalistiska formen av liberalism, men det sätter punkt för dess *dominans* inom det offentliga samtalet. En dominans som bland annat manifesterats i att det länge tagits för givet att liberalism och nationalism är ofrånkomliga fiender och att någon kombination eller kompromiss inte är möjlig. År 2022 kan komma att bli året då liberal nationalism gör en historisk återkomst och åter blir en allmänt känd och vedertagen idépolitisk position.

Men om 2022 innebär en ”Zeitenwende” i detta avseende, när började isåfall den tidsperiod som nu fått sitt ”slut”?

Det främsta skälet till att liberaler ofta betraktat nationalismen som en ofrånkomlig fiende har att göra med de analyser av nationalism som fick genomslag i de flesta västländer efter andra världskriget. Man drog slutsatsen att det rådde en svartvit moralisk kamp mellan liberalism och nationalism. Ett mycket ett inflytelserikt verk i sammanhanget är Karl Poppers bok *Det öppna samhället och dess fiender*, publicerad 1945. Dess kritik av utopism och argumentation för reformism har spelat stor roll för såväl socialdemokrati och liberalism som kristdemokrati i Europa.

Året efter andra världskriget höll Popper ett föredrag med titeln ”The Theory of Totalitarianism” som ger intressant information om tillkomsten av boken. ”Jag glömde säga, när jag skrev boken, vad den egentligen handlade om”, inleder Popper. Fast egentligen, erkänner han snabbt, handlade det inte om glömska utan snarare om att han hade tagit för givet att alla skulle förstå: det är en krigsbok.

>>

Torgny Segerstedt.

FOTO: TT

Det är sant att kriget inte direkt omnämns i den. Men bokens huvudsakliga ämnen är kriget, dess historiska och sociologiska bakgrund, de frågor som stod på spel, och principerna för återuppbyggnad och fredsmäkande efter kriget.

I föredraget berättar Popper hur han utvecklade sitt perspektiv. Till skillnad från de metodologiska delarna så uppkom bokens röda tråd, och själva begreppsparet ”öppet” och ”slutet” samhälle, under skrivarbetets gång. ”Jag gjorde, mycket oväntat, en upptäckt – såväl en historisk som en sociologisk upptäckt.” Popper kom på ”teorin om totalitarismen”, en teori om lockelsen med ”stängda” samhällen. Med denna teori föll saker och ting på plats: den förklarade dragningskraften hos de alla de övriga idéer som han kritiserade: kollektivismen, historicismen, utopismen och revolutionsromantiken.

”Upptäckten” skedde när Popper inför sig själv försökte förklara en speciell tanke som hela tiden dök upp i hans huvud under arbetet: Platon = Hitler. Vad förenande världshistoriens främsta filosof med dess främsta galenpanna?

Detta likställande tycktes mig absurd. Men alla mina försök att vederlägga den ledde till magra resultat. Plötsligt insåg jag att jag kanske hade missbedömt Hitler. Inte kanske hans personliga egenskaper, men den roll som han spelade. Det slog mig att Hitler kanske var en clownartad företrädare för en skadlig och än mer djup rörelse än vad jag tidigare hade trott. Förklaringen till det absurda likställandet kan vara att Platon var den första att reagera på, och ge uttryck för, ett verkligt socialt behov som var väldigt likt det som Hitler senare reagerade på genom att skickligt utnyttja det.

Platons politiska filosofi var ett av de tidigaste försöken att stoppa all förändring, ett försök att motarbeta den begynnande demokratin och individualismen i det antika Aten. Hans utopi låg bakåt i tiden: ett hierarkiskt samhälle där alla människor visste sin plats. Hitlers framgång i sin tur byggde på att han lyckades spela på människors rädsla inför tidens sociala förändring och kaos, och på

deras saknad av kollektivets trygghet och meningsfullhet. Genom denna teori betraktar således Popper historien – alltsedan kampen mellan Aten och Sparta – som en historia om hur människan har handskats med social förändring och förlusten av stamsamhällets trygghet. Tolerans eller reaktion, öppet eller slutet samhälle.

Nationalism och önskan om nationalstater förknippade Popper med just det ”slutna” samhället. Nationalism var en reaktion på modernitet, en dröm och längtan efter ett förmodernt eller traditionellt samhälle: ”En irrationell, romantisk och utopisk dröm, en dröm om naturalism och stammens kollektivism.” Som ideologi betraktat är nationalism alltså en av det öppna samhällets ”fiender”.

Poppers och andras liknande analyser av nationalismen, både kring dess natur som en anti-modern reaktion och dess ansvar för andra världskrigets hemskheter, var vanligt förekommande i anslutning till kriget och decennierna efteråt. Nationalism kom under efterkrigstiden att nästan uteslutande betraktas som en extrem och aggressiv ideologi som leder till krig och etniska utrensningar.

Poppers och många andras kritik mot nationalismen är naturligtvis fullt förståelig. Men dess dominans i det offentliga samtalet efter 1945 har gjort att det uppstått ett slags bortträngning eller minnesförlust kring det faktum att liberalism och nationalism historiskt ofta har kombinerats. Ja, den förtränger många gånger att motståndet mot fascism och nazism ofta fördes just i namn av nationellt självbestämmande likaväl som i namn av liberalism eller demokrati.

Vi kan ta Torgny Segerstedt och hans kamp mot nazismen och Nazityskland som exempel. Detta är en självklar inspirationskälla för många i dagens kamp mot Sverigedemokrater och högnationalister. 2016 skrev kulturskribenten Mattias Hagberg en uppmärksammas artikel, ”Så dör det liberala arvet i Göteborg”, där han framhöll att Segerstedt företrädde en antinationalistisk liberalism och präglades av en ”universalistisk och antiauktoritär hållning”. Som stöd citerade han Segerstedts uttalande att ”Liberalismen har alltid varit en svuren motståndare till en självgod och trångbröstad nationalism [...] enligt vilken det sant mänskliga endast är att finna hos det egna folket och den egna rasen”.

Citatet beskrevs av Hagberg som en kärnfull beskrivning av Segerstedts ”syn på förhållandet mellan liberalism och nationalism”.

Francis Fukuyama.

FOTO: ARISTIDIS VAFEIADAKIS/TT

IDÉER UNDER OMPRÖVNING

En hyllning till Ukraina.

FOTO: IAN WEST/TT

Citatet kommer från den programförklaring som Segerstedt formulerade i första numret av *Forum*, en liberal publikation som startades 1914 bland annat för att ta upp striden mot de konservativa nationalisterna. Men den position Segerstedt förde fram som kontrast var knappast en antinationalistisk eller universalistisk liberalism. Notera att själva meningskonstruktionen i Segerstedts citatet ovan antyder att det finns varianter av nationalism som *inte* präglas av dessa attityder. Och mycket riktigt, på raderna ovanför det stycke som Hagberg citerar beskriver Segerstedt sin inställning på ett sätt som går helt på tvärs med Hagbergs tolkning. Segerstedt kombinerade i själva verket ett försvar av nationella strävanden och självbestämmande med visionen om ett liberalt samhälle av fria individer:

Ett folks rätt att själva råda över sina öden är en oundgänglig förutsättning för den frihet, liberalismen kräver för var enskild individ. Ju friare folken få utveckla sin egenart, desto bättre för mänskligheten i dess helhet.

Segerstedt var helt enkelt influerad av 1800-talets liberala nationalism. Föreställningen om att den liberala idétraditionen alltid varit inbegripen i en oförenlig och svartvit kamp mot nationalism, en föreställning som varit så dominerande i Sverige de senaste decennierna, rimmar illa med det faktum att många dåtida liberaler och antinazister ofta var nationalister i sin syn på stat och samhälle. Ja, som vi kan se hos Segerstedt ansåg vissa av dem att nationalism och liberalism snarast gick hand i hand.

Den nationella samhällsuppfattningen ledde till, inte minst när det var skarpt läge, till känsllosa beskrivningar av den svenska nationen. Det var en liberal form av nationalism som Torgny Segerstedt anförde 1940 när han försökte mobilisera motstånd mot Nazityskland och i sin kritik av de svenskar som lockats av idéer som han beskrev som "främmande" för det svenska kynnnet.

De som sova den eviga sömnen under dessa gravkullar, ha alla givit sitt bidrag till det svenska folkets rika arv. Intet ärligt dagsverke, ingen god tanke, ingen skapandets glädje, ingen vändans strävan har förspills. Det finns där alltsammans i marker, som brutits, i företag, som satts igång, i den rättsordning, som byggt upp, i tanke, dikt och ton. [...]

Dominansen för Poppers och andras analys av andra världskriget och nationalismen fick effekten att sådana kombinationer av nationalism och liberal demokrati ofta har glömts bort. Eller som hos Mattias Hagberg: att de aktivt har förträngts i syfte att främja en dagspolitisk agenda.

Men när vi nu ser Ukrainas "folk" kämpa för sitt "arv" och sin framtid, ja då kan vi ta det som en påminnelse om att deras kamp inte står i strid med önskan att det som ska "byggas upp" är liberala och demokratiska institutioner. Med Ukrainakriget 2022 har det åter blivit uppenbart att det går att värdesätta både nationalstaten och den liberala demokratin. I själva verket talar mycket för att båda gör sig bäst just tillsammans.

Björn Östbring är fil dr i statsvetenskap vid Lunds universitet.

Vänd inte bort blicken

Till skillnad från i många andra demokratier förhåller sig svenskar till världen utifrån hur den *bör* vara istället för hur den faktiskt *är*. Den tiden går nu mot sitt slut.

Av Christian Abrahamsson

Jag är född 1977 med allt vad det innebär av barnavårdscentraler, daghem, svensk skolgång och ideologi. Min första exponering för någonting radikalt annorlunda bör ha inträffat när jag sommaren 1991 bodde i Santiago, då jag mötte ett land där Augusto Pinochet efter nästan två decennier hade avgått som president. Pinochets syssling, tror jag det var, försökte faktiskt få sitta barnvakt till mig och min bror. Han tyckte vi var "lindos", vackra. Han fick inte sitta barnvakt. 1991 var ett märkesår inte bara i mitt eget svenska tonårsliv. På hemresan från Santiago flög vi med Aeroflot, en resa som innebar en mellanlandning i Buenos Aires där flygplanet gick sönder, viket föranledde en tredagars väntan på ett nytt plan. Det nya planet var fullpackat med sovjetiska sjömän på väg till Moskva, Kap Verde för att sedan anlända i Moskva. På grund av förseningen i Buenos Aires slumpade det sig så att vi landade i Moskva ungefär samtidigt som den misslyckade augustikuppen inleddes vars syfte var att ta makten från Michail Gorbatsjov. Om detta visste vi ingenting mer än att möjligheten att köpa endagsvisum på flygplatsen dragits in. I efterhand har jag insett att det sannolikt är den enda gången jag kommer att ha befunnit mig i ett sammanfallande imperium.

Sen den gången har jag levt utomlands fler gånger än jag vill tänka på. För varje utlandsvistelse har Sverige tett sig alltmer radikalt annorlunda. Vad denna annorlundahet består i upptar mycket av min tankeaktivitet. Jag har de senaste åren kommit att tänka att skillnaden mellan Sverige och många andra västerländska demokratier är att vi lever i ett ständigt "bör" och alldeles för sällan i ett "är". Exempelen på detta är många och återkommer inte ofta i självförefrågan (?) "vi har varit naiva" eller "vi såg det inte komma", följt av förkunnelseorden "det är oacceptabelt" eller "det är inte ok". Starkast tror jag detta "bör" är hos vad jag brukar beteckna som den völdresserade klassen inom förvaltning, medier, politik och akademi. Det är antagligen där man skulle kunna identifiera och dissekera "Svenskheten" med stort S.

Givetvis tror sig denna völdresserade klass vara kosmopolitisk. Vad denna kosmopolitism består i bortsett från att man reser på utlandsemester, gillar mat från olika länder och kan en grammatiskt svag och ordfattig engelska har jag aldrig lyckats utröna. Den völdresserade klassen vet ALLTID bäst och är chauvinistisk på sätt som skulle göra varje Trump-väljare grön av avund. Det är först när den völdresserade klassen omfamnar en gemensam uppfattning som man kan vara säker på att en förändring är på väg – ett nytt

"vi har varit naiva" följt av ett ytterligare "det är oacceptabelt". Inte sällan äger dessa skiften rum under en tidsrymd av som mest en vecka, ofta kan det ske på en eftermiddag. Det är inte underligt om en lätt sjösjukekänsla infinner sig hos dem av oss som försöker förstå hur statsskeppet kryssar mellan grynnor och skär. Det finns mycket att säga om denna vilja eller begär – det är nog ofta mer reflexmässigt än medvetet – efter att passa in och aldrig inta en obekväm ståndpunkt innan den är säker. Sannolikt skulle världens alla psykoanalytiker behöva arbeta i årtal för att komma till rätta med de neuroser, trauman och sublimeringar som ligger till grund för detta beteende. Och inte ens då är jag säker på att någon klarhet till varför det ser ut som det gör skulle gå att uppbringa.

Att leva i vad jag kallar för en "bör-värld" innebär att man ständigt strävar efter förbättring och förändring av rådande realiteter, i sig är detta givetvis inte någonting ont, men problem riskerar att uppstå om "bör-världen" alltför mycket tillåts flyta fritt utan kontakt med "är-världen". I en viktig bemärkelse kan skillnaden mellan *är* och *bör* förstås som skilda temporaliteter; *är* betecknar nuet medan *bör* betecknar någonting som ännu inte är. För den filosof som konstruerade det så kallade *är-bör*-problemet, David Hume, rörde frågan framförallt relationen eller möjligheten att argumentera från deskriptiva *är*-argument till preskriptiva eller normativa *bör*-argument. Vad jag ovan avser med en "är-värld" och en "bör-värld" är dock någonting mer prosaiskt än Humes filosofiska utredning. Snarare än att ställa frågan huruvida det är möjligt att länka samman det deskriptiva *är* med ett preskriptivt *bör* intresserar jag mig för de politiska och sociologiska effekterna av en oförmåga att se realiteter i vitögat, en ovilja att konfrontera världen som den är och inte som vi vill att den ska vara. På ett sätt talar jag här om den berömda elfte tesen om Feuerbach som Karl Marx formulerade: "Filosoferna har bara *tolkat* världen på en rad olika sätt, men det gäller att *förändra* den." Vad ideologen Marx bortsåg ifrån, men som vetenskapsmannen Marx sannolikt insåg, är att det är betydligt svårare att förstå världen än det är att förändra den. Ironiskt nog har den slovenske marxisten och filosofen Slavoj Žižek vid mer än ett tillfälle sedan kriget i Ukraina bröt ut menat att vi bör göra större ansträngningar att förstå världen än för att förändra den.

De senaste månaderna har jag inte kunnat slita blicken från en karta jag har ramat in och hängt på väggen i mitt vardags-

IDÉER UNDER OMRÖVNING

Ukraina 2022: krigets ansikte.

FOTO: ALEXANDER ERMOCHENKO / TT

rum. Kartan föreställer min hemstad Uppsala, men bokstäverna är kyrilliska. Det är en invasions- och ockupationskarta ritad någon gång tidigt 1970-tal. Jag har skrivit om den tidigare, då kunde jag aldrig föreställa mig, ens i min vildaste fantasi, att kartan och allt den representerar inte var förpassad till en mörk 1900-tals historia. "Aldrig mera krig i Europa" var den ideologi jag och min generation marinerades i. På sätt och vis en uppenbart förljugen ideologi givet de krig som rasade på Balkan under 1990-talet. Folkmorden i andra delar av världen har inte heller upphört trots föreställningen att det som skedde i nazisternas förintelsläger aldrig mer skulle få hända. Jag inser att min oförmåga att före-

ställa mig en återgång till en tid då den klassiska geopolitikens grundteser om territoriell expansionism gavs fritt spelrum avslöjar min egen bristande föreställningsförmåga. Och det trots att den klassiska geopolitiken på den europeiska kontinenten återföddes redan vid invasionen av Georgien den 8 augusti 2008. "Vi såg det inte komma."

Det är givetvis orättvist av mig att påstå att oförmågan att leva i en är-värld skulle vara någonting typiskt svenskt. Omvärderingen av en hel generation västerländska eliter kommer att krävas i ljuset av Rysslands invasion av Ukraina. Murens fall 1989 och Sovjetunionens upplösning ett par år senare skapade onekligen »

en helt ny värld och det är knappast underligt att de som kom till makten under de decennier som följde kunde släppa garden och låta sig berusas av en skön ny världsordning. En Bill Clinton vars evangelium var att globaliseringen åt alla lycka bär eller en Tony Blair vars image många gånger tycktes viktigare än hans ideologi kommer sannolikt inte att minnas av eftervärlden som några stora politiska ledare. I Blairs fall är hans "image" redan ohjälpligt förstörd. Att politiker ljuger och bedrar uppfanns knappast av Donald Trump, även om det finns de som vill tro det.

För några år sedan när jag arbetade vid universitet i Oslo hade jag ett långt samtal med den amerikanske sociologen Andrew Abbott. Abbott var inbjuden för att ge en plenarföreläsning med anledning av att sociologiämnet firade 60-årsjubileum. Han hade då nyligen publicerat en bok med titeln *Varieties of Social Imagination*, boken består av ett antal essäer som Abbott under pseudonym publicerat under de år han var redaktör för *American Journal of Sociology*. I varje essä går Abbott igenom en tänkare eller tanketradition för att utreda hur den förstår centrala sociologiska begrepp, ett uttalat syfte med boken är att summan av essäerna ska ge en global bild av de skillnader som existerar mellan olika kulturer och traditioner. Under vårt samtal uttalade Abbott en uppenbar sanning, en sanning som i någon mening går att likna vid den lille pojken som påpekar att kejsaren är naken, han formulerade den som en fråga: "tänk om inte alla vill leva som vi gör i de västerländska liberala demokratierna?" "Tänk om", fortsatte han, "våra värderingar i allra högsta grad är geografiskt och historiskt specifika?"

Illusionslös realist: George Kennan.

FOTO: TT

"Omvärderingen av en hel generation västerländska eliter kommer att krävas i ljuset av Rysslands invasion av Ukraina."

"Om det kanske är så att andra traditioner och kulturer inte alls är intresserade av våra idéer om frihet, jämlikhet och broderskap?"

Jag ska villigt erkänna att Abbotts frågor, framförda med en uppriktig nyfikenhet även om han givetvis kunde besvara dem, skakade om mig. Min dressyr var starkare än jag skulle velat att den var. Samtidigt visste jag förstås att kultur är mer än bara fernissa, att den går på djupet. Den predestinerar givetvis inte, det vet alla som har nära vänner från olika delar av världen. Men på samma gång är det inte helt enkelt att frigöra sig från den kultur man är marinerad i. "In Sweden we don't swim for an hour after we have eaten", följt av skratt från de kaliforniska surfarna jag umgicks med när jag bodde i San Sebastian. När jag tänker tillbaka på vad det var med Abbotts frågor som fick mig att börja tänka tror jag att det var det faktum att de ifrågasatte en dogm för de vädresserade klasserna, idén att skillnader i huvudsak är artificiella och ytliga, att globaliseringen kommer att upplösa alla skillnader och göra oss alla lika. Att böcker som den amerikanske journalisten Thomas L. Friedmans *The World is Flat. A Brief History of the Twenty-first Century* inte har åldrats väl är inte en överdrift. Om någonting blivit tydligt det senaste decenniet är det att de drömmar som drömts av nyliberala globalister ända sedan 1920-talet, mästerligt beskrivet av Quinn Slobodian i hans *Globalists. The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, inte har bäring på kulturella skillnader och att även Davoseliterna, senkomna ättlingar till de tänkare Slobodian beskriver i sin bok, kan anklagas för att inte ha "sett det komma".

Det är mycket mänskligt att anta att så som du fungerar så fungerar även andra. Vi är, trots allt, sociala varelser och inte monader. Samtidigt visar oss historien att det ibland kan vara ett stort misstag att utgå ifrån att vår välvilja och tillit kommer att mötas av välvilja och tillit hos den andre. Särskilt tydligt blir detta i tider av stora och våldsamma förändringar. De senaste månaderna har jag upprepade gånger föreställt mig det sinnesläge den amerikanske diplomaten George F. Kennan måste ha befunnit sig i den där dagen i februari 1946 när han skrev vad som förmodligen är världshistoriens viktigaste telegram, det så kallade "långa telegrammet". Telegrammet bestod av 5 363 noggrant valda ord. Kennan var vid tillfället placerad vid USA:s Moskvabeskickning och hade lång erfarenhet av de sovjetiska ledarna. Redan under 1920-talet hade hans kontakter med Sovjetunionen inletts med bland annat en utbildning i det ryska språket, kulturen, politiken och historien vid Berlins universitet, tanken var att det var bättre att få en grund i hur ryskt tänkande såg ut före revolutionen. Anledningen till Kennans frustration med den amerikanska hållningen gentemot Sovjetunionen och skälet till att han sänder "det långa telegrammet" var att han ansåg att Trumanadministrationen inte till fullo förstod vad för sorts regim man hade att göra med. Kennan tyckte sig se hur en utrikespolitisk osäkerhet från tiden före revolutionen hade parat sig med kommunisternas, eller snarare Stalins, förkärlek till att överallt se konspirationer och möjliga förrädare. Den sovjetiska regimen var inte en regim man vare sig kunde lita på eller förhålla sig till som andra länder.

Det är i "det långa telegrammet" som Kennan för första gången formulerar vad som har kallats uppdämningsstrategin i relation till Sovjetkommunismen. Tanken är enkel och innebär att kommunismen måste bekämpas var den än visar sig genom

När historien vänder.

FOTO: ALAMY

att mobilisera en motkraft. Kennans idéer var inte helt nya, men han formulerar dem med en retorisk kraft som skulle komma att övertyga allt fler om det riktiga i hans analys. "Det långa telegrammet" registrerades i februari av det amerikanska utrikesdepartementet som telegram nummer "511" och lästes enbart av personer inom den amerikanska utrikesförvaltningen. Ett år senare publicerar Kennan i tidskriften *Foreign Affairs* vad som har blivit känt som X-artikeln, egentligen "The Sources of Soviet Conduct", under pseudonymen X. Texten uttrycker samma tankar som "det långa telegrammet", men denna gång formulerar Kennan en doktrin baserad på idén om uppdämning, ett ord som inte användes i telegrammet.

För att återvända till Andrew Abbotts frågor den där eftermiddagen för några år sedan i Oslo så påminner det som den 42-årige Kennan gav uttryck för i sitt telegram om Abbotts försök att genom en immanent kritik av andra tankesystem förstå vad det är som gör oss olika. Hur kan vi förstå radikal skillnad om inte genom att utgå från att alla inte förstår världen som vi förstår den? Stalin må ha varit ett monster, men han var inte omöjlig att förstå givet den miljö han verkade i och sina egna tidigare handlingar. Kennan förstod att önsketänkande om den nya världsordning som växte fram i skuggan av andra världskriget varken var önskvärt eller en god

grund för att bygga upp en ny värld. Han visste bättre än de flesta att många av de tekniker Stalin använde sig av inte var väsensskilda från hur tidigare ryska och sovjetiska härskare agerat gentemot andra stater och sina egna medborgare. Gulag uppfunns inte av kommunisterna, i själva verket hade flera av dem egna erfarenheter av att ha dömts till långa vistelser i Sibirien före 1917.

Att försöka förstå och analysera skeden när vi befinner oss mitt i dem är svårt och ibland omöjligt. Vad vi just nu bevittnar är om inte direkt jämförbart med det Kennan försökte förstå vintern 1946 så i alla fall ett skifte i den europeiska säkerhetsordning som funnits på plats de senaste trettio åren. Var dessa decennier en lycklig glänta i historien? En period då vi haft utrymme för ändlösa diskussioner om personliga pronomen, värdegrundarbete och feministisk utrikespolitik? Jag menar inte att raljera. Lyckliga gläntor i historien fyller en viktig funktion på samma sätt som börvärldar fyller en funktion. Om det är någonting de flesta människor trots allt verkar ha gemensamt är det en önskan att få leva sitt liv under så få umbäranden som möjligt. Vad jag däremot blivit allt mer övertygad om de senaste månaderna är att vi under de kommande åren kommer att få uppleva hur är-världen kommer att ta allt större plats.

"Det är mycket mänskligt att anta att så som du fungerar så fungerar även andra. Vi är, trots allt, sociala varelser och inte monader."

Christian Abrahamsson är fil dr i kulturgeografi.

En rejäl dos bondförnuft

Högerpopulismen nöjer sig med magkänsla och enkla tumregler. Många liberaler och konservativa hänger på.

Av Andreas Johansson Heinö

Populismen är vår tids mest framgångsrika politiska idé. Så sent som i början av 2010-talet ansågs Sverigedemokraternas närvaro i riksdagen, med 5 procents väljarstöd, vara djupt oroande. Tio år senare kan etablissemanget jubla över att Marine Le Pen inte vinner franska presidentvalet (detta efter att en majoritet av väljarna röstat på någon av de många populistiska kandidaterna i den första omgången).

De populistiska rörelsernas framgångar handlar först och främst om deras förmåga att fänga och smälta samman en rad populära idéer: om nationen, om demokratin, om väst, om frihet och om medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Som ofta påpekas är detta idéer som i sin tur rymmer och upprätthålls av förenklande och fientliga beskrivningar av eliter, minoriteter, icke-västliga kulturer och ideologiska motståndare. Inte desto mindre har populismen förmått artikulera en relativt sammanhängande berättelse om vår tid som hämtar inspiration inte bara från nationalismen och konservatismen, utan också från liberalismen.

Alla högerpopulistiska partier äger en självförståelse som nationalistiska partier. Det är nationen som är folket i den primära konflikten mellan (anti-nationell) elit och folk. De flesta har också under de senaste decennierna gjort mer eller mindre lyckade försök att skriva in sig i en konservativ idéhistoria. Redan 2011 antog exempelvis Sverigedemokraterna konservatism som "primär ideologisk beteckning". Konservatismen kommer till uttryck i synen på familjen, könsroller, brottslighet. Och även om många populistiska partier ser liberalismen som en ideologisk fiende rymmer de samtidigt ett försvar av västerländsk civilisation som slående ofta beskrivs i specifikt liberala termer: individualism, sekularism, demokrati, jämställdhet, tolerans.

Varje försök att förklara populismen i materiella termer kan som bäst bli ett komplement till allt detta. Styrkan kommer av efterfrågan på de idéer som erbjuds och att de populistiska partierna inte bara utgjort en protesterörelse, inte bara utnyttjat rasistiska och intoleranta attityder utan faktiskt också förmått skapa

en ny politisk berättelse. Som av bara farten påverkat och gjort direkta avtryck i den konservativa och liberala idéutvecklingen.

En sällan uppmärksammas aspekt, men inte desto mindre central för förståelsen av den idéutveckling som har skett, gäller kunskapssynen. De populistiska partierna har skickligt tagit spjörn mot postmodernism och kunskapsrelativism, till försvar för en så kallad traditionell kunskapssyn. Högerpopulismen har blivit det sunda förnuftets riktakarlar och framgångsrikt drivit med sig liberaler och konservativa.

Men populisterna är paradoxalt nog också skyldiga postmodernismen ett tack för sin exceptionella framgång. Det var nämligen postmodernismens genombrott som lade grunden för den populistiska revolutionen.

Den sista lördagen i april varje år går den amerikanska presidenten på galamiddag med den granskande makten. *The White House Correspondent Dinner*, som evenemanget kallas, har arrangerats årligen i Washington sedan 1921. Till traditionen, åtminstone sedan Ronald Reagans tid, hör att presidenten låter sig häcklas av framstående komiker.

Till de mest minnesvärda inslagen hör Stephen Colbert som vid 2006 års middag *roastade* George W Bush. "Vi är lika, jag och presidenten", sa Colbert:

"Vi är inga *brainiacs of the nerd patrol*. Vi går på magkänsla. Visste ni till exempel att det finns fler nervtrådar i magen än i hjärnan? Kolla upp det! Jo, jag vet att några av er kommer att säga att ni *har* kollat upp det och att det inte stämmer. Men det är för att ni läste i en bok. Nästa gång: Känn efter i magen!"

Colbert anspelade på en vid tiden utbredd bild av Bush som en okunnig, antiintellektuell och rentav ointelligent politiker. "Är George W Bush korkad eller har han bara lite otur med orden?" stod det till exempel att läsa på baksidan av en svensk citatsamling med presidenten som såldes på bokhandlarnas hyllor för humoristiska böcker. När Donald Trump valdes till president 2016 ersattes en tidigare inbillad oro över en okunnig president

>>

IDÉER UNDER OMPRÖVNING

Han säger bara som det är. Eller?

FOTO: ROBYN BECK/GETTY IMAGES

av genuin rädsla för det öppet sanktionerade kunskapsföraktet från Vita huset.

Trump blev också den första presidenten som aldrig besökte korrespondentmiddagen vilken han dömde ut som "boring and negative". Och när han parodierades av Alec Baldwin i *Saturday Night Live* hotade Trump med att dra programmet inför domstol.

Det vore förstås tacksamt om berättelsen kunde stanna här. Trump som en humorbefriad demagog som inte tolererar vare sig kritik, granskningar eller ens skämt på sin egen bekostnad. En kunskapsföraktande auktoritär ledare som förkroppsligar allt som är fel med högerpopulismen. Och en hedervärd journalistkår som med stöd från företrädare för etablerade partier tar strid för fakta, sanning och oberoende granskning.

Men det finns en annan sida av mynnet. Redan 2007 drog sig *New York Times* ur korrespondentsamfundets galamiddag med hänvisning till behovet av ökad distans mellan makten och dem som är satta att granska den. För vad var Bushs (och Reagans och Clintons och Obamas) avväpnande skratt tillsammans med sina häcklare om inte en propagandaseger för den sittande makten?

Den som intresserar sig för politikens idéer möter ofta decennierna tecknade i schablonartade ideologiska färger. 1950-talet framställs exempelvis som konservativt, på båda sidor av Atlanten. Kärnfamilj och hemmafruar. Rädsla för bomben och tilltro till ingenjörerna. *American Dream* och *Keine experimente*.

1960-talet utgjorde en progressiv motreaktion. En ny gene-

Mittens män: Tony Blair och Gerhard Schröder.

FOTO: SCOTT BARBOUR/GETTY IMAGES

ration förkastade föräldragenerationens normer, rev ner hierarkier och drömde om en ny värld.

1970-talet är förstås vänsterradikalt men skiftar också i grönt när miljöförstörelsen slog igenom i politiken. Det är också början på religionens återkomst i politiken i USA och på den populistiska motreaktionen mot de förstelnade partisystemen i Västeuropa.

1980-talet är högvindar, nyliberalism och moralisk kollaps för alla former av vänsterradikalism. 1990-talet är postmodernism och postpolitisk avideologisering men också början på kulturriget och nationella konflikter som överskuggar motsättningen mellan vänster och höger.

"De populistiska partierna har skickligt tagit spjärn mot postmodernism och kunskapsrelativism, till försvar för en så kallad traditionell kunskapssyn."

Under 2000-talets första decennium upprätthålls den liberala hegemonin, inte minst av teknokrater och överstatliga organisationer, men bryts samtidigt ner av terrorism och finanskris.

2010-talet har nyss avslutats men något större tidsmässigt avstånd tycks inte krävas för att summera: det blev

populismens decennium, med Trump, brexit och oräkneliga framgångar för nationalkonservativa partier och auktoritära ledare.

Nej, idéer är sällan lika hegemoniska i sin samtid som de framställs i efterhand. Ideologiska skiften kan illustreras med händelser, datum och individer men är förstås alltid utdragna processer. Inte desto mindre ligger det en hel del i den skissartade sammanfattningen. Det går inte att byta plats på ismerna och hävda att en motsatt ordning gäller. Frågan är då hur vi kan förstå de långa linjerna.

En delförklaring har redan antytts: det går att urskilja pendelrörelser, hur varje hegemonisk idé föder sin egen motreaktion. Mycket har skrivits om hur det populistiska genombrottet kan tolkas som en logisk reaktion mot vad som ofta har beskrivits som ett postpolitiskt 1990-tal. De ideologiska avstånden minskade när socialdemokratin under ledare som Tony Blair, Gerhard Schröder och Göran Persson sökte sig mot mitten. I Storbritannien vann Blair parlamentsvalet 1997 som ledare för "New Labour" och året därpå kallade sig SPD för "den nya mitten" när de vann valet i Tyskland. Samtidigt blev högern alltmer liberal (progressiv) i kulturella frågor (jämför HBTQ). Sammantaget minskade skillnaderna mellan de vanliga politiska motståndarna, både genom taktisk triangulering och genom reella värderingsmässiga förflyttningar. Stora ytor uppstod som nya politiska krafter kunde exploatera.

Men analysen blir otillräcklig om den enbart beaktar förskjutningar längs vänster-högerskalan. Vad som också skedde under 1990-talet var en allmän nedgång för det "politiska", det vill säga ett slags avpolitisering av samhället. Om 1968 inneburit en triumf för idén att "allt är politiskt" innebar 1990-talet motsatsen: ingenting var politiskt.

Ien vid mening kan decenniet ses som en postmodernistisk skördetid. I serier som *Seinfeld* (1989–98) och *Friends* (1994–2004) skildrades självupptagna, för att inte säga narcissistiska karaktärer i en helt avpolitiserad miljö. Den moral som eventuellt förmedlades handlade om mellanmänniska relationer, fjärran politiken.

I Sverige kom ironin vid samma tid att inta en närmast hegemonisk ställning inom underhållningen. Där 1980-talets satir-

IDÉER UNDER OMRÖVNING

Populistisk pedagogik: Bert och Ian staplar backar.

FOTO: ANNIE ANDERBERG/TT

program som *Helt Apropå* (1985–92, i sin tur inspirerat av brittiska *Spitting Image*, 1984–96) hade haft politiker som måltavlor kom 1990-talets ironiska generation istället att töntstämpla allt som var politiskt. I *Helt Apropå* var det roligt att karikera statsministern som en sko. I Killinggängets produktioner var det en del av poängen att skämtet skulle bygga på så avancerade referenser att många i publiken inte förstod dem.

Den gemensamma nämnaren för Seinfelds, Friends och Killinggängets världar var att det inte spelade någon roll vem som var president, om vi levde i en demokrati eller i en diktatur. Politiken var ett helt avskilt universum. Och i detta universum kunde Donald Trump bli, med Slavoj Žižeks ord, "den perfekta postmoderna presidenten".

Eller? Orsakskedjan påstås se ut ungefär så här: postmodernisterna har från vänster hamrat sönder det liberala samhällets fundament. Man har med berätt mod underminerat tron på sanning, fasta värden, nödvändiga hierarkier och goda normer. I dess ställe har nihilism, subjektivism och relativism frodats.

I det vakuum som uppstod fanns så populismen, redo att erbjuda sammanhang, stadga och mening. Samtidigt som högerpopulisterna hämningslöst kunde utnyttja kunskapsrelativismen till att sudda ut skillnaden mellan liberal demokrati och populistisk demokrati, mellan vetenskap och ideologi, och mellan fakta och tyckande.

"Det går inte att byta plats på ismerna och hävda att en motsatt ordning gäller. Frågan är då hur vi kan förstå de långa linjerna."

De politiska ideologierna låter sig svårigen placeras in på en skala som mäter kunskapssyn. Dels är det svårt att se hur en sådan skala skulle konstrueras, dels varierar kunskapssynen kraftigt inom ideologierna. Därmed inte sagt att relevanta skillnader inte kan urskiljas. Medan alla politiska rörelser i åtminstone någon utsträckning framställer sig som grundade i förnuft och vetenskap

är marxismen den enda ideologi som ägt en självförståelse av sig själv som vetenskap, snarare än ideologi (Marx själv såg sig förstås som anti-ideolog och var djupt kritisk till de socialistiska utopisterna). Flera av liberalismens främsta teoretiker under 1900-talet (Karl Popper, F A Hayek, Ludwig von Mises, Isaiah Berlin) skrev många och långa texter om kunskapsteori, vilka åtminstone i någon form också sipprat ner i liberala idéprogram och konkretiserats i teser om värdet av pluralism och faran med centralism.

Såväl liberalism som socialism inrymmer således en grundläggande rationalism som i sin tur är främmande för konservatismen. Konservativa tänkare har istället alltid betonat erfarenhet, tradition, försiktighet, helighet och andra värden som ytterst syftar till att bevara ett rådande system.

För nyare ideologier har förankringen i objektiv kunskap varit en självklar utgångspunkt. Den feministiska rörelsen har haft relativt öppna dörrar mellan vetenskap och politik, och inte varit främmande för att plocka upp relativt avancerad vetenskaplig terminologi i den politiska retoriken. Den gröna rörelsen slutligen, har >>

Seinfeld: Helt avskilt från politiken.

FOTO:ALAMY

IDÉER UNDER OMRÖVNING

kommit att inrymma såväl radikal civilisationskritik som en stark, om än ibland selektiv, tilltro till naturvetenskap.

Men i sina faktiska ställningstaganden är partierna mer präglade av tidsandan än av sin ideologi. Budskap och förhållningssätt ändras som en följd av situationen på marken. Radikala skiften i synen på könsroller, sexualitet, mångkulturalitet, brottslighet, säkerhetspolitik, förklaringar till ekonomiska kriser, miljöförstörrelse och så vidare har genomgående drivits av breda samhälleliga skiften, snarare än varit snävt ideologiskt motiverade. Ingen politisk rörelse har emellertid förmått politisera frågor om kunskap i samma utsträckning som högerpopulismen.

Högerpopulistiska partier betraktar genomgående kunskap som något enkelt och intuitivt. När Ny Demokrati slog igenom i Sverige i början av 1990-talet utgjorde "sunt förnuft" ett av de centrala slagorden. Staplandet av ölbackar som blev ett signum för partiet under valrörelsen 1991 handlade om att illustrera statsbudgeten och hur lätt det borde vara att flytta runt miljarder från "tärande" till "närande" verksamheter. Och när Bert Karlsson i en legendarisk utfrågning i *Magasinet* (den tidens *Agenda*) avslöjades ha mycket ringa kunskaper om både sitt eget partis politik och samhällsfrågor föll sympatierna på honom, snarare än programledaren Olle Stenholm.

Här finns en syn på politiken som återkom hos exempelvis George W Bush (eller ännu tydligare hos John McCains vicepresidentkandidat Sarah Palin. Magkänsla, bondförnuft, praktisk erfarenhet, stark (religiös) övertygelse om några få enkla principer värderades högt. Teoretiska resonemang, svåra ord, nyanserade budskap uppfattades som vilseledande eller förljugna.

Dessa uttryck för en erfarenhetsgrundad kunskapssyn är inte exklusiv för högerpopulistiska rörelser. Förenkladets konst behärskas av många längs hela det ideologiska spektrat. Men det systematiska sättet på vilket Ny demokrati gjorde politiken begriplig för alla bröt mot allt som tidigare varit norm i svensk politisk debatt. Det var ett överrumplat etablissemang som inte visste hur nykomlingen skulle hanteras. Inför frågor som tidigare inte hade ställts blev många svarslösa.

Men Ny demokrati var också i någon mening före sin tid. 1990-talets högerextrema idéutveckling – Ny demokrati var populist, inte extremist, men kom efter några år att överlappa kraftigt med de antidemokratiska högerextrema miljöerna – ägde rum långt från de stora scenerna. Alltjämt handlade det om extrema rörelser som varken kunde eller ens verkade vilja skyla över sitt fascistiska idéarv: försvar för dödsstraff och repatriering, motstånd mot aborter och utomeuropeiska adoptioner återkom i de flesta program för partier som *Vlaams Blok* (Belgien), *Nationella fronten* (Frankrike), *NPD* (Tyskland) och *Sverigedemokraterna*. Lägg därtill öppen antisemitism och en nationalism som oftast begränsades till en märklig fetisch för krigarkungar (med 30 november-demonstrationerna i Sverige i början av 1990-talet som en sorts höjdpunkter) och det är inte svårt att förstå att de hade begränsad framgång hos väljarna. Däremot nådde idéerna en stor publik på andra vägar. Ultima Thules skivor *Svea hjältar* (1991)

Stephen Colbert: bort med rationella argument.

FOTO: ALAMY

och *För föderneslandet* (1992) gavs ut på Bert Karlssons skivbolag Marianne Records och sålde i hundratusentals.

Trettio år senare är mycket förändrat vad gäller partiernas framtoning och program. Däremot utgör synen på kunskap en konstant. Den högerpopulistiska kunskapssynen vilar på en övertygelse om att verkligheten utgör den främsta bekräftelsen på att den

egna världsbilden och politiken är korrekt. Det är de andra – eliterna – som ägnar sig åt teorier, ideologier, Potemkinkulisser.

Ett typiskt exempel är hur genusvetenskap blivit ett rött skynke för högerpopulister (och högerdebattörer) över hela Europa. Längst har, förstås, Ungerns Viktor Orbán gått, som drivit igenom ett förbud mot ämnet på ungerska universitetet.

Likaså har motstånd mot postmodernism haft en mobiliserande funktion för det populistiska projektet. Det har skapat tacksamma fiender – "flumpedagogik", "relativism", "identitetspolitik" och andra vagt definierade begrepp – och gjort populisterna till det sunda förnuftets talespersoner.

Men nej, vi kommer inte att få uppleva en valrörelse mellan postmodernister, pragmatiker och realister. Däremot har hela det politiska landskapet glidit i riktning mot en mer "realistisk" (i kunskapsteoretisk mening) världsbild. Utrymmet för att problematisera, dekonstruera, relativisera och jämföra har krympt. I takt med detta sänks taket för intellektuell debatt. Paradoxalt nog är det populisterna, mer än några andra, som ändå förmår upprätthålla ideologisk konflikt i en debatt där kampen om verklighetsbilden allt oftare står i vägen för en traditionell debatt om hur politiken ska utformas.

"Varje kväll ger jag amerikanska folket sanningen, ofiltrerad av rationella argument", sa Stephen Colbert i rollen som presidentens ställföreträdande alter ego. Femton år senare har populismen gjort karikatyren av korkade republikaner till ett ideal. Och många liberaler och konservativa följer efter.

Andreas Johansson Heinö är fil dr i statsvetenskap och förläggare på Timbro förlag.

Margareta Melén
är översättare och
kulturskribent.

Myterna om Molière

I år firas 400-årsminnet av Molières födelse. På senare tid har många gamla sanningar om hans liv ifrågasatts.

Av Margareta Melén

Molière.

FOTO: ALAMY

Iår är det 400 år sedan Jean-Baptiste Poquelin, mera känd som Molière, föddes. Redan under sin livstid blev han en klassiker vars berömmelse började spridas utanför hemlandets gränser. Det var mot Molière som engelska dramatiker vände sina blickar för inspiration efter en lång period av teaterförbud under Cromwells puritanskt influerade regim. Till skillnad från de samtida och mer konjunkturkänsliga kollegerna Corneille och Racine har Molière alltid stått på repertoaren, inte bara på teatern utan också i det kollektiva minnet, framförallt i Frankrike där han räknas till en av pelarna i litteraturundervisningen. Gestalter som Harpagon, Tartuffe, Alceste och Trissotin är på en gång psykologiska porträtt och allmängiltiga typkaraktärer som blivit sinnebilder för olika egenskaper som girighet, hyckleri, världsförakt, fåfänga och pedantisk lärdom, något som gör dem gångbara överallt och i de mest skilda sammanhang.

För Jean-Paul Sartre låg Molières satiriska porträttgalleri nära till hands när han behövde ett effektivt tillhugge i den inflammerade debatten med Albert Camus i början av 1950-talet, då de politisk-ideologiska meningsutbyttena blandades med personliga förolämpningar. Camus hade i en replik påpekat att han började bli "en smula trött på att jag [...] oupphörligen får lektioner i effektivitet av censorer som bara placerat sin fåtölj i historiens riktning". Det var en kula som visste var den tog. Orden anspelade nämligen på en episod under befrielsen av Paris i augusti 1944 då motståndsmannen Camus hade påträffat den halvhjärtat engagerade Sartre sovande i en fåtölj på främre parkett på Comédie française, en plats med starkt symbolvärde, som han hade fått i uppdrag att bevaka. Som svar på Camus nålstick förde Sartre in Molière i debatten, eller rättare sagt två av dennes karaktärer från *Lärda kvinnor* (1672, *Les femmes savantes*). "Vem skulle sagt, vem skulle trott", skriver han i ett öppet brev, "att allt mellan oss skulle sluta i ett författargräl där ni skulle spela Trissotins och jag Vadius roll?" Trissotin och Vadius är två upplåsta versmakare och skolfuxar som råkar i våldsamt gräl med varandra efter att inledningsvis ha överöst varandra med komplimanger.

Trisstotin hette från början Tricotin. Det är också så Mme de Sévigné kallar pjäsen i ett brev där hon berättar att hon hört Molière högläsa den hos en god vän dagen efter premiären 1672. Det var ingen hemlighet att Tricotin, som betyder tre gånger Cotin, syftade på Charles Cotin, en välkänd abbe och salongspoet i den tidens Paris, som några år tidigare hade begått oförsiktigheten att inkludera Molière i en smådeskrift riktad mot poeten och kritikern Nicolas Boileau. Molière omnämns lite i förbigående och i nedlåtande ordalag som en simpel gatugycklare från Pont-Neuf, en farsmakare som förtjänar att buas ut för sina dåliga verser. Därmed hade Cotin skaffat sig två fullblodssatiriker som sina svurna fiender.

Molières hämnd lät vänta på sig i fem år men när den väl kom i form av porträttet av poeten-bedragaren Tricotin, en variant av Tartufferollen, var den fruktansvärd. Som den pr-specialist

Molière var förstod han att utnyttja skvallret om Cotin-Tricotin genom att energiskt förneka att de hade något med varandra att göra och deklarerade att Tricotin i själva verket hette Trissotin, som ska uttydas "triple sot", "tredubbelt dum", något som knappast var bättre nyheter för Cotin. Åtgärden fick avsedd effekt, hela Paris rusade till teatern för att med egna ögon se hur det förhöll sig. För Molière spelade det ingen roll om måltavla och pjäskaraktär matchade varandra eller inte, lika lite som det skulle spela någon roll 300 år senare för Sartre i hans blodiga konflikt med Camus. Det viktiga i båda fallen var att alla visste vem och vad som åsyftades.

Mer nyligen har Trissotin återuppstått i en helt annan kontext, nämligen i debatten om feminiseringen av det franska språket. I en intervju i *Le Figaro* i november 2017 hävdade den nu framlidne akademiledamoten och 1600-talsspecialisten Marc Fumaroli att det franska språket, Molières språk, utgör en nationalskatt "som man måste försvara mot Trissotins motsvarigheter inom feminismen".

Molière hör med andra ord till de eviga följeslagarna och många av oss tror nog att vi vet det mesta som är värt att veta om honom. Så förhåller det sig inte riktigt, något som organisatorerna av jubileumsåret har tagit fasta på.

Han föddes i alla fall i ett ståtligt hus mitt i Paris alldeles i närheten av de gamla saluhallarna. Huset kallades "paviljongen med aporna" efter den träskulptur som prydde hörnfasaden och föreställde ett apelsinträd längs vilket en flock okynniga markattor hängde och klängde. Så långt är alla överens, alla

utom en av Molières tidiga levnadstecknare som jag återkommer till. Många av oss är också övertygade om att hans far var en trångsynt borgare som motarbetade äldste sonens val av bana. Men är det sant?

21 år gammal hade Jean-Baptiste tillsammans med sin fyra år äldre partner Madeleine Béjart, vars dotter Armande han skulle gifta sig med tjugo år senare, och tio andra skrivit kontrakt om grundandet av Illustre Théâtre (Den lysande teatern), hans första teatertrupp. Det skulle han inte ha kunnat göra utan sin fars medgivande eftersom han inte uppnått myndighetsåldern 25 år. Det var också vid den här tiden som han antog pseudonymen Molière. Han gjorde det inte, som det står i Göran Häggs *Världens litteraturhistoria* (2000), "av hänsyn till den respektabla tapetserarfamilj han tillhörde". Molière och även hans kamrater följde bara en tradition från 1500-talet då professionella manliga skådespelare började lägga sig till med ett *nom de guerre*, gärna föregånget av adelsprefixet de (Molière kallades ofta "Monsieur de Molière"). Uppfattningen att hans far var trångsynt är en myt. Far och son stod varandra nära hela livet.

Cotin må ha framställt Molière som något av en gatuskälmen i själva verket var grannskapet till Hallarna det enda som klanen Poquelin hade gemensamt med "le petit peuple", småfolket, som befolkade de myllrande gränderna i området. Efter att ha köpt en ärftlig befattning vid hovet av sin bror kunde tapetserarmästare Poquelin, Molières far, till och med titulera sig "kunglig hovdekoratör", med speciellt ansvar för majestäten's möblemang

>>

under en komfortabel tjänstgöringsperiod på tre månader årligen. Det innebar att Molière tidigt introducerades i den parisiska noblessens och hovadelns förfinade smak och raffinerade sätt att föra sig.

Men vad som fick denne son och sonson till rika borgare att slå sig på skådespeleri vet vi inte. Ändå hänvisas det ofta i Molière-litteraturen till en teaterbiten morfar som skulle ha överfört sin passion till dottersonen. Men det finns inga belägg för den historien heller. Molière har inte lämnat efter sig ett enda personligt dokument som tillåter oss att dra några bestämda slutsatser om hans upplevelser under sin uppväxt eller om vem han var som människa.

Andra seglivade myter är den kroniskt lungsjuke gyckelmakaren som kom till korta i de stora tragiska rollerna och den olycklige och svartsjuka äkta mannen till den tjugo år yngre hustrun Armande Béjart. Myterna har upprepats så länge och så ofta att de har levt vidare som sanningar långt in i vår egen tid och gett upphov till en rad misstolkningar av såväl mannen som hans verk. Det finns som sagt spår av dessa också i svenskspråkiga presentationer av Molière. I inledningen till en översättning av *Tartuffe* läser man till exempel: "Alltifrån barndomen hade han allvarliga sjukdomsanlag, och till sin läggning var han snarast melankoliker" (*Skrifter utgivna av Modersmålslärares förening, nr 41, 1966*). Ett annat exempel är en bildtext i *Litteraturens världshistoria* som beskriver Armande Béjart som "Molières unga hustru, som vållade honom så mycken sorg".

Dessa invanda föreställningar har i allt högre grad tillbakavisats

"Molière har inte lämnat efter sig ett enda personligt dokument som tillåter oss att dra några bestämda slutsatser om hans upplevelser under sin uppväxt eller om vem han var som människa."

Första uppsättningen av *Tartuffe*.

av de senaste decenniernas Molièreforskning, och utrensningen av dem står högt på agendan hos organisatörerna av jubileumsåret som utgörs av ett nätverk av franska forskare och deras internationella samarbetspartner (<https://moliere2022.org>). En nyckelfigur i organisationskommittén är teaterhistorikern och litteraturkritikern Georges Forestier. Han är huvudredaktör för *Pléiade*utgåvan av Molières samlade verk och författare till den uppmärksammade biografen *Molière* (2018), där han passar på att kritisera sina många föregångare på området. Det stora flertalet bygger nämligen direkt eller indirekt på den tidiga levnadsteckning *Vie de Molière* (Molières liv) som publicerades 1705, cirka 30 år efter Molières död, av Jean-Léonor de Gallois, sieur de Grimarest. Redan då bedömde Boileau, som var tidens störste kritiker och hade stått Molière mycket nära, att *Vie de Molière* "inte är ett verk som förtjänar att man talar om det" och att dess författare "har fel i allt eftersom han inte visste något om Molière, inte ens det som är allmän kännedom".

En senare tids arkivforskning har gett Boileau rätt. Grimarest öser med fulla händer ur Molières verk för att i sin egen text infoga yttranden av pjäskarakaktärer som Arnolphe i *Huustruskolan* och Alceste i *Misanthropen* på ett sådant sätt att de framstår som uttryck för Molières egna känslor. Det hindrar inte att det är Grimarests framställning som har inspirerat Théâtre de Soleil-grundaren Ariane Mnouchkines fyra timmar långa ikoniska spelfilm *Molière* från 1978 och Michail Bulgakovs biografi *Herr Molière* från 1962 (svensk utgåva 1988), liksom ett otal andra levnadsteckningar av både tidigare och senare datum.

Som Forestier påpekar i en intervju med *Pléiade* 2018 har de som fördöjat sig i Molière till helt nyligen betraktat honom som "mannen som skrev *Den inbillade sjuke* för att han sedan länge led av sjukdom, eller som skrev *Misanthropen* för att han var olycklig i kärlek". Men granskar man Molières professionella liv lite närmare upptäcker man snart att hans hälsa sällan förs på tal under hans livstid trots att han var en av Paris mest påpassade personer. Det fanns helt enkelt inte mycket att tala om.

Molière var såväl pjäsförfattare, regissör och skådespelare som ledare och ekonomiskt ansvarig för en trupp på tio till tolv andra skådespelare med familjer. Det hade knappast varit möjligt om han hade haft en allvarligt vacklande hälsa. Dessutom spelade Molière ofta de mest krävande rollerna i sina pjäser. Det hände att han spelade flera roller i samma pjäs, som i komediballetten *Plågoandar* (1661, *Les fâcheux*), som hörde till Ludvig IV:s favoriter. Molière hade efter åren på turné och återkomsten till Paris 1658 snabbt etablerat sig som något av en kunglig hovleverantör av pjäser. Stycket i fråga handlar om ett älskande par som hela tiden avbryts av en rad irriterande och påträngande personer, pjäsens plågoandar. Två av dem var kvinnor, de resterande åtta manliga figurerna spelades alla av Molière, som till publikens begeistring gav intryck av att befinna sig precis överallt på scenen.

Truppen hade annat än Molière på repertoaren. Men efter varje flopp, eller när man behövde spara, föll man alltid snabbt tillbaka på chefens pjäser och skådespeleri. Det senare var fallet hösten 1666 då Molières två senaste komedier, *Misanthropen* och *Läkare mot sin vilja* (*Le médecin malgré lui*), sattes upp samtidigt med samma skådespelare först i en femaktare och därefter i en treaktare. "En smält galen satsning som skulle ha fått alla andra än Molière att gå på knäna", kommenterar Forestier i sin biografi.

Det var Molière som alla kom för att se, från den stökiga stå-

Den inbillade sjuke på Maximteatern.

platspubliken till den förnäma elit som hade sina platser utmed kanterna på själva scenen. Det var Molière det skrevs och skvallrades om i tidningar och pamfletter. I salongerna sågs han ofta läsa högt ur sina pjäser för att testa och marknadsföra dem inför en premiär. Endast vid två tillfällen – då Paris härjades av epidemisk feber – rapporterades han frånvarande på grund av sjukdom. Det var också en epidemi som låg bakom hans brutala och helt oväntade död 1673, då han i likhet med många andra parisare rycktes bort i en lunginfektion.

Den första versionen av *Tartuffe* drabbades 1664 av spelförbud. Texten har gått förlorad men Forestier har försökt att rekonstruera den med hjälp av en metod som kan beskrivas som ett slags litterär arkeologi. Denna ”ur-*Tartuffe*”, djärvare och mer förtätd än den version vi vant oss vid, hade premiär på Comédie-Française den 15 januari i en omtalad uppsättning av den beleiske regissören Ivo van Hove.

När Molière inte längre kunde attackera det religiösa hyckleriet återvände han till ett närliggande och beprövat tema. Den ohejdade driften i hans medicinska satirer med läkarnas pretentiösa uppträdande och urskillningslösa förskrivande av åderlätning, kräkmedel och lavemang är – skrev läkaren och geriatrikern Des O'Neill 2011 i *Ars Medica* (29/11 2011) – ”höjdpunkten i en tradition som sträcker sig från den romerske komediförfattaren Plautus via Shaws *Doktors dilemma* till [...] Dr Hibbert i *Simpsons* och Dr Kelso i *Scrubs*”. År 1665 skapade Molière komediballetten *Kärleken som läkare* (*L'amour médecin*), där kostymerna, det lärda fikonspråket och yrkesritualerna utgör en konstant påminnelse om parallellerna mellan läkare och präster. Ätta år senare får den hypokondriska huvudpersonen i *Den inbillade sjuke* heta Argon, medan den av falsk fromhet duperade familjefadern i *Tartuffe* bär det snarlika namnet Orgon.

Det medicinska temat har sålunda inte sin förklaring i författarens egen hälsostatus, lika lite som förekomsten av tematan som otrohet och svartsjuka i hans pjäser skulle spegla hans egna bittra erfarenheter. Trots existensen av autentiska dokument som motbevisar Grimarest på punkt efter punkt har få av Molières levnadstecknare under de senaste två århundradena vågat gå till frontalattack mot honom. Istället har man, så gott

det nu har gått, försökt att jämka samman arkivfynden med Grimarests fabriceringar. De senare anses vara oumbärliga eftersom de tillfredsställer läsarnas behov av att komma Molière in på livet och bli invigda i hans hemligheter.

Ryktena om Molières äktenskapsliga problem tog också de fart först efter hans död och utgick dels från de fördomar om professionella skådespelerskorsandel som hade varit i omlopp sedan början av 1500-talet, dels från biografiska tolkningar av Molières pjästexter. Grimarest och hans många läsare förbisåg att fransk litteratur mot mitten av seklet var starkt influerad av hundratal spanska noveller och komedier som tog upp just de frågor som behandlas av Molière och som vid den här tiden också var föremål för livlig diskussion i de parisiska salongerna: äktenskapsideal och kvinnors utbildning, svartsjuka och rädsla för otrohet. Dessutom hade Molière flera år före giftermålet med Armande Béjart bearbetat en italiensk pjäs om överdriven svartsjuka, *Don Garcie*

de Navarre. Delar av det materialet skulle han sedan återanvända i *Misanthropen*, vars svärmodige och misstänksamme huvudperson länge ansetts vara ett maskerat självporträtt. I själva verket hade Molière, som Forestier påpekar, ”med oöverträffad brio tillfredsställt publikens smak och förväntan”.

Det är mot den bakgrunden som Forestier i sin biografi har valt att göra rent hus med alla ”mytiska sanningar” och enbart hålla sig till verifierbara fakta som samtida vittnesmål, en typ av källor som ofta är partiska och ofullständiga men som ändå kan ge en idé om hur samtiden uppfattade Molière: journalister, förordsförfattare, pamflettister, memoarförfattare och brevskrivare. Utöver vittnesmålen finns det dokument som alltsedan 1800-talet har grävts fram av arkivarier, bibliografer, historiker och passionerade amatörer. De har varit på jakt efter minsta lilla ledtråd i olika arkiv i Paris och överallt i landet där Molière och hans trupp kan tänkas ha passerat under turnéåren: Normandie, västra och sydvästra Frankrike, Rhônedalen, Grenoble och Dijon. Den tredje och viktigaste källan utgörs av de utdrag ur bokföringsböcker för perioden 1659–1685 som gjordes av La Grange, Molières högra hand. Att döma av de kommentarer som denne har lagt till utdragen var avsikten att skriva truppens historia. Projektet avbröts av La Granges död. Men hans noteringar ger oss ändå värdefulla upplysningar om hur ett resande teatersällskap levde, om vilka strategiska beslut som togs, om repertoaren, rollfördelningen, beläggningen, intäkterna liksom om gästspelen vid hovet och hos högadeln.

Ur detta solida källmaterial utvinnet Georges Forestier inte ett fullständigt porträtt men väl silhuetten av en stark och sällsynt karismatisk personlighet, en oavbruten verksam artist och teaterentreprenör som ger ett helt annat intryck än myternas Molière. Vi vet sålunda en hel del om författaren och artisten Molière, som med sin unika förmåga att förena skrattet med illusionen av naturlighet revolutionerade hela komedigenren. Vi vet också en hel del om den sociale Molière i rastlös interaktion med sin samtid, hovet och höga beskyddare, medarbetare och samarbetspartner, rivaliserande teaterhus och förläggare. Däremot vet vi i stort sett ingenting om hans inre liv. Men det är en kunskapslucka som precis som i fallet Shakespeare inte minskar upplevelsen av pjäserna. ✨

”Molière var såväl
pjäsförfattare, regissör och
skådespelare som ledare
och ekonomiskt ansvarig
för en trupp på tio till tolv
andra skådespelare med
familjer.”

MEDIER

Objektivitetens återkomst

Subjektiviteten i sociala medier följer en gammal tradition. För 50 år sedan utkom Hunter S Thompsons bok *Skräck och avsky i Las Vegas*, konstaterar **Blanche Sande**.

ATT SKILJA FAKTA från fiktion är svårt i kris-tider. Felaktig information kan leta sig in i de mest betrodda nyhetskanaler – minns hur flera av Sveriges största tidningar i samband med terrordådet på Drottninggatan i Stockholm 2017 rapporterade om skottlossning vid Hötorget och Fridhemsplan. Någon sådan ägde aldrig rum. Ännu mindre pålitliga är sociala medier, där den faktagranskning som sker är begränsad och inte alltid trovärdig. Och under kriget i Ukraina har sociala medier blivit så betydelsefulla att experter talar om "Tiktok-kriget", efter den kinesiska appen som annars mest är känd för dansande barn och potentiella IT-säkerhetsproblem.

De sociala mediernas ökade inflytande ställer frågan om journalistikens objektivitet på sin spets, men diskussionen är inte ny. Hunter S. Thompson hävdade på sin tid att annan medierapportering än den subjektiva aldrig har funnits: "Någon objektiv journalistik existerar inte. Själva frasen är en pompös självmotsägelse."

Thompson (1937–2005) slog igenom med *Hells Angels* (1967), en reportagebok om det ökända mc-gänget som han tillbringade ett år med i Kalifornien. Thompson beskrev själv hur han till slut inte var säker på om han gjorde efterforskningar i gänget eller höll på att absorberas av det. Den hypersubjektiva stilen, där reportern inte bara beskriver vad som händer omkring honom utan tar aktiv del i handlingen, blev ännu mer utpräglad i *Fear and Loathing in Las Vegas*, som publicerades i tidskriften *Rolling Stone* 1971. För 50 år sedan, 1972, kom den också i bokform. (På svenska fick den titeln *Skräck och avsky i Las Vegas*.) Det är en vulgärt underhållande skildring av författarens försök att finna den amerikanska drömmen medelst stora mängder narkotika.

ATT REPORTERN SJÄLV skulle vara en del av det han rapporterade om var ingen ny idé. Det fanns tidigare wallraffare – också långt före Günter Wallraff – som placerade sig

själva i situationer som omvärlden annars saknade inblick i. Nellie Bly lyckades på 1880-talet få sig själv inskriven på ett ökänt mentalsjukhus i New York för att kunna

I Sverige blev Ester Blenda Nordström berömd när hon tog anställning som piga på en sörm-ländsk gård och lät sina upplevelser bli ett inlägg i 1910-talets pigdebatt.

Ett skrivande liv

64 Henrik Nilsson gläds åt António Lobo Antunes

Från Vietnam till München

66 David Andersson om Madeleine Albright

Både läsvärt och problematiskt

68 Magnus Ljunggren läser Per-Arne Bodin

En dubbel vilsenhet

70 Jakob Sjövall fascinerar av Max Blecher

Krönika

71 Mauricio Rojas vet vad som kan göras och göras bättre

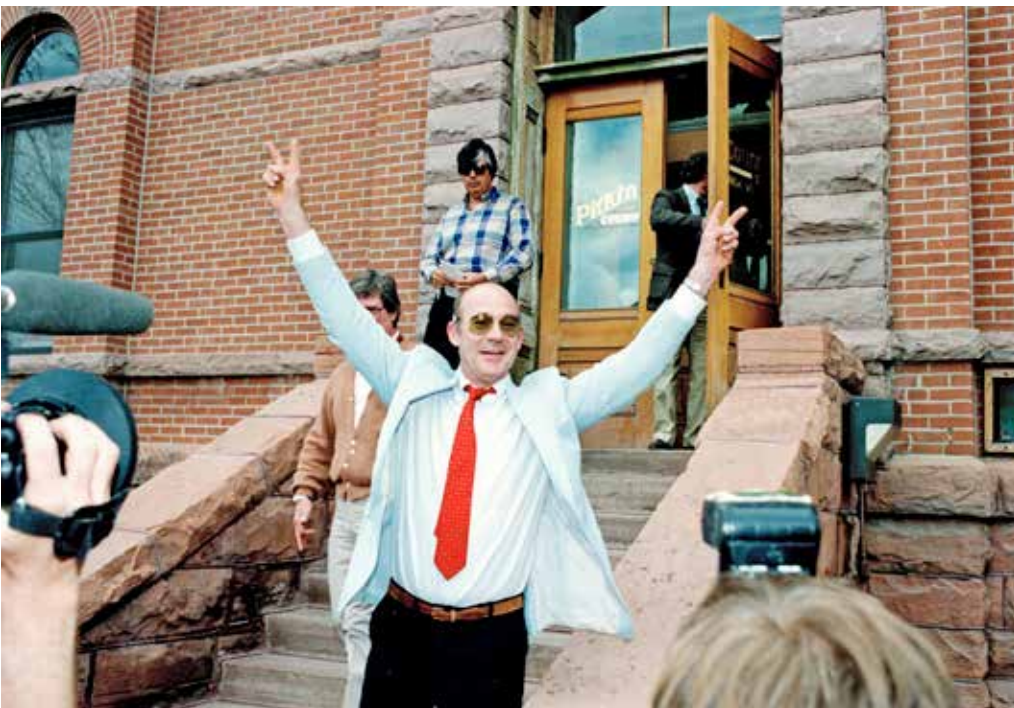
I korthet

71 Martin Lagerholm om tyska intellektuella

Ester Blenda Nordström.

FOTO: TT

Hunter S Thompson.

FOTO: ALAMY

beskriva de intagna kvinnornas situation. År 1903 publicerade Jack London *Avgrundens folk*, om livet i det fattiga östra London. I Sverige blev Ester Blenda Nordström berömd när hon tog anställning som piga på en sörmländsk gård och lät sina upplevelser bli ett inlägg i 1910-talets pigdebatt. Men de var alla i hög grad passiva observatörer. Thompsons så kallade "gonzo-journalistik" tog steget längre och gjorde reportern till en aktiv deltagare.

Skräck och avsky i Las Vegas låg rätt i tiden. 68-rörelsen hade nyligen svept över världen. Dess anhängare vände sig emot västvärlden i allmänhet och kapitalismen i synnerhet, demonstrerade och ockupade universitetsbyggnader. Central för rörelsen var aktivismen som metod, och aktivisterna spreds snabbt genom kulturinstitutionerna. Inte minst medierna. I Sverige beskrevs det nystartade TV 2 halvt på skämt som ett förstamajtag som förrirrat sig in i tv-huset. Även senare har undersökningar visat att journalister i allmänhet lutar vänsterut. Men det främsta arvet från 1968 var inte åsikterna, utan aktivismen.

I *Inte lögn, inte sant – medierna och verkligheten* (2020) beskriver statsvetaren Stig-Björn Ljunggren och journalisten Staffan Dopping hur det journalistiska yrkesidealet har förändrats. Förr hade journalister i all enkelhet ambitionen att skildra verkligheten. De skulle fungera som läsarnas ögon och öron mot världen, hitta intressant information att presentera för dem. Numera, skriver Ljunggren och Dopping, vill journalister betydligt oftare förändra världen eller ge röst åt en grupp som journalisten anser vara utsatt.

Det hänger tätt ihop med 1968 års idéer, och i dess förlängning med postmodernismen. En av postmodernismens centrala teser är att det inte existerar någon objektiv sanning – det närmaste man kan komma är sin egen, subjektiva bild av verkligheten. Invändningar avfärdas som en form av maktutövning; den som påstår sig företräda en objektiv sanning försöker egentligen bara sätta sitt eget perspektiv över andras. Själva påståendet att en sak är sann eller falsk blir en form av förtryck. Eller en form av frigörelse, beroende på vilket påstående det gäller, för när det kommer till kritan har postmodernismen ett lika starkt värderingssystem som andra ideologier. Postmodernismen försöker inte "finna sanningens grundval och villkor, utan utövar makt som syftar till social förändring", som den amerikanske litteraturvetaren Frank Lentricchia uttryckte det i *Criticism and Social Change* (1983).

OM DET ÄNDÅ inte finns någon objektiv verklighet att skildra återstår alltså för journalisten att belysa orättvisor, skapa förändring och lyfta fram de grupper han eller hon anser inte kommer till tals

När det kommer till kritan har postmodernismen ett lika starkt värderingssystem som andra ideologier.

i tillräcklig utsträckning. Denna uppfattning delas förstås inte av alla journalister. Under 1980-talet pågick en debatt om "medievänstern". Dess kritiker ville att nyhetsjournalistiken skulle vara konsekvensneutral och återge verkligheten oberoende av vilka konsekvenser rapporteringen kunde få. Debatten refereras i Svante Nordins bok *Tanke och dröm – svensk idéhistoria från 1900* (Timbro).

På 00-talet fick dock den subjektiva journalistiken ännu ett uppsving. Den gången handlade det inte om ideologiska strömningar, utan om teknologi. Internets genomslag på bred front revolutionerade som bekant medielandskapet, framförallt genom att eliminera gammalmediernas grindvakter. Den som ville säga sin mening behövde inte längre bli godkänd och/eller redigerad av debatt- eller insändarsidorernas redaktörer. Det var bara att starta en blogg och hoppas att tillräckligt många var intresserade av vad man hade att säga.

BLOGGOSFÄREN VAR UNDER sin storhetstid kanske det mest jämlika medielandskapet vi någonsin har haft, där alla tävlade om läsare på lika villkor. Sedan tog de sociala medierna över och den gamla tidens grindvakter ersattes av nya, fast betydligt färre och avsevärt mycket mäktigare. Algoritmer och regler kontrollerar vem som kommer till tals – men subjektiviteten lever kvar. Även om det finns gott om bloggare, twittrare och Facebookkonton som menar att de förmedlar en objektiv sanning, är större delen av publiken medveten om att det är enskilda personers verklighetsbild de tar del av.

Subjektiv rapportering är ett bra komplement till traditionell nyhetsjournalistik, oavsett om det gäller wallraffare för hundra år sedan eller ukrainska twittrare idag. Men för nyhetsjournalistik i allmänhet är objektivitet fortfarande något eftersträvarsvårt. Som Svante Nordin påpekar har de senaste tio årens storpolitiska fenomen – populismen, klimatfrågan, coronapandemin – enat stora delar av samhällets eliter kring precis den sortens fasta, objektiva värden som postmodernismen avfärdade. Vetenskapen med stort V är nu någonting människor demonstrerar för.

Det gick med gonzojournalistiken som det brukar gå med populära fenomen. Den hyllades, blev en trend, anammades av allt fler i alltmer utspädd form, tills det till slut blev svårt att skilja de många lätt gonzoinspirerade journalisterna från deras kollegor. Och trots underhållningsvärdet i verk som *Skräck och avsky i Las Vegas* är det egentligen bäst så. Visst är fullständigt objektiv journalistik ett svåruppnåeligt ideal, men det är inget skäl att inte försöka. ✨

LITTERATUR

Ett skrivande liv

En ny samling av António Lobo Antunes krönikor har utkommit. Han är en av de främsta författarna i vår tid, menar **Henrik Nilsson**.

I PORTUGAL FINNS en livaktig genre i gränslandet mellan skönlitteratur och journalistik som inte längre har någon motsvarighet hos oss. Det rör sig om författare som skriver litterära krönikor i dagstidningarnas helgbilagor och i veckopressen. Dessa *crónicas* ligger nära kortprosan och novellen, och har alltså ingenting att göra med varken litteraturkritik, vardagskåserier eller åsiktsbildning.

Några av dagens viktigaste portugisiskspråkiga afrikanska författare, som moçambikiern Mia Couto och angolanen José Eduardo Agualusa, inledde sina litterära banor genom att skriva sådana krönikor i Lissabontidningarna. Där övade de sig i konsten att komponera korta, poetiskt laddade berättelser, samtidigt som läsarna fick ta del av egensinniga historier från kontinenten i söder. Utövarn framför andra av den litterära krönikan under de senaste decennierna har emellertid varit António Lobo Antunes (född 1942), som tillika är Portugals främsta nu levande romanförfattare.

Hans krönikor, som vanligtvis tryckts i nyhetsmagasinet *Visão*, har vid det här laget samlats i flera volymer som i hemlandet faktiskt hör till hans mest lästa böcker överhuvudtaget. Nu har en ny bok kommit som rymmer nästan 200 av hans bästa krönikor – vissa har hämtats ur de tidigare samlingarna, andra publiceras här för första gången i bokform. Urvalet *As Crónicas* (Dom Quixote) har försetts med ett beundrande förord av själva republikens president Marcelo Rebelo de Sousa; en introduktion som händelsevis också är bokens enda försumbara text.

BANDEN ÄR UPPENBARA mellan Lobo Antunes krönikor och hans romaner, varav 14 finns översatta till svenska – den senaste var *Tårkmissionen* (2015). Motiven, eller kanske borde jag säga anfäktelserna, är i någon mån desamma. De känsligt tecknade detaljerna från barndomen i förorten Benfica. Ursinnet över hans generations erfarenhet av kolonialkrigen i Afrika, dit Lobo Antunes skickades som ung

Lobo Antunes 2017.

fältläkare i början av 1970-talet. De minutiösa skildringarna av vardagslivets mest skilda aspekter i Lissabon, där blicken aldrig väjer för de sjaskiga och smärtsamma delarna av tillvaron. Att förankra hans prosakonst i tid och rum – Portugal och Angola under diktaturen, nejlíkerevolutionen och åren som följde på demokratins införande – är dock endast en ytlig kategorisering som knappast fångar det djupt existentiella och universella innehållet i hans myllrande fresker. Bättre att låta de politiska och sociologiska nycklarna vila – Lobo Antunes rör sig i ett betydligt osäkrare och drömligt territorium, som närmar sig poesins och tystnadens domäner. Eller som författaren själv skriver i en av dessa krönikor: "När någon hävdar att de har läst en av mina böcker gör misstaget mig alltid besviken. Mina böcker är inte tänkta att läsas på det vis man vanligtvis säger sig läsa: det enda sättet att läsa böckerna jag skriver tycks mig vara att ådra sig dem på samma sätt som man ådrar sig en sjukdom."

I såväl romanerna som krönikorna har repliken en särskild betydelse.

I såväl romanerna som krönikorna har repliken en särskild betydelse. Det handlar inte om litterär dialog i ordets gängse mening, utan snarare om just enstaka fraser som uttalas av någon gestalt och sedan musikaliskt upprepas i texten tills de ringer som mantran eller lösenord i läsarens öron. Hos Lobo Antunes fungerar sådana repliker varken som bärare av ett idéinnehåll, del av personteckningen eller verktyg för att föra intrigen framåt. Likt ständigt återkommande vågsvall över boksidorna åstadkommer de snarare en hypnotisk rytm i läsningen, samtidigt som de slungar oss fram och tillbaka mellan textens olika tidsnivåer. I krönikan "Det förflutna är ett främmande land" – titeln är ett citat från inledningen på L P Hartleys roman *Gudarnas budbärare* – ekar exempelvis frasen "Minns du mig?", som författaren ibland får höra när gamla bekanta hejdar honom på gatan. "Att skriva är att lyssna med eftertryck", tillägger han.

ÄVEN OM DET rör sig om två parallella ådror i författarskapet, skiljer de sig åt i vissa centrala avseenden. I krönikorna tar ett öppet självbiografiskt jag plats på ett helt annat sätt än i romanerna. Många av dessa korta texter kretsar kring hans uppväxt i en

välkänd läkarfamilj, och flera av dess medlemmar blir föremål för ömsinta porträtt. Även om berättaren redan som barn drömde om att bli författare, utbildade han sig liksom sin far och ett par av sina bröder till läkare. Yrkeserfarenheterna sammanföll för Lobo Antunes del med kolonialkrigets fasor, men efter hemkomsten arbetade Lobo Antunes i flera år vid det stora psykiatriska sjukhuset Miguel Bombarda i Lissabon. Det har fått sitt namn efter en känd läkare och republikansk konspiratör som sköts till döds av en patient precis före revolutionen som störtade monarkin i Portugal 1910. Allra djupast avtryck satte Lobo Antunes tid vid detta sjukhus i romanen *Conhecimento do Inferno* (Kännedom om helvetet, 1980), som hör till den tidiga, mer barocka fasen av hans författarskap. Trots att den enligt min mening hör till höjdpunkterna i hans omfattande produktion, har den aldrig översatts till svenska.

Men också i krönikorna är tiden vid Miguel Bombarda-sjukhuset högst närvarande. En av dem heter "Jaime" och handlar om en döende patient han en gång lärde känna och aldrig har kunnat glömma. En annan text kretsar kring hans egen långt ifrån självklara roll på sjukhuset och hans konfliktfyllda roll till dess ledning. Chefen vidtog flera gånger disciplinären mot författaren, bland annat efter att han en dag dykt upp i samma sorts kläder som de intagna, i protest mot den gammalmodiga hierarkin. Som läsare kan jag inte låta bli att fråga mig om hans djupa medkänsla med dessa utsatta människor inte kom bättre till sin rätt på romankonstens fria vidder än i sjukhusarbetets krävande vardag.

Sammantaget utgör krönikorna faktiskt de fragmentariska memoarer som António Lobo Antunes aldrig har skrivit. Vilket slags liv avtecknar sig då på dessa sidor? Framförallt ett skrivande liv, där de flesta

av dygnets vakna timmar ägnats åt kampen med de inte sällan omfångsrika romanerna. Men hur uppmärksam är berättaren inte när han under kortare stunder ändå lämnar skrivbordet. "Det borde regna tårar när hjärtat känns så tungt" kretsar kring människor han brukar se när han ensam äter lunch på olika små restauranger i närheten av stället där han skriver. Ibland börjar krönikorna på ett sätt som om författaren inte vet vad de ska handla om. Men efter bara några rader öppnar sig hisnande perspektiv och förbluffande formuleringar, utan att varken läsaren eller han själv riktigt förstår hur det gick till.

REDAN TIDIGT I Lobo Antunes romaner fanns en upptagenhet vid det fysiska åldrandet. Också krönikorna registrerar tidens gång, och på ett ställe dyker cancerbehandlingen han genomgick för en del år sedan upp. I en mästerlig krönika skriver han om hur döden efter en viss ålder börjar göra oss sällskap. Samtidigt som han i en annan text fortfarande säger sig vilja skriva sitt namn på immiga glasrutor.

Ytterligare en krönika knyter an till den brasilianske poeten och kompositören Vinicius de Moraes, som på sin ålders höst fick frågan om han var rädd för döden. Med ett leende svarade då poeten att det snarare handlade om sådant i livet som han skulle sakna. Vilket föranleder Lobo Antunes att fråga sig vad han själv kommer att sakna i livet, betraktat från andra sidan: "Att vakna en sommarmorgon, omgiven av surrande dofter? Havet vid Vila Praia de Âncora?"

Efter att ha läst ut *As Crónicas* stärks jag i övertygelsen om att detta är ett av de allra främsta författarskapen i vår tid. I år fyller António Lobo Antunes 80. Debuten ägde rum för över 40 år sedan. Får han inte Nobelpriset skulle det vara en grav försumelse. ✿

Sjukhuset Miguel Bombarda.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Från Vietnam till München

Den nyligen avlidna Madeleine Albright var utrikesminister under en tid då det var krig i Europa, och USA började komma över traumat från Vietnam, skriver

David Andersson.

1990-TALET BESKRIVS IBLAND som idylliskt. Men det var ett decennium av krig i Europa, då USA använde militära medel i en omfattning man inte hade gjort sedan Vietnamkriget.

I sin bok *The Icarus Syndrome. A History of American Hubris* (2010) beskriver Peter Beinart hur USA tre gånger har drabbats av utrikespolitisk hybris, flugit för högt och störtat, likt Ikaros i den antika myten. Första gången var när president Woodrow Wilson förde in USA i första världskriget med motiveringen att säkra demokratin i världen. På Wilsons initiativ grundades Nationernas förbund, men han fick inte gehör för sina idéer på hemmaplan. USA blev inte medlem av NF och återföll till isolationism under mellankrigstiden.

De övriga gångerna var i samband med Vietnamkriget och Irakkriget. Också dessa kraschlandningar följdes av perioder då USA var mer på defensiven. Det finns likheter mellan den amerikanska utrikespolitiken efter George W Bush och efter Vietnam. Under 1980-talet må Ronald Reagan ha varit militant i sin retorik, men han undvek utrikespolitiska äventyrligheter.

ÅR 1990 ANNEKTERADE Irak Kuwait, som upphörde som självständig stat. USA:s president George Bush d ä samlade en bred internationell allians, inklusive arabländer som Egypten och Syrien, som befriade Kuwait med stöd av FN:s säkerhetsråd. Detta var möjligt eftersom Sovjetunionen inte använde sitt veto i säkerhetsrådet. Denna enighet försvann dock snart.

Under nästan hela 1990-talet rasade krig i det före detta Jugoslavien. Ryssland hade band till Serbien och hindrade säkerhetsrådet från att ingripa. Men efter bland annat massakern i Srebrenica genomförde Nato 1995 flygangrepp mot bosnien-serberna, vilket banade väg för fredsavtalet i Dayton. Ännu mer omfattande var

Natos intervention i Kosovo 1999, som stoppade Slobodan Milosevics etniska rensning och bidrog till hans fall. Denna "humanitära intervention" sågs som ett nytt och kontroversiellt inslag i amerikansk utrikespolitik.

En viktig företrädare för denna linje var Madeleine Albright, som nyligen avled. Efter att Bill Clinton valdes till president 1992 blev hon FN-ambassadör och sedan han omvalts 1996 blev hon utrikesminis-

Hon var ett barn av Münchenöverenskommelsen, Förintelsen och järnridåns uppkomst under efterkrigstiden, inte av erfarenheterna från Vietnam.

ter. David Halberstam beskriver i sin bok *War in a Time of Peace. Bush, Clinton and the Generals* (2001) Albright som "den ledande höken" i Clintonadministrationen. Halberstam förklarar denna inställning med hennes levnadshistoria: "Det var som om hon – inom utrikespolitikens område – hade hoppat över en generation. Hon var ett barn av Münchenöverenskommelsen, Förintelsen och järnridåns uppkomst under efterkrigstiden, inte av erfarenheterna från Vietnam."

ALBRIGHT FÖDDES 1937 i Tjeckoslovakien. Hennes familj flydde först undan nazismen och sedan kommunismen, efter Pragkuppen 1948. I samband med att hon utsågs till utrikesminister fick hon reda på att hon hade ett judiskt ursprung, även om hon hade uppfostrats som katolik, och att hennes farfar, farmor och mormor mördats av nazisterna. Hennes föräldrar hade inte berättat det för henne.

I Albrights självbiografi *Madam Secretary* (2003, i svensk översättning av Tore Winqvist 2004) får Vietnamkriget inget stort utrymme. Hon hade svårt att engagera sig i protesterna, "jag var starkt anti-kommunistisk av både arv och övertygelse". I kapitlet om Bosnienkriget konstaterar hon att "läxorna från Vietnam kunde läras in allt för väl". Hon citerar premiärminister Neville Chamberlains ord om att briter inte skulle "gräva skyttegravar och prova gasmasker [...] på ett grund av ett gräl i ett avlägset land mellan folk som vi inte vet någonting om". De förödande konsekvenserna av Chamberlains politik blir ett argument för att USA måste engagera sig för det bosniska folket.

Minnet av hur stormakterna offrade hennes hemland i München 1938 var alltså levande för Albright. Därför var det natur-

Albright: ledande hög.

FOTO: GETTY IMAGES

Natotrupper välkomnas i Kosovo.

FOTO: GETTY IMAGES

ligt att hon ansåg att Tjeckien och andra postkommunistiska länder själva skulle få välja sin säkerhetspolitiska väg, det var ingenting som skulle bestämmas över deras huvuden. Under Albrights tid som utrikesminister blev Tjeckien, Polen och Ungern Natomedlemmar, trots protester från Ryssland.

BESLUTET VAR INTE okontroversiellt heller i USA. Den 93-åriga George Kennan skrev 1997 att en Natoutvidgning skulle bli "det mest ödesdigra amerikanska misstaget under perioden efter kalla kriget". Kennan hade blivit legendarisk genom framförallt två texter han skrev 1946 och 1947. Då myntade han ordet "containment" ("tillbakahållande" eller "uppdämning"), vilket beskrev den amerikanska strategin gentemot Sovjetunionen under hela kalla kriget. Kennan kände sig emellertid snart främmande för både den amerikanska utrikespolitiken och det moderna samhället överhuvudtaget. Han var motståndare till Natos grundande 1949. Därför var det inte så märkligt att han också var fientlig till utvidgningen ett halvsekel senare eller överhuvudtaget ifrågasatte försvarsalliansens existensberättigande efter Berlinmurens fall.

Som en förklaring till den amerikanska hållningen i Jugoslavienkrigen finns också folkmordet i Rwanda 1994. Det följdes av en debatt om omvärldens ansvar, Albright

beklagade i efterhand att USA inte hade gjort mer.

Albrights betydelse för Natos intervention i Kosovo 1999 var så stor att den amerikanske journalisten Walter Isaacson skrev ett reportage med titeln "Madeleine's War". Isaacson utgav 1992 den fortfarande bästa biografien över en av Albrights företrädare, Henry Kissinger, och det var naturligt för honom att jämföra de två. Det finns en del likheter. Också Kissinger, som föddes i Tyskland 1923, är jude och kom till USA som flykting. Många av hans släktingar mördades av nazisterna.

Men, som Isaacson påpekar, drog de motsatta slutsatser av erfarenheterna. Kissinger har en pessimistisk världsbild, utrikespolitiken handlar om att överleva i en ond värld. USA bör främst värna egna intressen snarare än att främja demokratin globalt eller ingripa mot övergrepp i andra delar av världen. Inspirationen kommer från den äldre europeiska utrikespolitiken hos till exempel Richelieu, Metternich och Bismarck. I sitt magnum opus *Diplomacy* (1994) kritiserar Kissinger den idealistiska, "wilsonianiska" traditionen i amerikansk utrikespolitik, som omfattar såväl demokrater som Franklin D Roosevelt, Truman och Kennedy som republikaner som Reagan.

Men även om Kissinger och Albright drog helt olika slutsatser är det uppenbart

att den europeiska bakgrunden har varit avgörande för båda. Albright återkom till dessa erfarenheter i böcker som *Prague Winter* (2012) och *Fascism. En varning* (2018, på svenska 2019). (I den senare boken beskriver hon Donald Trump som "den första antidemokratiske presidenten i modern amerikansk historia".)

Man kan också notera att Madeleine Albright i sin självbiografi uttrycker förståelse för George W Bushs Irakpolitik, hon betonar snarast likheterna mellan hur han och Bill Clinton hanterade Saddam Hussein: "Även om jag uttryckte många tvivel om Bushadministrationens diplomatiska tajmning, taktik, argumentation och efterkrigsplanering [...] så kunde jag inte ifrågasätta målet att störta Saddam Hussein."

KRIGEN I AFGHANISTAN och Irak blev emellertid förödande för USA. Det har varit oundvikligt att man efter Bush har bedrivit en mindre våghalsig politik. Men läxorna från Irak kan, precis som de från Vietnam, läras in allt för väl.

I svensk kulturdebatt har "USA-imperialismen" och "världspolisen USA" ofta utmålats som den stora fienden. På senare tid har alternativet blivit tydligt. När USA varit på reträtt har aggressiva diktaturer som Ryssland och Kina kunnat flytta fram sina positioner. ❀

Både läsvärt och problematiskt

Nyligen utkom Per-Arne Bodin med en bok om rysk kultur genom historien. Tidpunkten för utgivningen var inte den bästa, menar **Magnus Ljunggren**.

DEN 24 FEBRUARI invaderade Ryssland Ukraina. Den 25 februari utkom Per-Arne Bodins *Rysk kultur i tusen år* (Norma), en uppföljning av hans *Rysk litteratur i tusen år*, anmäld i *Axess* 9/2020. Förlaget borde nog ha sett till att hålla den nya boken inne ett tag till, mot bakgrund av den dramatiska ryska situation som rådde inför utgivningen – den som sedan eskalerade i Putins krig med en ny världsbild som resultat.

Till skillnad från den första boken som var en personligt hållen översikt över den ryska litteraturens historia bjuder oss Bodin 2 på ett antal spontana nedslag i rysk kultur. Han är inte ute efter en heltäckande bild i samma utsträckning som förra gången. Somt är mycket läsvärt, men slutavsnittet är tyvärr problematiskt.

Bodin lyfter fram kyrkans roll i samhället. Han vill inte minst återge den ortodoxa trons speglingar i konsterna.

Allt börjar och slutar med Vladimir. År 988 antog furst Vladimir i Kiev-Rus kristendomen från Bysans. Skönheten i den bysantinska gudstjänstordningen hade betvingat hans utsände. Detta kom att bli bestämmande för hela Rysslands historia. Rus och dess nordliga arvtagare Moskva valde en östväg. Vad vi nu har bevittnat är Vladimir Putins erövringskrig mot Rus ukrainska arvtagare som utmanar den rigida ryska bysantinismen med västerländsk demokrati.

BODIN BERÄTTAR LIVFULLT OM Andrej Rubljovs förunderliga treenighetsikon, det konstnärligt sublimes uttrycket för den medeltida ryska religiositeten – omgivet av stor mystik. Vi vet inte ens om munken Rubljev verkligen är upphovsmannen. Ikonen fick en viktig enande funktion för den Moskvastat som snart skilde ut sig bland grannfurstendömen.

I detalj recapituleras så de märkliga förpetriska trosstriderna som skapade

oppositionella, smått revolutionära gammaltroende gemenskaper utanför samhället. De visade sig vara oerhört ståndaktiga och bildade hemliga motståndsfickor där ute i ödemarken. Minnet stannar efter läsningen kvar av patriarken Nikon som grymt – på hårt formalistiska grunder – stötte ut de gammaltroende och sedan själv plötsligt förvandlades till en marginaliserad förföljd. Så kan det gå i Ryssland.

1500-talsföreställningen om Moskva som "det tredje Rom" gav näring åt en rysk imperietanke som vi idag ser konsekvenserna av. Efter Konstantinopels fall 1453 var det moskoviterna som ensam (enligt munken Filofej) förvaldade den "rätta läran" – urbetydelsen av ordet "ortodoxi". Något fjärde Rom skulle icke givas. Föll Moskva ginge världen under.

1500-talsföreställningen om Moskva som "det tredje Rom" gav näring åt en rysk imperietanke som vi idag ser konsekvenserna av.

DET GAMLA MOSKVA hade förvisso många sidor, visar Bodin. Än framstod staden som en idyll av träkåkar, än blev den – hos Marina Tsvetajeva i en dikttyckel riktad till kollegan Osip Mandelstam – rent ikonlik, säte för "de fyrtio gånger fyrtio kyrkorna".

Bodin uppehåller sig utförligt vid Pusjkins evigt aktuella versdrama *Boris Godunov* om de olika turerna i den våldsamma 1600-tals-oredan som blev till en kraftfull opera hos Modest Musorgskij – som i sin tur bearbetades av Nikolaj Rimskij-Korsakov (och Dmitrij Sjostakovitj, fast det nämns inte). En märklig kontinuitet

Boken.

och typiskt rysk konstnärlig korsbefruktnings.

På Moskvalegenden följde i det ryska medvetandet den sankt-petersburgska stadsmynen som inte minst fick fäste i litteraturen: berättelsen om artefakten ute i träskan som hade upp-

stått genom en härsarknyck, den förverkligade utopin som en sista utpost mot den svenske arvfienden – rentav byggd av svenska krigsfångar. Bodin förmedlar initierat de ryska så kallade semiotikernas teckentolkning av denna myt – som upphöjer periferin till centrum.

Den store målaren Ilja Repin får en utförlig kontur. Han tillhörde "Vandrarna" – de som på 1860-talet skapade vandringsutställningar i landet med realistiska porträtt av genuint folkiv och ävenså historiekompositioner med samhällskritiska botten. År 1902 gjorde Repin en rundmålning av *Statsrådets sammanträde*, med en infernaliskt förtorkad överprokurator Pobedonostsev i centrum. Denne stod för den yttersta reaktionen, före revolutionerna – en rysk extrem i ledning för kyrka och stat, terroristernas motbild.

I UPPSATSEN OM Kazimir Malevitj och Natalja Gontjarovas modernism ställs det religiösa momentet på ett nytt, alldeles överraskande, sätt i förgrunden. Här belyses ett mindre känt balettprojekt från 1910 med titeln "Liturgi" som Gontjarova i futurismens grannskap tog del i. Det var kanske lite för utmanande – det kom heller aldrig till utförande men levde vidare i Leonid Mjasins koreografier i exil.

Mellan varven relateras kyrkans historia. Bodin skildrar hur den kvästes av Peter den store och sedan var hårt underordnad tsarmakten ända fram till 1917. Vad som följde under Sovjettiden var ett fruktansvärt Golgata – med mängder av raserade helgedomar och hundratal mördade präster.

Pianisten Maria Judina var ett slags helig däre som enligt Dmitrij Sjostakovitj

Boris Godunov på Bolsjojteatern.

FOTO: ALAMY

ska ha satt sig i respekt hos självaste Josef Stalin. Kanske återigen en myt – men Sjostakovitj hävdar (i Solomon Volkovs absolut autentiska nedteckning av mästarens minnesbilder) att det sista Stalin lyssnade på var en specialinspelning där Judina framförde Mozarts 23:e pianokoncert. Sedan dog han.

Judina är en upprorskvinnor i Bodins smak, en troende aktivist och fritänkare. Bodin är inte så engagerad i politiska revoltörer – kanske är det skälet till att han ger så litet utrymme åt Sjostakovitj och dennes märkliga envig med Sovjetmakten. Den revoltör som får störst utrymme är anarkisten Pjotr Kropotkin, den botfärdige adelsmannen som också var en framstående geograf och en kunnig föreläsare om rysk litteratur. En gång kom han till Sverige – inte för att sprida revolutionen utan för att diskutera jordlager i Sibirien med Adolf Nordenskiöld.

Referenserna till svensk-ryska förbindelser i krig och fred är många, alltifrån Alexander Nevskijs sägenomspunna slag mot svenskarna på Nevafloden 1240 – som gav namn åt Sankt Petersburgs paradgata. Här möter vi Erik Johan Stagnelius med tankar på att träda i tjänst hos Alexander

I, amiralen Bodisco som en kort tid styrde över Gotland, diplomaten af Nordin som dansade i tsarens salonger och skymtade Pusjkin, den fjortonåriga tsarevnan, Katarinas barnbarn, som var tänkt att bli Gustav IV Adolfs gemål. Det ser ut som utkast och förstudier som skulle kunna drygas ut och kompletteras till en hel bok.

DET BESVÄRANDE KOMMER med slutessän "Minnet och glömskan". Här är Bodin framme vid det tjugoförsta seklet där ortodoxin har blivit maktens kompanjon och på olika sätt legitimerar putinismens brutala framfart. Bodin framhåller i en återhållsam grundinställning till det uppståndna patriarkatet och dess överhuvud Kirill. Det fungerar inte.

Nyss välsignade denne Kirill Putins legotrupper hos Bashar al-Assad. Syrien är, hävdade Gudsmannen, "ett grannland" som Ryssland "i ett heligt krig" måste värna och försvara. Inför Ukraina har samme Kirill i dessa dagar, efter bokens tillkomst, förstärkt intrycket av ohöjld cynism. Han har förklarat massdödandet och förstörelsen som "en metafysisk strid mot gayparader". Plågsam men nödvändig, alltså. Här skulle behövts en mer grund-

Kirill har förklarat massdödandet och förstörelsen som "en metafysisk strid mot gayparader".

lig uppgörelse med vad kyrkan står för – i ett Putinsamhälle som Bodin faktiskt inte mycket kommenterar.

BODIN INFORMERAR I minnesessän också om det nu förbjudna Memorials beundransvärda dokumentationsarbete kring stalinismens brott. Där uppstår en ny skevhet när han vill framhäva patriarkatets insatser för att ur glömskan lyfta fram alla offer och martyrer: han tenderar att framställa kyrkans insatser som jämförbara med Memorials. Det går inte.

"Per-Arne Bodin är lärd som hin onde själv", sade en gång Staffan Skott. Det är sant. Han sitter på väldiga kunskapsfonder. Han skriver pedagogiskt och underhållande. Men hans bok reser några obesvarade frågor. ✖

En dubbel vilsenhet

Max Blechers dagbok från sanatoriet är både fasansfull och vacker, skriver **Jakob Sjövall**.

MELLANKRIGSTIDEN VAR EN guldålder för europeisk litteratur. I romanerna från den tiden konfronteras människan med en dubbel vilsenhet. 1800-talets enorma framsteg innebar att den cartesianska logiken slutligen frätte sönder alla de värden som medeltiden lämnat efter sig i arv, som Milan Kundera uttryckt det i sin essä-bok *Romankonsten*. Max Weber talade om världens avförtrollning, Friedrich Nietzsche om Guds död. Men det irrationella i den moderna världen, inte minst första världskrigets vansinniga förstörelsekraft, släckte samtidigt 1800-talets framstegsoptimism. Plötsligt stod människan utan vägledning i tillvaron, utan Gud men också utan någon trovärdig ersättning.

Den rumänskjudiske författaren Max Blecher (1909–1938) hör hemma i denna europeiska litteraturtradition. Nu har hans *Upplyst gryt* – som gavs ut postumt 1971 – för första gången kommit på svenska i en fin översättning av Inger Johansson. Efterordet har skrivits av författaren Henrik Nilsson, som häromåret presenterade Blecher i Axess under rubriken "Kafkas okände kusin" (nr 3/2015).

Ofta närmar han sig tillvaron liksom lite från sidan, han tar drömmen till hjälp för att ifrågasätta tillvarons självklarhet.

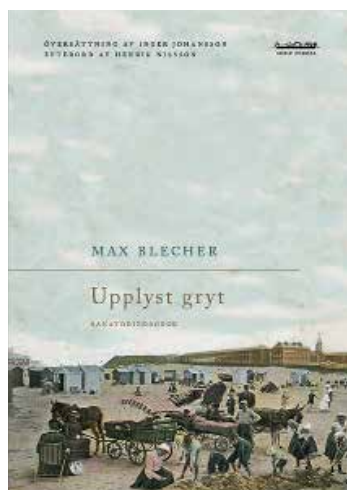
BOKEN, NUMMER 15 i förlaget h:ströms kvalitetsserie av europeisk litteratur, har undertiteln "Sanatoriedagbok". Blecher diagnostiserades tidigt med en sorts skeltuberkulos och tillbringade en stor del av sitt liv inlagd på sjukhus och sanatorier runt om i Europa, ett öde han delade med flera av mellankrigstidens framstående författare. *Upplyst gryt* består av iakttagelser från denna tillvaro och är alltså en i raden av litterära sanatorieskildringar.

Blecher beskriver hur sjukdomen tar ifrån människan makten över sitt eget öde och frågar vilka möjligheter indivi-

den besitter i en sådan situation: "Allt jag hann uträtta innan jag blev sjuk hade för mig en väl definierad mening och en viss betydelse i livet som placerade mina vardagshandlingar i ett nätverk på en vidsträckt tavla vars kontur och motiv skulle framträda så småningom. Idag vet jag att det varken finns något nätverk, någon kontur eller något motiv."

SJUKDOMSTILLVARON KASTAR ALLTSÅ fullständigt omkull meningen med tillvaron. Blecher bedriver en ojämn kamp för att göra livet värdefullt på nytt. Ofta närmar han sig tillvaron liksom lite från sidan, han tar drömmen till hjälp för att ifrågasätta tillvarons självklarhet. Han skriver om det han kallar galenskapen som ett "mycket frestande och suveränt försök att betrakta verkligheten i ljuset av en annorlunda förståelse av vardagslivet, och uttrycket 'från sina sinnen' anser jag vara mycket välfunnet för detta sätt att bevittna händelserna i världen från en position på visst avstånd från förnuftet". Denna möjlighet till distans ger honom ett visst övertag mot den hänsynslösa tillvaron.

Svartsynen slår emellertid ofta igenom. Blechers bok är i många hänseenden fasansfull läsning. Men den starkaste upplevelsen av boken är ändå inte medlidande, utan en fascination över trovärdigheten i hans tonfall. Blecher lyckas med sin metod att betrakta världen på visst avstånd. Han skriver melankoliskt vackert, ibland bedårande. Nedslagen i det fysiska lidandet sker hastigt, de är lika precisa som fruktansvärda. Men hans sympati och intresse för sina medmänniskor är varmt, hans förundran inför tillvaron är stor. ✨

Upplyst gryt.

FOTO: BOKFÖRLAGET H:STRÖM & TEXT & KULTUR, TT

Sanatorium i Davos i början av 1900-talet.

Nu vet vi bättre

PÅSKUPPLOPPENS NOTA VAR hög: 104 poliser och 14 civila skadades. 20 polisfordon förstördes och tiotals andra fordon samt en skola sattes i brand. Minst ett fyrtiotal personer har gripits eller anhållits. Polisen tvingades använda sina vapen i nödvärn och tre personer skottskaades.

Rikspolischefen Anders Thornberg var förfärad: "Vi har sett våldsamma upplopp tidigare. Men det här är något annat (...) Man försökte döda poliser. Livsfarliga attacker har riktats mot oss. Det här är värre än våldsamt upplopp. Det har varit grovt våld mot liv och egendom. Det här är inga vanliga motdemonstranter."

Så är det. Det är lätt att vilseledas av skriket "Allahu akbar!" Men i grunden handlar det inte om Koranen, profeten eller en dansk provokatör som bränner muslimernas heliga skrift. Det handlar om makt, makten över det andra Sverige, det Sverige i vilket en dryg halv miljon personer bor. Men det handlar också om gemenskap, om behovet att tillhöra och bli "älskad, i brist därpå beundrad, i brist därpå fruktad, i brist därpå avskydd och föraktad", som Hjalmar Söderberg skrev i *Doktor Glas*.

Dessa gemenskaper kallas "utsatta områden", "riskområden" och "särskilt utsatta områden" i Polismyndighetens *Lägesbild över utsatta områden*. I de sistnämnda är det "svårt eller nästintill omöjligt för polisen att fullfölja sitt uppdrag". En hög andel utrikesfödda, parallella samhällsstrukturer, låg sysselsättning och högt bidragsberoende, extremism, fundamentalism, en hög koncentration av kriminella och gäng- eller klanvælde är, i varierande grad, dessa områdens kännetecken.

Det kan diskuteras om naturen avskyr tomrum, men det gör definitivt människan vad gäller makten. Maktens tomrum fylls omedelbart av en annan makt. Och detsamma gäller gemenskapen. Utanförskapsområden talar vi om, men allt utanförskap inbegriper ett innanförskap, ty utan en gemenskap kan livet bli outhärdligt.

FÖR ETT TRETTIOTAL år sedan besökte jag Rosengård och såg en linje som fanns under Rosengårdsviadukten. På ena sidan stod skrivet "Här slutar Sverige", på den andra "Här börjar Rosengård". På den tiden var det inte många som insåg allvaret i det som kunde framstå som några busungars stim och stöj. Nu vet vi bättre.

Somliga tror att det handlar om importerade problem, sådana som inte fanns när Sverige var "pursvenskt". Det skulle handla om främmande element som kontaminerar den svenska samhällskroppen. Det kan tyckas träffande, men det resonemanget skymmer det mest väsentliga: att Rinkeby, Rosengård, Hammarullen, Vivalla, Navestad eller Skäggetorp inte bara finns i Sverige, utan är en produkt av Sverige.

Och om det är så, då finns det hopp. Ty det vi danade kan vi omdana. Inte med mer av detsamma givetvis. Man behöver inte vara en Albert Einstein för att begripa att det är galenskap att göra samma sak om och om igen och förvänta sig olika resultat.

Invandringspolitiken, bidragssystemet, omhändertagandementaliteten, de låga förväntningarnas förakt mot "de svaga", flatheten mot de kriminella, bristande självaktning för den svenska identiteten och kulturen, den segregering multikulturalismen, våra exkluderande arbetsmarknadsregler, det är exempel på vad kan och bör göras om.

Mäktar vi med allt detta och lite till? Om inte, då är det varken profetens, de stenkastande huliganernas eller Koranbrännarens fel, utan vårt.

Mauricio Rojas är docent i ekonomisk historia vid Lunds universitet.

I korthet Sloterdijk i topp

Sedan 2006 publicerar det tyska månadsmagasinet *Cicero* med ojämna mellanrum en i tyska medier ofta flitigt kommenterad rankningslista över de 500 viktigaste intellektuella i den tyskspråkiga världen. Årets lista är den första sedan 2019, då den högproduktive och omstridde filosofen Peter Sloterdijk kammade hem förstaplatsen, före skrå- och trätobroder Jürgen Habermas och författarveteranen Hans Magnus Enzensberger.

I *Ciceros* februarinummer kan man närstudera hela den digra nya listan och snabbt konstatera att åtta av de tio främsta namnen har försvarat sina topppositioner från förra mätningen, om än med en annan rockad. Sloterdijk står ohotat kvar överst på listan, Peter Handke är ny tvåa, sannolikt som en följd av Nobelprisbaldret, och Habermas har åkt ner en placering medan en annan Nobelpristagare, Elfriede Jelinek, har knipit fjärdeplatsen.

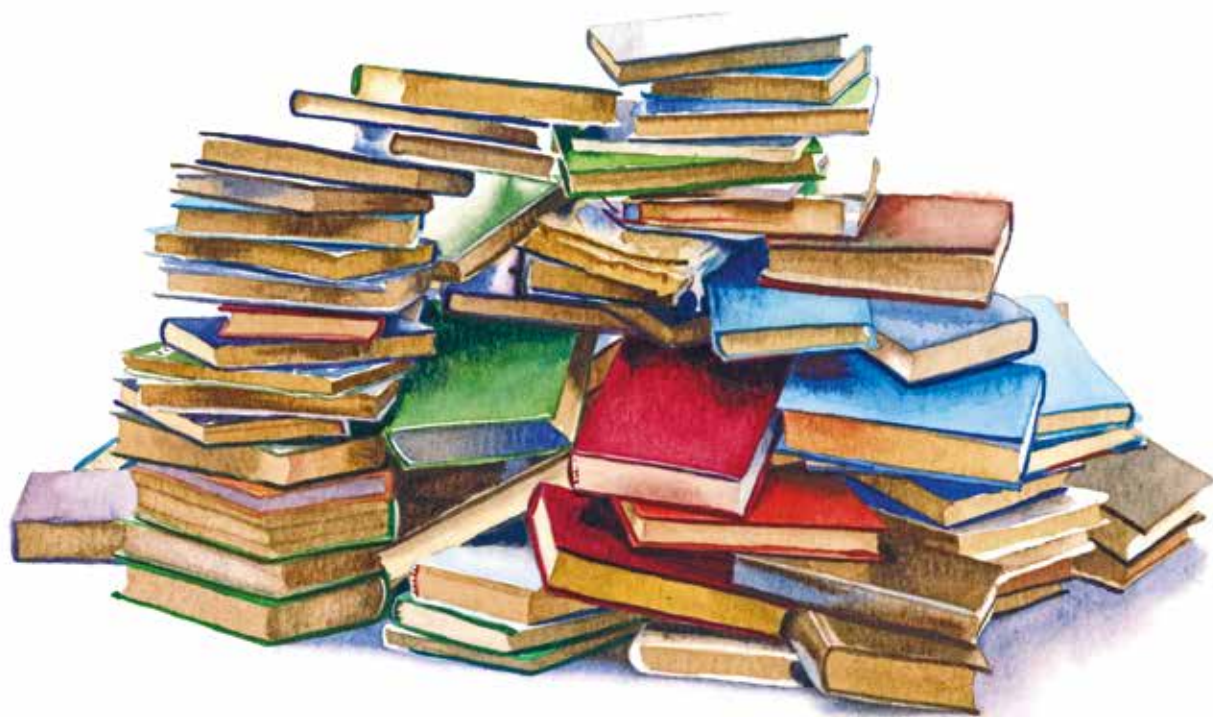
Mätmetoden bakom *Cicero*-listan skapades 2005 av ekonomen och statsvetaren Max A Höfer, och baserar sig på de senaste tio årens förekomst i de 160 viktigaste tyskspråkiga tidningarna och tidskrifterna, hänvisningar på internet samt antal träffar på citeringsdatabasen för vetenskapliga publikationer, Google Scholar. Parametrarna tar alltså inga värderingsmässiga hänsyn, men brukar icke desto mindre stöta på kritik i samband med listpubliceringarna. Hur definieras en intellektuell, och varför bortser man uttryckligen från politiker? Årets lista är dock intressant inte minst för att den i ovanligt hög grad just breddar begreppet "intellektuell". Så återfinns inte mindre än sex medicinare (inte minst virologer) och fyra ekonomer bland de nya namnen på topp 20-placeringarna, rimligen till följd av de senaste två årens pandemi och dess samhälleliga konsekvenser.

I övrigt kan man notera att den tongivande journalisten och feministen Alice Schwarzer i år har hamnat på en hedrande åttonde plats och den åldrade enstöringen Botho Strauss, trots ett par års tystnad, på trettionde. Slutligen är historikern Michael Stürmer den som tappat flest placeringar sedan förra listan (från plats 117 till 395). Är det manne hans komprometterade bok om Putin från 2008 som har börjat spöka?

Martin Lagerholm

Detta nummers recensioner:

Cecilia Nikpay reder ut rasismen; **Benny Carlson** rör sig på individnivå; **Håkan Lindgren** tjasas av kvinnor; **Johan Sundeen** besöker bibliotek; **Mats Fält** begråter tyranniet; **Karin Henriksson** docerar om Demokraterna; **Helena Granström** bländas av ett geni; **Tommy Olofsson** räddar dikter undan bålet; **Henrik Lundberg** prövar pösiga påståenden; **Karin Stensdotter** förbryllas av frälsta fransmän.

Kolonial bankett, gravyr av Henri Théophile Hildibrand.

FOTO: ALAMY

Vem bar bördorna?

Var Brittiska imperiet rasistiskt eller inte? Och om svaret är ja, hur påverkar kolonialismen dagens samhälle? Cecilia Nikpay navigerar bland många minor i en mycket vanskelig terräng.

HISTORIA

Whiskey Sisodia, en romanfigur i Salman Rushdies omdiskuterade *Satansverserna*, stammar följande: "Problemet med e-e-engelsmännen är att deras hi-hi-historia hände utomlands, så de v-v-vet inte vad den betyder".

Illavarslande rader på försättsidorna bidrar inte alltid till läsupplevelsen, men i Sathnam Sangheras bok *Empireland*, om Storbritanniens baksmälla efter imperiet, förtjänar Rushdie-citatet sin plats genom att förvandlas från litet banalt när man först läser det, till meningsfullt när man nått sista sidan. För trots att Brittiska imperiet var månghundraårigt, spretigt och ofta motsägelsefullt, är kärnan till mycket av dess svårhanterliga eftermäle och kvardröjande nostalgi precis så enkel: Det mesta utspelade sig på andra sidan de sju haven. Det gör det lättare att se vad man vill se.

Men innan vi tar oss an själva imperiet måste vid namn nämnas den psykologiska utmaning som möter en i kulturkrigets tidevarv när man tar sig an en bok som till stor del handlar om rasism. Läsaren sitter till synes lugnt i fätöljen, men i själva verket är raggen rest och hon gör sig beredd att slänga boken i väggen så snart texten sladdar ner i något åsiktsdike, oavsett vilket. Är det männe vänsterns eller högerns självträffadighet man ska behöva stå ut med den här gången? Och vilken agenda har den här Sanghera egentligen? Låter ju som om han är indier.

Sådant som etnicitet har vi nämligen lärt oss att notera eftersom ingen upplevelse eller åsikt kan lösas från den egna bakgrunden, enligt identitetsdoktrinen. Med uttrycket *check your privilege* har empatin avskrivits som verktyg för förståelse – bara den som redan vet kan veta. Det är ett tankemönster lika smittsamt som omikron, för jag undrar ju själv: Vad är den här Sathnam Sanghera för en typ?

Han är sikh med familj bördig från Punjab. Brun till färgen alltså, men inte av

lägsta kasten enligt den brittiska rasordningen. Färgen ger solid kredd på temat rasism. Bonus för svårstavat namn.

Uppväxt i socioekonomiskt eftersatta West Midlands. Landsort och arbetarmiljö, *check, check*.

Gick i privatskola. Dubiöst eller betryggande, beroende på perspektiv. Utesluter att han tillhör skrikig vänster eftersom skolan givit en stabil grund i form av elitism. Att han förefaller ha varit där på stipendium utesluter likaså den mest snobbiga änden av spektrumet. (Vilket ändå vore osannolikt eftersom det inte lär finnas någon verkligt *posh* skola i Wolverhampton.)

Studerade litteratur vid Cambridge. Läs-huvud. Skulle kunna betyda överprivilegierad om det inte vore det där med Wolverhampton. Nu mer sannolikt en indikation på att han är extra smart som till slut har tagit sig till ett toppuniversitet trots allt.

Författare av flera böcker och prisbelönt journalist på bland annat *Financial Times*... Tung merit för läsare som blir

>>

paranoida av woke-tendenser. ...och *The Times*. Han har godkändstämpel av mainstream-etablissemang.

Sammantaget är det en bakgrund som får den sociala kompassen att snurra vilt – ett potentiellt starkt utgångsläge för den som vill röra sig i den smala demilitariserade zonen mellan kulturkrigsfronterna.

G-lädjande nog visar det sig att Sanghera förvaltar sin bakgrundsjoker väl: Det är svårt att läsa *Empireland* och inte avvärjas av hans uppriktiga bemödanden om balans och av hans energiska fredsförhandlande mellan woke-rörelse och nationalister. Genom hela boken vädrar han till läsaren att inte kasta kulturkrigets lilla smutsiga bomb, att missförstå med flit. Texten som blir resultatet visar att det är fullt möjligt att med intellektuell frimodighet som enda vapen presentera ett avvägt argument, trots att författaren

”Vilken bild är mest sann? Den av en allt genom-syrande rasöverlägsenhet, eller av britterna som moralens väktare?”

(självklart) ruvar på både en identitet och egna övertygelser.

Vad som gör *Empireland* läsvärd är varken researchen (som vilar tungt på andra verk, och ibland känns svepande) eller att författaren skulle komma med banbrytande nya insikter (det gör han inte). Styrkan är istället att Sanghera vaskar fram ett lättbegripligt och rimligt narrativ ur ett temakluster som har skrämmade likheter med tredimensionellt schack: Här möts faktiska händelser över 500 år och sju kontinenter, idéhistoria över lika lång tid, ”nationella psyken”, makroekonomi, militär strategi och politiska agendor. Även om han inte når hela vägen fram – det saknas viss stringens och djup i kunskandet – så är *Empireland* inte desto mindre värdefull läsning som skapar ett välkommet andrum på slagfältet.

Den rena historia vi får oss till livs tycks Sanghera framför allt välja ut i syfte att betona den oenighet som råder om bokstavligt talat alla aspekter av imperiets händelseförlopp och konsekvenser – från frågan hur allt egentligen började, till vilket år det kan anses ha gått i graven. En redogörelse för den otydliga upprinnelsen slår an tonen: brittiska äventyrare gav sig ut på ett antal okoordinerade eskapader som ibland hade stöd av kronan, ibland inte. 1497 ”upptäcktes” Nordamerikas kust under en seglats som sponsrats av Henrik VII, men först när Karl II och Jakob II under andra halvan av 1600-talet gav Ostindiska kompaniet befogenheter att militärt upprätta och hålla territo-

rier gick man in i ett mer organiserat skede – dock ett som tekniskt sett var snarare privat än ”brittiskt” och därmed ännu inte kan sägas ha utgjort ett imperium i traditionell mening. Tycker vissa.

Utöver historikernas olika perspektiv på samma skeende spretar väldet de facto över både tid och rum. Kolonierna styrdes ofta utifrån helt olika principer, samtidigt som debattens vågor ofta gick höga ”hemma i London” vad gällde målen med hela företaget. Protektionism eller frihandel? Ockupation eller självstyre? Slavhandel eller ej? I flera omgångar blev militärer och affärsmän åtalade för korruption och övervåld, samtidigt som långt fler tilläts fortsätta, eller helt sonika agerade utanför Londons blickfång.

Dragkampen i Whitehall, och den fysiska distansen till kolonierna, fick kolonisationen att utveckla sig på ett sätt som ofta ser motsägelsefullt ut. De största landvin-

ningarna gjordes till exempel under frihandelsfasen på 1800-talet, då man enligt retoriken egentligen inte var intresserad av territoriellt styre. Och inte förrän efter att slavhandel över Atlanten förbjöds år 1807 fördes enligt Sanghera den mest rasistiska motiverade politiken. Dikten *The White Man's Burden* av Rudyard Kipling publicerades över 90 år senare.

I denna imperiala dimma söker *Empireland* främst svaret på två frågor: Var imperiet rasistiskt eller ej? Och om svaret är ja, hur påverkar det Storbritannien idag? Som väntat finns inga enkla svar. Bland bokens överväldigande bevis på att en attityd av vit överlägsenhet låg i hjärtat av britternas maktutövande, finns även skeenden som verkat integrativt; från handel till invandring. Dessutom – vilket är viktigt för dagens skeenden – är britternas självuppfattning, trots *white supremacy*, att de alltid varit anti-rasister, på två grunder: Det var Storbritannien som först avskaffade slaveriet. Och de besegrade nazismen (i princip på egen hand, enligt folktron).

Vilken bild är mest sann? Den av en allt genom-syrande rasöverlägsenhet, eller av britterna som moralens väktare? Man kommer inte undan slaveriets centrala roll och Sanghera för en intressant diskussion som utmynnar i att det sannolikt inte var resultatet av en redan existerande rasistisk övertygelse utan att ras-tänket tvärtom tog form och institutionaliserades i och med slaveriets praxis. Över århundraden blev utsatta grupper allt

starkare associerade med maktlöshet och fattigdom. Rasistiska attityder och övergrepp normaliserades, finansiella incitament stärktes av slaveriets ”industrialisering”, och såväl religiösa som kvasivetenskapliga argument underblåste moraliskt hyckleri. Alltmedan kulturellt självförtroende flöt från förslavade kvinnor och män till de förslavande britterna.

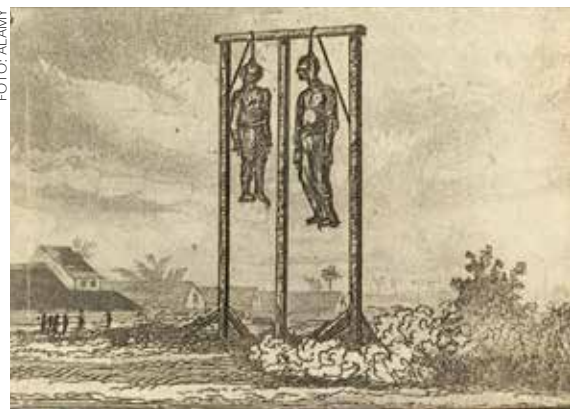
Imperiets framgångssaga blev en förstärkande faktor: för den lilla vita folkgrupp som under hundratals år lyckades behålla herraväldet över hundratals miljoner individer av andra folkslag, menar Sanghera att det torde varit svårt att värja sig mot en känsla av överlägsenhet, mot tron att den upphöjda positionen i någon mening var rättmätig.

Britternas upplevelse av moralisk överlägsenhet stärktes av att imperiets tankegods kunde ingå en ohelig allians med upplysnings- och framstegsideal, främst det som säger att alla kulturer har potential att utvecklas. Med litet brittiskt spinn förvanskades en i grunden jämlik tanke till ”den vite mannens plikt” att leda utvecklingen hos kulturer som ”låg efter”.

När det senare visade sig att slaveriets avskaffande inte automatiskt förbättrade situationen för koloniernas inhemska befolkning – att de inte ”tog chansen” att utvecklas i den riktning britterna föreställt sig – så föreföll idealet motbevisat. Det stärkte rastänkandet, som dessutom fick tilltagande stöd av rasbiologiska teorier under 1800-talet.

I sin tur underblåste detta en brittisk livurm för klassificering och för separation som redan slagit rot. Från att blandäktenskap och relationer med kolonibefolkningen varit vanliga, distanserade sig britterna över århundradena gradvis fysiskt, moraliskt och emotionellt från de koloniserade folken. Intima relationer blev helt otänkbara och britterna höll sig alltmer kategoriskt till områden och klubbar där bruna och svarta inte ägde tillträde. Många britter i Indien levde så avskilt från den lokala kulturen att de bisarrt nog

FOTO: ALAMY

Slavuppror i Demerara: Hårda hämndaktioner.

anpassade sin dygnsrytm till Greenwich Mean Time.

En romantisk bild av de vitas kolonial-liv formades som ännu inte förlorat sin förföriska kraft, en av kakiklädda ädlingar som smuttar gin och tonic i solnedgången på Afrikas savann. Sanghera försöker tackla hägringen med ett fåtal påminnelser: Om brittiska hämndaktioner efter uppror i kolonierna, där människor bands vid kanonmyrningar och sprängdes i tusen bitar. Om folkmordet på tasmanierna. Om sadistiska plantageägare som först efter ett dagsverke av stympning och andra vidrigheter greppar en bok ur fina biblioteket och slår sig ner på den där ginterrassen.

Men frågan är om inte en liten pärla till fallstudie jag läser parallellt till *Empireland* gör ett grundligare jobb på desillusioneringsfronten, med hjälp av en detaljrikedom och känslomässig närvaro som Sanghera inte kan unna sig i sitt breda grepp. *White Debt. The Demerara Uprising and Britain's Legacy of Slavery*, av Thomas Harding, beskriver ett relativt okänt slavuppror i nuvarande Guyana år 1824. Med en enkel på gränsen till naiv text illustrerar Harding hur vardagslivet, maktdynamiken och avståndet till London tedde sig från fälten och terrasserna i en fuktvarm koloni. Baserad på brev, dagböcker och rättsprotokoll ger *White Debt* en drabbande ögonblicksbild, utan att vare sig överdramatisera eller hålla läsaren gisslan i dammiga arkiv.

Den snabbblästa boken centrerar kring slaven John Gladstone (enligt förnedrande kolonialmönster uppkallad efter sin "ägare") som leder det misslyckade upproret i Karibiens mest profitabla sockerkoloni, och den bleknosade missionären och vardagshjälten John Smith som i revoltens efterspel döms till döden blott för att ha uttryckt sympati med de förslavades situation. Smiths kritiska dagbok blev hans öde då den lästes högt i krigsrätten, men när hans avslöjande vitt-

nesmål nådde Storbritannien kom det att galvanisera opinionen för ett totalt avskaffande av slaveriet, vilket skedde år 1833. Under ett kvarts sekel efter att handeln med slavar över Atlanten förbjöds fortsatte man alltså oförtrutet med människoauktionerna i Demerara och på andra platser.

Under läsningen bubblar tanken som den alltid gör när individens moraliska kompass är avgörande för berättelsen: *Vad skulle jag själv ha gjort?* Skulle jag ha sett slaveriet för vad det var och agerat därefter, eller skulle jag som vit låtit mig förföras av plantageägarnas känsla av överlägsenhet? Argumentet att vi inte oreflekterat ska döma våra föregångares handlingar utifrån dagens moraliska måttstock är rimligt, men får sig en törn varje gång man möter dem som bevisligen inte lullat med i tidsandan. John Smith var under hela sin tid i Demerara äcklad av slaveriet, tills han av omständigheterna även tvingades agera och ta publik ställning. Vad fostrar en människa att se? Vad ger henne moralisk styrka att handla mot sina egna intressen?

Thomas Harding tacklar inte just dessa frågor, men slaveriets moraliska komplikationer är ändå utgångspunkten i *White Debt*. Han inleder med sin egen motivation bakom boken: Som britt av judisk härkomst, med skadestånd av tyska staten i fickan, ville han i symmetrins namn konfrontera sin egen familjs inblandning i slaveriet (vilken var en öppen hemlighet), både genom att öka sin kunskap och tackla frågan huruvida skadestånd även borde delas ut för imperiets missgärningar.

Dessvärre blir Hardings insprängda reflektioner över historiskt ansvar, upprättelse och skadestånd tunnare än själva fallstudien. Hans diskussion om språkval, däremot, andas eftertanke snarare än krampaktig politisk korrekthet. Hans beslut att använda citattecken runt "äga" och "köpa" i relation till de förslavade fungerar till exempel bra som en

mjuk påminnelse om att människor inte kan reduceras till handelsvaror. Likaså ger "förslavade kvinnor och män" en mer temporär och mänsklig känsla än det mer avståndsskapande "slav" – det tar man gärna till sig.

Tillbaka till *Empirelands* fågelperspektiv så sammanfattar Sanghera: Imperiets realitet av segregering, våld och stödjande infrastruktur (internatskolor, militär och så vidare) kom att cementera uppfattningen om den vite mannens överlägsenhet i det brittiska psyket. Det i sin tur, anser han, rättfärdigar en slutgiltig beskrivning av imperiet, även under dess sista 100 år, som en "wilful, unapologetic exercise in white racial supremacy".

Det är förtjänstfullt av författaren, och ett tecken på hans fredsmäklarde ambitioner, att mitt i detta narrativ ge plats för data som visar att övergrepp och utsugning av kolonierna inte genomsyrade *allt* brittiskt, ens under imperiets glansdagar. Man kunde lätt ha lämnats med intrycket att "alla var med på det", men i själva verket, påpekar Sanghera, var det 5 till 10 procent av eliten som i någon form tjänade pengar på slavhandeln. Imperiets inkomster var under hela perioden större från världen utanför än från kolonierna, och av alla misstänkliggjorda statyer på landets gator idag har 8 procent direkta kopplingar till imperiet.

Var lämnas då dagens briter mot bakgrund av denna spretiga historia? Efter 20 år som Londonbo kan jag bekräfta att nationalchauvinism och nostalgi efter det eleganta, stolta imperiet utan tvekan lever kvar i stora delar av befolkningen. Det gäller vänner som himlar med ögonen över *Queen and Empire*, men som på andra sätt låter förstå att de inte kan motstå det förföriska i känslan av att vara ättlingar till en global elit med ett anspråk på en privilegierad situation. Och det gäller politiker av alla färger som inte kan låta bli att mästra andra länder om hur man bör styra och ställa på den geopolitiska arenan.

Ett mindre anekdotiskt bevis på att imperialismens arv lever kvar är Sangheras observation av hur den utbredda nostalgien kunde utnyttjas i debatten om brexit. Där syntes det, menar han, att många briter lever i en dikotomi som bara känns vid två roller för en nation: den som imperialmakt och den som koloni. Det gjorde det lätt att sälja en skräckbild av Storbritannien som hunsad EU-koloni, i stark kontrast till löften om en ny storhetstid för *Global Britain* (en ofta upprepade slogan).

Det finns dock enligt Sanghera en mer definierande orsak till den rasism som finns idag, än briterarnas känsla av utvaldhet: deras kollektiva och selekti-

>>

Gin och tonic: läskade kolonisationsörer.

va minnesförlust. Förpassad till glömska är inte minst bakgrunden till dagens multietniska Storbritannien. "Föreställningen att personer med utländsk bakgrund skulle ha trängt sig in utan tillstånd och i avsikt att missbruka brittisk gästfrihet, är min tids mest definierande politiska narrativ", skriver han. I själva verket bjöds dagens "invandrare" aktivt in, poängterar han.

Asiatiska sjömän och indiskt tjänstefolk tillhörde de grupper som slog sig ner först. Senare, under efterkrigstiden, gavs rentav ekonomiska incitament till koloninivånare för att ta upp arbete i Moderlandet. Det är ättlingar till dessa som utgör ryggraden i dagens multikulturella Storbritannien, understryker Sanghera. Eller, "vi är här för att ni var där", som aktivisten Ambalavaner Sivanandan uttryckt det. (För en skönlitterär spegling av karibiska arbetsimmigranterns gråmoddiga möte med det England av mjölk och honung som förespeglades i kolonierna, rekommenderas *Small Island*, av Andrea Levy.)

Det multietniska samhället skapades alltså på britternas eget initiativ och är lika gammalt som imperiet självt. Redan år 1500 var 6 procent av Londons befolkning av utländsk bakgrund och sedan dess har klagomålen på franska, ryska, irländska, judiska, afrikanska, karibiska och indiska grupper avlöst varandra och varit en del av samhällsdiskussionen. Segregation, friktion och ibland uttalade rasmotsättningar är något britterna har betydligt längre erfarenhet av än Sverige.

Ändå, och det är viktigt, har det i stort sett fungerat – bättre än på många andra platser. Betyder det att imperiet som sådant trots allt inte ligger bakom den rasism som finns i Storbritannien idag? Sanghera citerar historikern Bernard Porter som menar att britterna inte är mer generaliserande, förenklande eller benägna att använda stereotyper än folk i länder som inte haft kolonier. Snarare har det multikulturella inslaget via bakdörren släppt in värderingar och erfarenheter gjort samhället mer öppet och antirasistiskt.

Trots Sangheras huvudtes att *white*

supremacy var en av imperiets grundvalar, så instämmer han alltså med Porter om att en mångkulturell realitet har motverkat rasismen. Bland annat pekar han på att Storbritannien under längre tid än andra europeiska länder välkomnat indier i parlamentet, pakistanier i bolagsstyrelser, karibier i läkarkåren och nigerianer i förvaltningen. Över tid kan människor inte låta bli att närma sig varandra.

Sangheras vilja till konstruktiv dialog är beundransvärd. I den andan är han noga med att lyfta fram positiva effekter av imperiet: att grunden till välfärdsstaten lades runt förra sekelskiftet när man upptäckte att rekryter till imperieadministrationen var av skandalöst låg kvalitet vad gällde både utbildning och hälsa. Reformerna för skolkvalitet, arbetslöshetsbidrag och socialbidrag infördes för att stärka den brittiska allmogen och utgjorde bland annat en grund för dagens omhuldade statliga sjukvårdssystem NHS. Han påpekar också att vissa grupper i kolonierna vann på britternas närvaro, ofta som ett resultat av att koloni-

"Många briter lever i en dikotomi som bara känns vid två roller för en nation: den som imperialmakt och den som koloni."

satörerna helt enkelt var för få för att driva rulljängsen. År 1920 styrde 300 briter hela Nigeria vilket förstas ledde till att de utsågs administratörer och affärsmän i lokalbefolkningen.

Dessa soligare sidor av kolonialväldet är förstas allmängods, och del i svaret varför 59 procent av de tillfrågade i en undersökning för några år sedan uppgav att imperiet "är något att vara stolt över". Samtidigt, i en annan enkät, angav bara 8 procent av brittiska skolbarn att de stött på kolonialiseringen av Afrika i undervisningen. Det tyder på att landets bredare folklager bara i begränsad omfattning haft tillfälle att betrakta sitt förflutna med kritiska ögon. Inte osannolikt för att de tillhör historiens vinnare och att ingen enskild händelse katalyserat en omprövning av det slag som naziregimens fall innebar för tyskarna. Som svensk blir man först förvånad – fick de verkligen inte kolonialismens baksidor överstökade på 1970-talet? Vi läste ju om det i skolan, *fast det inte var vi som gjorde det*. Men däri ligger förstas svaret: Man känner alltid andras synder lättare än de egna.

En nyanserad upparbetning

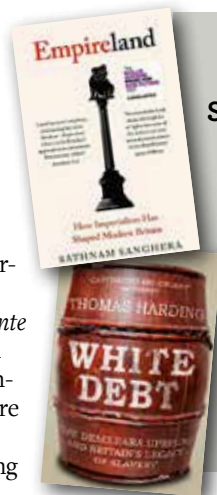
av historien, som varken döljer, förvrider eller verkar självspåkande, kräver aktivt lyssnande och en lyhördhet för nyanser som kulturkrigandet dessvärre underminerar. Sanghera gör ett tappert försök mot dess krigsherrar och krigsdamer och föreslår bland annat att istället för att riva statyer eller fridlysa dem, instifta en dag på året då man får kasta tomater på dem man ogillar. Och varför inte? Det råder brist på förslag på hur man kan tillåta protester utan att ge efter för dogmatism. Diskussionen måste få utvecklas över tid.

Britterna kan kännas svårtolkade, även efter lång tid i deras sällskap, och *Empirelands* ger ledtrådar till varför: de många grupperna, motsägelserna, och lagren i diskursen skapar spänningsförhållanden som är mer komplexa än i Sverige och många andra länder. Onekligen något som försvårar Sangheras uppgift att reda ut begreppen.

Samtidigt är den svärfångade brittiska ambivalensen en källa till de vackraste kulturella uttryck landet bjuder på, den

magiska ingrediens man har svårt att sätta fingret på. Som glimtar till i Londons parker som görs mer levande av en trädgårdsmästarens välavvägd asymmetri, i den mångbottnade humorn, i skådespelarpresentationer med genialisk svårutgrundlighet, eller i koreografier som blir mer sinnliga för att något är litet skevt. "Det är genom sprickorna som ljuset kommer in", sjunger Leonard Cohen. Både *Empireland* och *White Debt* är sådana sprickor som det kommer att slås fler av i imperiets fasad innan nästa generation briter upplever att ljuset blivit tillräckligt starkt. ✨

Cecilia Nikpay

EMPIRELAND
HOW IMPERIALISM HAS
SHAPED MODERN BRITAIN
SATHNAM SANGHERA
Penguin Random House
2021

WHITE DEBT
THE DEMERARA
UPRISING AND
BRITAIN'S LEGACY
OF SLAVERY
THOMAS HARDING
Weidenfeld & Nicolson 2022

Kraftkarlar

Hela handen:
Populär att peka med.

FOTO: ISTOCK

EKONOMI

Strukturer och institutioner i all ära – historien visar gång på gång att individer spelar stor roll i ekonomiska och politiska förlopp. Det är något sir Vince Cable – tidigare partiledare för liberaldemokraterna och näringsminister i Storbritannien samt professor vid London School of Economics (LSE) – tagit fasta på. I boken *Money and Power* presenterar han en rad politiker som har haft avgörande betydelse för ekonomisk-politiska vägval i sina respektive länder. Han inleder med att ange som sitt syfte ”att förstå de politiker som åstadkom några av de stora ekonomiska omvandlingarna i modern historia” och fortsätter: ”Jag är intresserad av de politiska nyckelfigurer som drev dessa förändringar; vad som motiverade dem; vilka ekonomer eller ekonomiska skolor de utgick från och hur de fann dem. Mera allmänt vill jag belysa en bortglömd historia: om utbytet och användningen av idéer som äger rum i kopplingen mellan politik och ekonomi.”

Till den änden har Cable valt ut 16 politiker från tolv länder som tillsammans har verkat under mer än 200 år. Hans intresse för ekonomer bakom politiker utgår från John Maynard Keynes berömda ord om att praktiska män, som tror att de är fria från intellektuellt inflytande, oftast är slavar under någon död ekonom. Cable presenterar de 16 kronologiskt efter den period då deras huvud-

sakliga insatser ägde rum. Han börjar med Alexander Hamilton och slutar med Donald Trump. En kronologisk uppräknings av så många namn blir emellertid alltför mekanisk, och jag ska därför försöka gruppera dem på en skala från marknadsliberalism till kommunism.

Fyra politiker har svarat för betydande marknadsekonomiska insatser: sir Robert Peel (1788–1850) avskaffade som brittisk premiärminister på 1840-talet de brittiska spannmålstullarna. Han stod under inflytande av David Ricardo och frihandelsförespråkarna Richard Cobden och John Bright. Ludwig Erhard (1897–1977) låg bakom det ekonomiska undret i Tyskland efter andra världskriget, först som finansminister och därefter som förbundskansler. Han var själv ekonom och i unga år påverkad av en ekonomisk liberal som Wilhelm Rieger och därefter av Wilhelm Röpke och Walter Eucken, grundare av den ”ordoliberal” Freiburgskolan. Margaret Thatcher (1925–2013) anförde den nyliberala offensiven på 1980-talet med monetarism, utbudsekonomi (avreglering, skattesänkning) och privatisering på programmet. Inspirationen kom, som är allmänt bekant, från ekonomer som Friedrich Hayek och Milton Friedman. (Cable gör i kapitlet om Thatcher en utvikning om Reaganomics med Arthur Laffer som skattesänkarprofet.) Leszek Balcerowicz (f. 1947), finansminister och vice premiärminister i Polen under några år efter kommunismens fall, genomförde övergången till marknadsekonomi, den så kallade chockterapi. Han lät sig inspireras av Milton Friedman

och samarbetade med Jeffrey Sachs.

Fem namn kan tentativt sorteras in i ett blandeekonomiskt läger: Alexander Hamilton (1755–1804), en av de amerikanska grundlagsfäderna och USA:s första finansminister, skapade de förutsättningar under vilka industrin kunde blomstra. Han var påverkad av Adam Smith, men samtidigt förespråkare av så kallade uppfostringstullar till skydd för de nya industrierna. Franklin Roosevelt (1882–1945), USA:s president från 1933, försökte med *New Deal*, Den nya given, ta landet ur den stora depressionen. Han omgav sig med en stab av ekonomer och tog råd av bland andra Irving Fisher, Adolf Berle, Gardiner Means, Alvin Hansen och Lauchlin Currie; de båda sistnämnda var i sin tur påverkade av Keynes.

Tage Erlander (1901–1985), Sveriges i dubbel bemärkelse längste statsminister (1946–1969, 192 cm), byggde ut Per Albin Hanssons folkhem till den svenska modellen. (Cable bygger i huvudsak på Olof Ruins *Tage Erlander. Serving the Welfare State 1946–1969* från 1990.) Som ekonomiska inspirationskällor nämns Eduard Bernstein, Stockholmskolas ekonomer med Gunnar Myrdal i spetsen och John Kenneth Galbraith. Manmohan Singh (f. 1932), indisk finansminister i början av 1990-talet och premiärminister åren 2004–2014, är själv nationalekonom, skolad i Storbritannien av vänsterinriktade keynesianer som Joan Robinson och Nicholas Kaldor i Cambridge och den mer liberala Ian Little i Oxford, samt influerad av ekonomer som Raúl Prebisch, Galbraith, Paul Rosenstein-Rodan, >>

Tage Erlander: Byggs svensk modell.

"Sverige under Erlanderepoken gynnades av att ha undslupit krigets härjningar och att det var Gunnar Sträng som skötte den ekonomiska ruljangsen."

James Mirrlees och Amartya Sen.

Shinzō Abe (f. 1954), den premiärminister som har suttit längst tid vid makten i Japan, hade att tillsammans med finansministern Tarō Asō handskas med den långa stagnation som drabbade Japan sedan en väldig tillgångsbubbla brustit i början av 1990-talet. Abenomics bestod av "tre pilar": monetära och finanspolitiska stimulanser samt strukturella reformer.

Fyra namn står för statssocialism: Otto von Bismarck (1815–1898), den tyske järnkanslern, drev på en inre tullfri marknad (Zollverein) och tullar mot omvärlden och blev i sina försök att hålla socialdemokratin stängden den europeiska välfärdsstatens fader. Han läste den tyske industrialisten och författaren Wilhelm von Kardoff, som i sin tur var beroende av den amerikanske ekonomen Henry Carey och av Friedrich List, som båda i sin tur var påverkade av Hamilton.

Juan Péron (1895–1974), president i Argentina under ett årtionde efter andra världskriget, försökte, inspirerad politiskt av Mussolini och ekonomiskt av Prebisch, Latinamerikas motsvarig-

het till Keynes, vända landets kräftgång med hjälp av nationaliseringar och protektionism. Hans medelväg mellan kapitalism och socialism blev emellertid en återvändsgränd och peronismen blev ett i Argentina återkommande inslag som ledde till ständiga bakslag.

Park Chung-hee (1917–1979), president i Sydkorea två årtionden efter en militärkupp 1961, lyckades desto bättre med sin medelväg i form av "styrd kapitalism" med en stark och dirigerande stat i kombination med en exportinriktad ekonomi; det ryktades att han var "garde-robbskommunist". Han hade den japanska moderniseringen under Mejidynastin på 1870-talet som förebild, men befann sig samtidigt i samspel med amerikanska rådgivare så som Walt Rostow, känd för sin teori om tillväxtstadier.

Lee Kuan Yew (1923–2015), premiärminister i Singapore i tre årtionden (1959–1990), var från början socialdemokrat av brittiskt snitt och kombinerade en stark offentlig sektor med frihandel. Han förlitade sig i ekonomiska frågor på Goh Keng Swee, kollega och utvecklings-

ekonom skolad vid LSE, och på ekonomer som Albert Winsemius från Nederländerna och E. J. Mayer från Israel. Lee utvecklade alltså en variant av statskapitalism men var uttalad motståndare till en dyr välfärdsstat av brittisk eller svensk modell.

Två aktörer hör hemma i kommunistlägret. Vladimir Lenin (1870–1924), den ryska revolutionens ledare, lade 1921, under hot om ekonomisk kollaps, om kursen från krigskommunism till nya ekonomiska politiken (NEP), med marknadsekonomiska inslag. Han framträdde naturligtvis främst som uttolkare av Marx. Deng Xiaoping (1904–1997), arkitekten bakom det moderna Kinas socialistiska marknadsekonomi, fann vägledning såväl i Lenins NEP som i Japans, Sydkoreas och Singapores moderniseringar och fick goda råd från Världsbanken och ekonomen James Tobin; det påstås att han dessutom blev "förförd" av Milton Friedman. Resultatet blev imponerande: "Ingenting av denna omfattning, som lyft hundratals miljoner från fattigdom på så kort tid, hade någonsin åstadkommit i människans historia."

Och så, till sist: Donald Trump (f. 1946) populisten som har kokat soppa på merkantilism och marknadsliberalism. Trump har, som bekant, försvurit sig åt nationalism och protektionism utifrån föreställningen att handel är ett nollsummespel, bedrivit avreglering och skattesänkning (som en fortsättning av Reaganomics) och försökt underminera Federal Reserves självständighet. Han har haft ekonomiska rådgivare som Lawrence Kudlow och Peter Navarro, men någon teori bakom hans agerande har Cable svårt att se: "Han tycks inte ha identifierat sig med någon annan erkänd ekonomisk skola än sin egen." Denna "skola" har en grundbult: "Trumps unika bidrag var besatthet av bilaterala handelsunderskott som inte har någon plats i modernt ekonomiskt tänkande men som var det dominerade ekonomiska paradigmet i den merkantilistiska traditionen före Adam Smith."

Urvalet kan alltid diskuteras men Cable bjuder tveklöst på en spännande kavalkad av politiker som har plöjt djupa fåror på den ekonomisk-politiska historiens fält – såväl diktatorer och autokrater som konstitutionella demokrater, såväl professionella ekonomer som ekonomiska amatörer – och insikter om vilka ekonomiska idéer som har väglett dem. De flesta verkar dock, till skillnad från vad Keynes föreställde sig, inte ha varit omedvetna slavar under någon död ekonom utan låtit sig *medvetet* påverkas av någon *levande* ekonom. Cable levererar

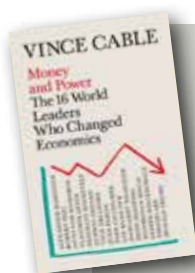
överlag balanserade omdömen och lyfter fram framgångar och misslyckanden med hänsyn till de historiska landskap i vilka politikerna har rört sig: ”Ekonomisk politik handlar [...] om att applicera nationalekonomi i en värld där politiska begränsningar, incitament och utfall är helt annorlunda än i vanliga ekonomiska modeller av konsumenter och företag.”

Kapitlen avslutas med bedömningar av de arv respektive politiker lämnat efter sig och en, om än försiktig (och ganska okontroversiell), slutsats om att blandekonomier (*hybrids*) har lyckats bättre än mer utpräglade plan- och marknadsekonomier. Den svenska modellen framställs i förklarart ljus: ”Erlander tar priset som den politiska ledare som presiderade över oavbruten ekonomisk framgång i kombination med återkommande valframgångar för att ha levererat populära sociala resultat.” Här faller det sig naturligt att erinra om att Sverige under Erlanderrepoken gynnades av att ha undsluppit krigets härjningar och att det var Gunnar Sträng som skötte den ekonomiska ruljangsen.

Cable skriver medryckande och välformulerat, även om man kan finna några smärre skönhetsfel: Politikerna presenteras inte i exakt samma ordning i inledning och slutsatser som i kapitlen och några felstavningar av namn förekommer. Men i en bok på närmare 400 sidor får man räkna med några småfel.

Boken avslutas med en kort – och något pessimistisk – utblick mot framtiden: Det är svårt att bli kvitt populistisk politik när den en gång har fått fäste (Peron, Trump) och det förefaller lättare att nå djärva ekonomiska och sociala mål med auktoritära ledare (Park, Lee, Deng) än med demokratiska. Cables berättelse handlar emellertid i hög grad om situationer som har ställt politiska ledare inför stora utmaningar eller gett dem stort manöverutrymme. Det finns trots allt på många håll starka institutioner och stabila utvecklingslinjer som inte gynnar ledare som eggat lättleda folkhopar eller sätter munkavle på självständigt tänkande människor.✳

Benny Carlson

MONEY AND POWER
THE 16 WORLD LEADERS WHO CHANGED ECONOMICS
VINCE CABLE
Atlantic Books 2022

Kvinnokroppar:
det finns skillnader.

Kvinnor kan (verkligen)

BIOLOGI

När Shäron Moalem och hans fru åkte till Kambodja tog de varsin spruta mot tyfus. Han märkte inte av några biverkningar, men hon fick så ont i armen att han måste hjälpa henne att klä på sig, och hon blev sängliggande en vecka.

Framme i Kambodja var rollerna omvända. Han fick tyfus och hamnade på sjukhus, medan hon, som ätit samma mat och delat alla upplevelser med honom, inte hade några besvär alls. Moalem berättar den här historien för att visa

att det finns väsentliga biologiska skillnader mellan kvinnors och mäns kroppar. Kvinnor har ett kraftigare immunförsvar, vilket innebär att de kan få starkare biverkningar av vacciner, men de har i gengäld ett mycket bättre skydd mot infektioner. Och det är bara början.

Förutom att kvinnor är bättre på att bekämpa bakterier och virus lever de längre, har större motståndskraft mot cancer, svarar bättre på cancerbehandlingar och risken för medfödda mentalsjukdomar är väsentligt lägre.

Moalem inleder sin bok med coronapandemin, där kvinnor klarade sig märkligt bättre. I vissa länder dog två män för varje kvinna. Till och med under extre- »

ma omständigheter, som svältkatastrofen i Ukraina 1932–33, när över sex miljoner människor dog till följd av en jordbrukspolitik som syftade till att knäcka motståndet mot Sovjetregimen, märktes en tydlig skillnad i livslängd mellan kvinnor och män. Kvinnorna uthärdade svälten bättre.

”Människor av kvinnligt kön är genetiskt överlägsna män”, anser Moalem. Skulle någon invända att män tar fler fysiska risker och har en farligare livsstil kommer Moalem inte att säga emot. 92 procent av alla amerikanska arbetsplatsolyckor med dödlig utgång drabbar män, berättar han. Sedan drar han fram ännu ett trumpkort: jämför man munkar och nunnor, som lever fredliga och riskfria liv i sina kloster, kommer männen ändå att dö först.

”Nästan allting som är svårt i livet, biologiskt sett, från överlevnad till fosterutveckling, görs bättre av kvinnor”, skriver Moalem. Han är läkare, forskar på neurogenetiska sjukdomar, och har ett tjugotal bioteknologiska patent på sin meritlista. Han är också verksam som populärvetenskaplig författare; på svenska finns *De sjukaste överlever* (2008), en bok om att de gener som ger oss vissa sjukdomar, som diabetes, tidigare i människans historia har hjälpt oss att överleva. Innan jag har hunnit fundera för mycket på hans förnamn, Shäron, ser han till att förklara att det är ”relativt ovanligt bland män”. När han går på hälsokontroll, berättar han, ”händer det ofta att personalen förbereder en gynekologisk undersökning, vilket inte är nödvändigt i mitt fall”.

Alla de ovanstående fördelarna beror, enligt Moalem, på att kvinnan har två X-kromosomer. Här behövs kanske en minikurs i cellbiologi för att läsaren ska kunna följa hans resonemang. Människans långa dna-sträng är uppdelad på 46 kromosomer, som ligger inneslutna i cellkärnan. Kromosomerna numreras 1–22, utom de två sista, som betecknas X och Y. De avgör människans kön. Kombinationen XX ger en kvinna; XY en man.

Y-kromosomen innehåller omkring 70 gener, medan X-kromosomen är betydligt större. Dess tusen gener har en mängd olika uppgifter, som inte bara har att göra med personens kön. Det väsentliga är att kvinnor har två olika X-kromosomer: en från moderns äggcell och en från faderns spermie.

De båda X-kromosomerna i en kvinnlig cell kan inte vara aktiverade samtidigt. Det leder till fosterskador och ett tidigt missfall, men vilken X-kromosom som är aktiverad varierar slumpmässigt i samtliga celler i kvinnans kropp. I en viss cell kan X-kromosomen från fadern vara akti-

verad, i dess granne kromosomen från modern. Processen som avgör vilken X-kromosom som stängs av är ännu inte helt klarlagd. Kvinnor har med andra ord en backup-kopia av X-kromosomen, en backup som inte är identisk.

Män har bara en X-kromosom, ärvd från modern, likadan i alla celler. Skul-

”Män har bara en X-kromosom, ärvd från modern, likadan i alla celler. Skulle den vara skadad eller bära på dåliga anlag är det kört.”

le den vara skadad eller bära på dåliga anlag är det kört. På X-kromosomen finns omkring hundra gener som är kopplade till olika intellektuella handikapp. Därför har män dubbelt så stor risk att få autism, ADHD, inlärningssvårigheter eller andra former av funktionsnedsättningar.

På X-kromosomen sitter också tumör-suppressorgener, som minskar risken för cancer. Män har 20 procents större risk att få cancer och 40 procents större risk att dö i cancer; kvinnor har ett naturligt cancerskydd som män saknar.

Att ha två X-kromosomer skyddar dessutom mot färgblindhet, eftersom två av de gener som är avgörande för färgseendet sitter där. Vissa kvinnor är till och med ännu mer lyckligt lottade: de är så kallade tetrakromater. I normala fall har människor tre typer av färgkänsliga celler i näthinnan, mottagliga för varsitt våglängdsområde, men tetrakromater har fyra, och därför kan de urskilja hundra miljoner nyanser. En man kan aldrig hoppas få se mer än en miljon färger, och åtta procent av männen har någon form av defekt färgseende. Å andra sidan är färgblinda män bättre på att genomskåda kamouflage.

Män börjar alltid sitt liv ”ur ett genetiskt underläge”, skriver Moalem. Hos fåglar är det för övrigt tvärtom. Där är det hannarna som lever längre, och som har två identiska könskromosomer, kallade WW, medan honorna har två olika, W och Z.

Den poäng som Moalem vill hamra in är ganska enkel – två X-kromosomer är bättre än en – men han är en erfaren populärvetenskaplig författare, och därför blir det aldrig enformigt. Han vet hur han ska liva upp sin framställning genom att ta med läsaren till en japansk äppelodling där varje äpple får en individuell solhatt innan det säljs för 20 dollar; därefter får vi följa med när han letar efter urgamla UV-tåliga potatissorter på 5 000 meters höjd i Peru. På vägen dit hinner han också berätta en hel del om människans komplicerade immunförsvar. Som så ofta med populärvetenskap är det sidospåren som

gör resan underhållande.

På senare år har det visat sig att den avstängda X-kromosomen i kvinnors celler inte är så inaktiv som vetenskapen tidigare trott. En femtedel av den genetiska informationen på den ”tysta” X-kromosomen utnyttjas av cellen, och bidrar sannolikt till kvinnornas motståndskraft mot

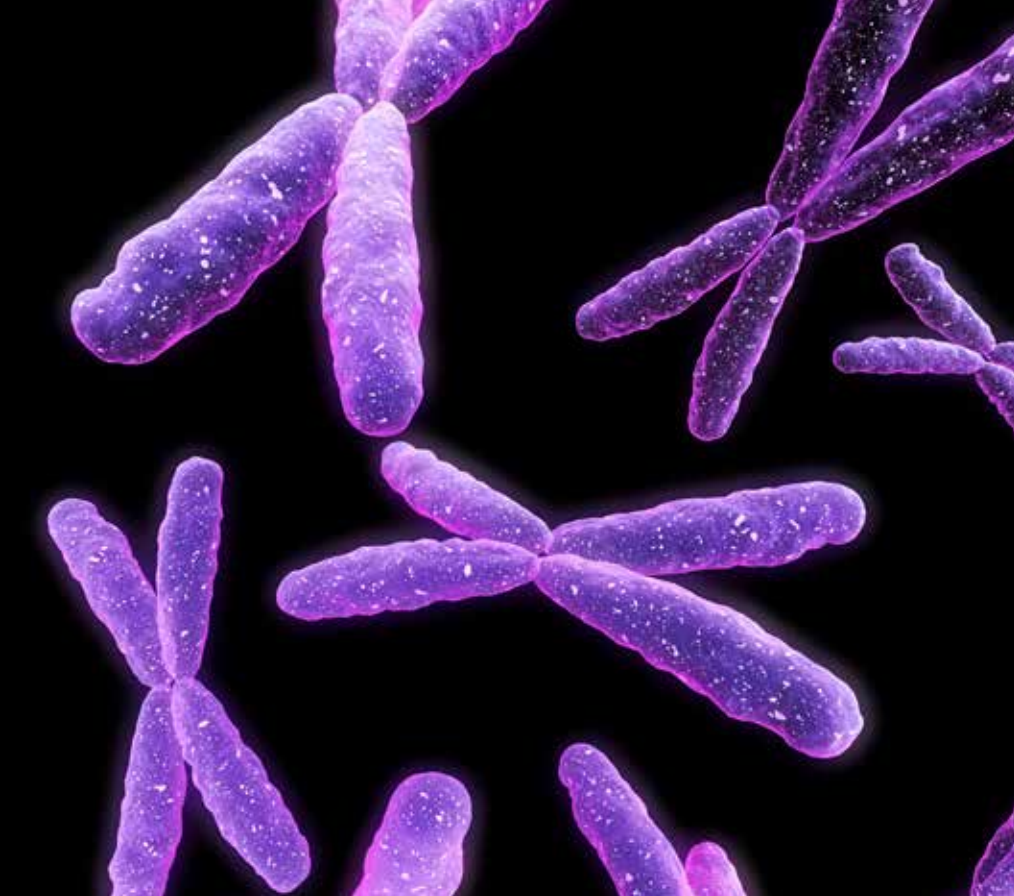
sjukdomar och andra påfrestningar.

Har kvinnorna några nackdelar? Att immunförsvaret är mer aggressivt innebär att kvinnor oftare får autoimmuna sjukdomar, som MS, lupus eller myasteni. Autoimmuna sjukdomar innebär att kroppen angrips av sitt eget immunsystem; 80 procent av de drabbade är kvinnor.

Moalem föredrar att säga att kvinnor är ”bättre”, istället för att skriva att män och kvinnor skiljer sig genetiskt från varandra. Han gör sitt bästa för att tolka varje genetisk skillnad till kvinnans fördel. Tanken på två olika men likaberättigade kön är fortfarande litet för avancerad, även i vår tid. Ett av könen måste vara ovanpå, och om det inte är mannen, då kan man, via uteslutningsmetoden, snart komma fram till att det logiskt sett måste vara kvinnan.

Bokens förtjänst är att Moalem håller sig strikt till biologin. Han frestas inte att spekulera om andra former av kvinnlig överlägsenhet – moralisk eller intellektuell, exempelvis – och han är inte ute efter att övertyga oss att de samtida könsrollerna är naturliga och har bestämts av generna. Titeln på hans bok är mer provokativ än innehållet. Boken bidrar snarast till att lugna ner en diskussion om manligt och kvinnligt, som alltid riskerar att bli överhettad. Människor får aldrig nog av att prata om de båda könen och deras typiska egenskaper – ingenstans är andelen substantiellt innehåll lika liten i förhållande till mängden prat, som om det viktigaste var att hindra varje chans till självkänedom.

Ändå är det nog inte en slump att det kommer en bok med titeln *On the Genetic Superiority of Women* just nu. Det är lika naturligt som om en läkare för lite drygt hundra år sedan hade skrivit en bok om mannens biologiska överlägsenhet. För närvarande är det kvinnans tid, liksom åren kring förra sekelskiftet var mannens tid. När jag tar en paus från läsningen hittar jag Ivar Arpis podd, där han och författaren Andrés Stoopendaal diskuterar om det svenska kulturlivet håller på att förvandlas till ett matriarkat. Universiteten domineras av kvinnor, åtminstone på de huma-

X-kromosomer: Hellre två än bara en.

FOTO: ALAMY

nistiska institutionerna, och i den litterära världen ser det likadant ut, menar de.

Jag kan redan nu förutse att om vi hyllar kvinnor på samma okritiska sätt som vi tidigare hyllade män, kommer vi förr eller senare att bli lika trötta på dem. Men samtidigt som kvinnor framstår som vinnare på allt fler områden har ordet "kvinna" börjat bli kontroversiellt. "Undvik ordet kvinna för att beskriva att kroppar ser ut på vissa sätt", rekommenderar vårdguiden 1177 på sin sajt – det vill säga: i ett sammanhang där det handlar om att ge korrekt medicinsk information. Den här utvecklingen beskrivs i all sin fascinerande snårighet i Kajsa Ekis Ekman's bok *Om könets existens* (2021).

Jag noterar att Moalem påfallande ofta talar om "genetiska kvinnor" istället för att bara skriva "kvinnor" – som om ordet "kvinna" hade blivit för känsligt i vår genusmedvetna tid. Han lägger till en brasklapp om att "ditt biologiska kön är inte alltid samma som ditt genus". Genus är vad du känner dig som, förklarar han: "din upplevelse av manlighet, kvinnlighet, eller vad som helst däremellan". "I Storbritannien har ett universitetssjukhus nyligen uppmanat sina barnmorskor att undvika att säga ord som 'bröstmjolk', 'mödravård', 'mamma' och 'pappa'", skriver Nina Solomin (*SvD* 28/2 -21). Istället bör de säga "graviditetsvård", "födelseperson" och "mänsklig mjölk" – och tur är väl det, annars är det kanske risk att barnen får kattmjölk.

Moalem vill få läsaren att se kvinnor som det starkare könet. En av värld-

dens hårdaste löpartävlingar hålls i Utah och kallas Moab 240 Endurance Run – 240 miles eller 380 kilometer. Den första gången tävlingen hölls, 2017, vanns den av Courtney Dauwalter, som kom i mål efter två dagar och nio timmar – tio timmar före den förste manlige löparen. Så länge uthållighet är viktigare än muskelstyrka har kvinnor en god chans att vinna. Moalem citerar den sjufaldige mountainbikevärldsmästaren Rebecca Rusch: "Alla de där killarna sticker iväg snabbt, men några timmar senare kommer jag ifatt dem. De frågar alltid: 'Varför är du så långsam i starten?' Och jag svarar: 'Varför är ni så långsamma på slutet?'"

Om män i praktiken är det svagare könet på många områden – vilka konsekvenser borde den insikten ha? Vi är ju inte längre ett samhälle som hyllar styrka, utan tvärtom ett samhälle som hyllar svaghet, som alltid vill hjälpa den som befinner sig i underläge. I alla fall är det vad vi föredrar att tro om oss själva. Borde samhället alltså inrättas för att hjälpa svaga män? Eller en ännu mer hädsk tanke: det är kanske ett sådant samhälle vi redan har? De så kallade manliga privilegierna är kanske ett sätt att stötta den svagare parten? Så långt sträcker sig inte Moalems tankegångar.

Vad som borde göras för kvinnornas del står i alla fall klart. Forskning och sjukvård måste börja ta hänsyn till att kvinnors kroppar är annorlunda, skri-

ver Moalem. De studier som leder till att nya läkemedel utvecklas och godkänns utgår alltför ofta från män. Det är till och med så att de försöksdjur som används oftast är hannar. Detta är så vanligt att ingen längre tänker på det, vilket Moalem upptäckte när han ville beställa lika många labbmöss av varje kön till ett experiment. Honor var en ovanlig beställning, fick han veta, och det kunde ta flera månader innan de levererades. Hannar är billigare; därför använder alla dem. När Moalem väl fick sina honor visade det sig att de reagerade annorlunda under experimenten.

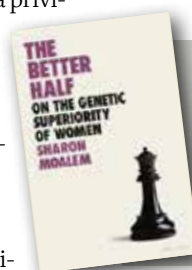
Först så sent som 1993 krävde USA:s National Institutes of Health att kvinnor ska ingå i de läkemedelsstudier som de finansierar. I de vävnader som är gemensamma för män och kvinnor används drygt en tredjedel av generna på ett annorlunda sätt jämfört med det andra könet – vilket bland annat innebär att samma läkemedel kan ha olika effekt i mäns och kvinnors kroppar.

Skillnaden mellan mäns och kvinnors Sbiologi märks också vid transplantationer. En kvinna har goda chanser att kunna behålla en manlig njure, medan en man som får en kvinnas lever eller hjärta har en sämre prognos jämfört med om han får manliga organ.

Vem visste förresten att även kvinnor har en prostata? Körteln har varit känd åtminstone sedan 1600-talet, och de tidigaste anatomerna kallade den för en kvinnlig prostata, men därefter gick den under namnet "Skenes körtlar" i läroböckerna, efter den skotske anatomen Alexander Skene. Först 2001 bestämde sig FIPAT – The Federative International Programme on Anatomical Terminology – för att ändra det officiella namnet från "Skenes körtlar" till "kvinnlig prostata".

Kunskapen om den kvinnliga anatomin är ibland pinsamt dålig. Moalem berättar att en av hans kvinnliga patienter blev opererad för inkontinens. Det var en ovanlig sorts inkontinens, tyckte läkarna, eftersom den bara uppstod under samlag. Ingen av de inblandade läkarna, och inte heller kvinnan själv, förstod att det handlade om något annat. Inkontinensen var en orgasm.✱

Håkan Lindgren

**THE BETTER HALF
ON THE GENETIC
SUPERIORITY
OF WOMEN**
SHARON MOALEM
Picador 2020

Biblioteket i Helsingör:
imposant byggnadskonst.

FOTO: KJELDO

Rum för förkovran

IDÉHISTORIA

Det faktum att bibliotekens historia – inte minst folkbibliotekens – ofta har skrivits ur ett inifrån-perspektiv har gett genren en lätt institutionsförhärlikande tendens. Professionsutövare från en sektor med en självbild byggd på att representera det moraliskt och politiskt goda, och i våra dagar därtill att vara väktare mot ”högerpopulistiska fakenews”, har låtit sin yrkesideologiska identitet färga av sig på historieskrivningen. Tyvärr märks tendensen redan på första sidan i Nan Dahlkilds och Steen Bille Larsens *Dansk bibliotekshistorie*. Ansatsen hos författarna är Whighistorisk. De arbetar med ett ”upplysningshistoriskt” prisma och har som sin utgångspunkt tagit uppgiften att belysa bibliotekens stora betydelse för framsteg av olika slag.

Utan att bestrida bibliotekens civilisatoriska betydelse menar jag att det är synd på ett så praktfullt verk att redaktörerna initialt snarare agerar som politiska språkrör för biblioteken än som historiker med blick för de motsägelsefullheter och problematiska aspekter som hör till

varje institutions historia – också bibliotekens. Till exempel jävas den historielösa uppfattning som ofta kommer till uttryck i biblioteksutbildningsmiljöer om enkla samband mellan bibliotek och demokrati av det faktum att såväl det nationalsocialistiska Tyskland som dess andliga kusin i marxist-leninistisk dräkt, Sovjetunionen, storsatsade på bibliotek.

Nu står den whighistoriska ansatsen inte nämnvärt läsningen av de 800 sidor som de båda banden av *Dansk bibliotekshistorie* tillsammans omfattar. Framställningen är mera deskriptiv än normativ och analytisk till sin karaktär. Även om samtliga medverkande författare, undantaget en, är disputerade akademiker är anslaget delvis populärhistoriskt. Den omfattande forskning som de stöder sig på, och har gjort en imponerande inläsning av, syns mer i referenserna än i brödtexten. Mycket till dialog med tidigare forskning bjuds det inte på.

Till förtjänsterna i det introduktionskapitel som Nan Dahlkild ensam står som upphovsman till hör ett försök att skapa en grundval för periodisering av bibliotekshistoriska förlopp. Istället för att överta den politiska historieskrivning

ens epokindelningar (vilket förvisso likväl även denna boks författare gör) kan man för bibliotekshistoriens räkning etablera egna indelningsgrunder. Dahlkild skriver i sin inledning fram en fyrdelad modell enligt följande: 1) Fram till renässansen var bibliotek detsamma som boksamlingar. 2) Från och med upplysningstiden kombinerades samlingar bitvis med utlåningsverksamhet. 3) Med 1800- och framförallt 1900-talet breddas biblioteksbegreppet ytterligare till att omfatta samlingar, utlån och aktiviteter. 4) Den sista perioden inleds i slutet av 1900-talet då digitalisering blir en fjärde komponent i det samlade utbudet. Som tentativ modell är Dahlkilds i tabellform presenterade tankegångar inte ofruktbar.

Till de utmärkande egenskaperna för *Dansk bibliotekshistorie* hör de båda volymernas praktfulla yttre och inre gestaltning. Böckerna har fått en kvadratisk form som försetts med anslående omslagsbilder. Brödtexten är uppställd i tvåspaltsform och ett påfallande stort antal sidor är vackert och ändamålsenligt illustrerade. *Dansk bibliotekshistorie* tillgängliggör en bildskatt; bruket av densamma betyder mycket för läsarens

möjlighet att skaffa sig en uppfattning av de olika skeden i historieförloppet som behandlas. Bildmaterialet bidrar också till att inte göra läsningen tröttnande.

Att bildtexterna ofta är identiska med Askrivningar i brödtexten är irriterande för den som läser verket från pärm till pärm men en god service till den läsare som vill snabborientera sig om innehållet. Dahlkilds och Bille Larsens båda band är fördelade på sex respektive fyra omfångsrika kapitel. Ett utförligt sak- och personregister underlättar för den läsare som med hänvisning till tidspressat uppsatsskrivande eller av andra skäl vill läsa selektivt. Dansk bibliotekshistorie kan med andra ord också användas som ett uppslagsverk. För icke-skandinavisk läsares del är det beklagligt att bokens engelska summary är så snålt tilltagen som två gånger tre sidor.

”Vänstervågens biblioteksideal är ett skolboksexempel på hur bibliotek kan användas för helt andra syften än upplysningens.”

Om proportionerna mellan verkets båda band, och innehållet i respektive del, måste den kritiska kommentaren göras att arbetet är behäftat med diverse slagsidor. Av de 800 sidorna ägnas inte färre än 550 åt 1900- och 2000-talen. Att disponera hela det andra bandet plus en icke oetydlig del av det första bandet åt de senaste 100 års historia är ett utslag av nutidsfixering. Att så pass mycket av det andra bandet – särskilt illustrationsmaterialet – reserverats för bibliotekens arkitektur, såväl interiörer som exteriörer, har väl delvis med Nan Dahlkilds forskarprofil att göra, men får likväl ses som en obalans. Ett verk som detta bör anlägga ett helhetsperspektiv med väl gjorda avvägningar mellan de många olika dimensioner som rymms i begreppet och företeelsen bibliotek. Dock ter det sig med den inriktning som har valts som mycket lämpligt att låta det andra bandets omslag pryddas av den imponerande biblioteksbyggnaden på kulturvarvet i Helsingör, vackert fångad som ett upplyst landmärke i nattmörkret och avspeglade sig i delar av hamnens vattenmassor.

Att den för samtida kulturhistorien så viktiga frågan om politiseringen av biblioteken på 1960- och 1970-talen – ett ämne som tidigare har utforskats förtjänstfullt av inte minst danska biblioteksvetare – inte ägnas något större utrymme, och att författarna närmast arrogant påstår att 68-kulturens inverkan på biblioteken tog slut i och med 1970-talets utgång, är anmärkningsvärt. Vänstervågens biblioteksideal är ett skolboksexempel på hur

bibliotek kan användas för helt andra syften än upplysningens. I tidskriften *Bogens Verden* publicerades 1978 en intressant artikel av Erling Olsen som reste frågan om biblioteken skulle ses som en arena för hela befolkningen eller de extrema vänstergrupperna. Frågan har för åtminstone svenskt vidkommande inte mist sin relevans. Bland andra aktivister från Socialistiska Bibliotek i Samhälle anser sig – grundlagsvidrigt – ha rätt att sätta sina egna ideologiska principer framför medborgares önskemål när det gäller frågan om huruvida en bok ska tillhandahållas av skattefinansierade bibliotek eller ej. De ser biblioteken som en arena för egen samhällspåverkan snarare än som rum för ideologifri informationssökning och förkovran. Vad aktivisterna ägnar sig åt måste, med Erling Olsens ord, betecknas som ”politisk misbruk af biblioteket”.

Utöver att vårt grannlands bibliotekshistoria erbjuder ett fascinerande läsföremål i sig, är den av Dahlkild och Bille Larsen redigerade boken av intresse i perspektiv av likheter och olikheter mellan Sverige och Danmark. Likheterna är, föga förvånande, framträdande. Det gäller bland annat förekomsten av bibliotekstyper i respektive land: Klosterbibliotek, adelsbibliotek, furstliga praktbibliotek, sockenbibliotek, arbetarrörelsebibliotek, folkbibliotek, vetenskapliga bibliotek med flera har vi gemensamma. I särskilt hög grad löper förloppen för de offentliga 1900-talsbiblioteken i vardera nation parallellt med varandra (med ett viktigt undantag som jag ska återkomma till). Redan under folkbibliotekens eta-

bleringstid fanns en uttalad gemensam nordisk kontext.

Andra epoker under bibliotekshistorien måste däremot ses med helt olika ögon beroende på om betraktaren är svensk eller dansk. Det som från vår utkikspunkt är en guldålder i bibliotekens historia – 1600-talet – är från dansk horisont delvis en katastroftid. Svenska trupper under regenterna från Gustav II Adolf fram till Karl X Gustav gjorde enorma beslag av kulturskatter, inte minst litterära sådana, i slagfälternas anslutning. Från att ha varit en kulturell randstat under Gustav Vasa – huvudansvarig för den antikatoiska kulturrevolution som riktades mot kloster, kyrkor och universitetet i Uppsala – blir Sverige en kulturstat av rang under ett antal krönta huvuden. Allra påtagligast var detta under Kristinas tid på Silvertronen. Till de länder som hårt drabbades av de svenska arméernas plundringar hörde alltså Danmark. Det är för övrigt en oavsiktligt komisk poäng i Dahlkilds och Bille Larsens bok att de beskriver Otto Waldes praktverk i två band, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, utgivna 1916 respektive 1920, som ”en nyare svensk vetenskaplig avhandling”!

Intressanta alternativa perspektiv på de svenska krigsbytena finns för övrigt också i ett annat aktuellt bibliotekshistoriskt storverk – de båda brittiska forskarna Andrew Pettegrees och Arthur der Weduwens *The Library. A Fragile History*. Här kan man bland annat läsa om en förskrämd präst på utländskt territorium som bäst han hann och förmådde, innan flykt togs till skogen, sökte gömma sina bokskatter i kistor för att hindra att dessa kära ägodelar hamnade i händerna på svenska officerare.

Andra perspektiv som är självklara i dansk bibliotekshistoria men inte har någon plats att fylla i en svensk rör biblio-

Boksamling: det som fanns fram till renässansen.

FOTO: GETTY IMAGES

>>

Digitalisering:
det moderna biblioteket.

FOTO: ISTOCK

tek i kolonier i Västindien, i från kärnlandet avlägsna besittningar som Färöarna, Grönland och Island samt i territorier som varit föremål för dansk-tysk maktkamp. Ytterligare ett exempel på ett danskt särfall ges i det andra bandets relativt omfångsrika och mycket läsvärda kapitel om "bibliotek under besättelsen" (den tyska ockupationen 1940–1945).

Även om ett antal danska bibliotek utsattes för militärt betingade skador under andra världskriget och det gjordes försök att hindra låntagare att få del av så kallad "tyskfientlig litteratur", fungerade det danska biblioteksväsendet i förvånansvärt hög utsträckning normalt under ockupationen. Åren under tysk övermakt blev rent av en blomstringsperiod för biblioteken – till exempel så ökade antalet utlån kraftigt. Flera danska biblioteksmän kom att engagera sig aktivt i motståndskampen, bland annat genom att vara verksamma i den ledande motståndspublikationen *Frit Danmark*. Större problem än med den tyska övermakten, vilken förhöll sig lugn till följd av den officiella danska samarbetslinjen, hade biblioteken med de inhemska brunskjortorna. Några framträdande gestalter i den danska biblioteks-rörelsen var aktiva nationalsocialister.

En likhet mellan Pettegrees och der Weduwens ovan nämnda bok och Dahlkilds och Bille Larsens arbete är att respektive författarduo har stilistiskt skickliga humanisters förmåga att sätta levande rubriker; kapiteltitlar som lockar till läsning och samtidigt fångar väsentligheter i en epok. Några exempel från *Dansk bibliotekshistorie* är "Våbenkammer for tro og lærdom" (om klosterbiblioteken), "Viden og fyrstepragt" (om det sena 1600- och tidiga 1700-talets bibliotek) samt "Mellem hjem og institution" (om de tidiga folkbiblioteken). Mindre lyckat ur ett framställningsperspektiv är de danska talrika upprepningarna och det detaljraseri som bitvis kännetecknar Dahlkilds och Bille Larsens arbete. Under min läsning har jag då och då irriterat i margina-

len noterat "det är tredje gången samma formulering/perspektiv återkommer!". I detta avseende hade författarna behövt hjälp av en mera professionell förlagsredaktör.

De invändningar i stort och smått som riktats mot *Dansk bibliotekshistorie* till trots måste arbetet sägas vara av stort värde och ses som en betydande, syntetiserande prestation. Det är lätt att instämma med Kerstin Rydbeck när hon i en recension i *Biblioteksbladet* (16/11–21) av Dahlkilds och Bille Larsens verk önskar sig en svensk motsvarighet. Inte sedan Otto Walde på 1930-talet publicerade sin alltfjämt oumbärliga översikt *De svenska bibliotekens historia* har något liknande arbete hamnat på boklådornas diskar. Detta faktum är ett fattigdomstecken för Sverige som kulturland och för Biblioteks- och informationsvetenskap som akademisk disciplin. I det sistnämnda fallet torde åtskillig skuld få skrivas på det konto som rör brist på humanistiska dimensioner respektive en tendens till fixering vid informationsvetenskapliga frågor på biblioteksstudiers bekostnad. Om det senare har inte minst Pettegree och der Weduwen en hel del att säga. I det avslutande kapitlet i *The Library. A Fragile History* går de båda vid Saint Andrews-universitetet verksamma forskarna hårt åt tidskrifter som i ängslig önskan att följa med sin tid övergivit bibliotekshistoria som sitt föremål till förmån för informationsstudier.

En tredje orsak till avsaknaden av en rejäl svensk monografi om bibliotekshistoria har givetvis med den rådande akademiska publiceringskulturen att göra. Standardiserade, ofta genomtorkiga, vetenskapliga artiklar är det som gett status under alltför lång tid. Doktorander som har velat skriva monografier har behövt vara utrustade med åtskilligt skinn på näsan för att orka stå emot handledare som pockar på att det ska skrivas sammanläggningsavhandlingar byggda på peer-review-artiklar. I det avseendet utgör ett storslaget tvåbandsarbete som *Dansk bibliotekshistorie* en behövlig motvikt. Må exemplet inspirera till efterföljd! ✨

Johan Sundeen

**DANSK
BIBLIOTEKSHISTORIE**
NAN DAHLKILD &
STEEN BILLE LARSEN
Aarhus
Universitetsforlag 2021

Mörkrets hjärta

AFRIKA

Det fortsätter även i vår upplysta tid. I land efter land i Afrika tar militären regelbundet makten i "folkets" namn och lovar val i en snar framtid. Sedan skjuts det framåt. Senast hände det i Mali, Guinea och Burkina Faso. Oppositionens framgångar i Zambia, det sympatiska men korruptionsdrabbade landet mellan Zimbabwe och Demokratiska Republiken Kongo, var dess värre ett undantag. Oppositionen vann valet trots trakasserier och omfattande fusk och presidenten erkände sig besegrad.

Författaren Vincent Hugué ger i sin bok *Tyrans d'Afrique. Les mystères du despotisme postcolonial* ett antal exempel på hur diktatur och despoti har blockerat Afrikas utveckling efter självständigheten från de europeiska kolonialmakterna. Oavsett vilket land som har ansvarat för avvecklingen och oavsett hur våldsam processen har varit så har facit – med några få undantag – blivit detsamma: enpartistater där militären mer eller

mindre direkt kontrollerar den yttersta makten. Hugeux skrev länge om internationell politik för *Le Monde* men är numera författare. Han har under många år följt skeendet i Afrika och skildrat det i ett antal uppmärksammade böcker.

Tyrans d'Afrique är precis vad det låter som: en skildring av ett skräckkabinett fyllt med härskare som alltid har satt den egna makten i främsta rummet, uppenbarligen oavsett priset för medborgarna i de länder de påstår sig vara stolta ledare för. Det är en tragisk historia som inbjuder till att ifrågasätta om det faktiskt finns något hopp för mänskligheten.

Hugeux berättar mer än han förklarar. Visst finns det ett inledande avsnitt om varför Afrika inte har lyckats med demokratin och hur ledarna så ofta har lyckats skapa en helt falsk bild av sina regimer även i medierna i väst, men huvuddelen av boken handlar om regimernas brott, diktatorernas grymhet, den ofta monumentala misskötseln

av ekonomin och deras nästan alltid pinsamt överdrivna försök att framställa sig själva som nationernas frälsare.

Svag infrastruktur, brist på teknisk och ekonomisk kompetens och motsättning mellan folkgrupper som ofta splittrats av onaturliga gränser, är några av författarens förklaringar till att det gått så illa. I en redan svår situation var militären en av få fungerande institutioner. I oklara lägen slutade det ofta med att männen med vapen tog makten, ibland i eget intresse och andra gånger för att avstyra kaos och risken för ännu större olyckor. När väl militären har tagit makten blir våld den naturliga vägen till makt och korruptionen ett tungt argument för att inte reformera systemet. Pretoriangardet i Rom är en bra parallell. Dessa soldater stod för nära makten och hade allt att vinna på att systemet inte förändrades. Inte ens de mer bisarra diktatorernas vanstyre räcker som argument för att ge folket makt och inflytande. I bästa fall byts diktatorn ut; i sämsta fall blir ledaren

ren kvar i decennier.

Till andra problem ska läggas riskerna för den ledare som mot förmodan skulle få för sig att avgå eller reformera systemet. Det finns argument för att ibland ge fri lejd till dem som faktiskt har insett att en förändring är nödvändig, om det är priset för en bättre framtid. De "goda" diktatorerna är mycket få – i boken finns inga exempel – men även de som till slut sett ljuset är fångar i ett system som bygger på våld, korruption och ömsesidig kontroll inom den styrande kretsen. Det är mycket svårt att bryta den onda cirkeln utan att själv sluta som offer.

Den överdrivna respekten för ländernas självständighet och FN-systemets principer har blivit en sköld för även de mest avskyvärda regimer. Med några undantag har det internationella samfundet inte tagit sitt ansvar för att värna medborgarna mot deras hänsynslösa härskare. Många interventioner har istället genomförts för att rädda hotade

diktatorer från sina egna undersåtar. Ofta har tillgång till råvaror varit ett stödargument för insatserna. Mer energi borde ha lagts på att stoppa övergrepp och rädda nationer från svält och lidande. Sambanden är komplicerade men visst borde världen ha kunnat åstadkomma mycket mer. Huguex har skrivit mycket om Frankrikes postkoloniala agerande i Afrika. Inte minst Mitterrand hade nära band till regimer som saknade all respekt för mänskliga rättigheter. Ibland var risken för sovjetiskt inflytande en förmildrande omständighet men långt ifrån alltid.

Bokassa i Centralafrikanska Republiken, den allt annat än imponerande mannen som gjorde sig själv till kejsare med Napoleon som förebild, är ett av författarens exempel på ovanligt hänsynslösa självhärskare. Han beskriver både den tidigare franska soldatens väg till makten och hans alltmer bisarra personkult och blodiga övergrepp, på både politiska motståndare och fredligt protesterande ungdomar. Under hela sin tid vid makten hade Bokassa mer eller mindre nära band till det forna moderlandet. Frankrike upp-

siga vänsterretoriken till trots. De kom från en franskspråkig värld där frihet och demokrati åtminstone hyllades i retoriken men skapade båda system som fick ekonomin att förfalla och polisstaten att ständigt växa sig starkare. Tidvis blev internationell antikolonialistisk politik en ersättning för de framsteg de hade utlovat sina länder, men kontrasten blev till slut pinnsamt uppenbar.

På sätt och vis är Zaires Mobutu och Ugandas Amin lättare att förstå. De försökte aldrig på samma sätt bygga upp ideologiska ursäkter för sina styrelseskick. Visst fanns den falska retoriken och lögnerna om nationens och folkets intressen, men ingen tog det riktigt på allvar. Alla visste att Amin var en soldat av ungefär Bokassas kaliber och att Mobutus främsta intresse var hans egen rikedom. Ett ännu mer uppenbart exempel är Teodo-

"Svag infrastruktur, brist på teknisk och ekonomisk kompetens och motsättningar mellan folkgrupper är några av författarens förklaringar till att det gått så illa."

skattade inte planerna på den storstatliga kejsarkröningen men skickade trots det några tjänstemän och militärer som skulle hjälpa till. En fransk general var en av Bokassas tidigare överordnade i armén. Den blivande kejsarens första kommentar vid återseendet blev: "Inget mer snack om den där idioten Bokassa!" Till slut fick Frankrike nog och gav sitt stöd till nästa kupp i landet.

Benins Eyadéma och Guineas Sékou Touré gjorde sig kända som motståndare till den franska kolonialismen, men blev snart båda exempel på när jaget tydligt prioriteras före laget, den klichémäs-

ro Obiang i oljestaten Ekvatorialguinea. Där är diktaturens raison d'être också så uppenbart en familjs rovdraft på ett litet lands naturresurser. Kompletterad med skoningslöst våld mot dem som vågar ifrågasätta den styrande familjens makt.

Det är svårare att förstå fenomenet som Zimbabwes Robert Mugabe och Eritreas Issayas Afeworki. De var båda marxister och inte alls främmande för våld, men de framstod ändå som mer seriösa när de stred för sina folks frihet från rasism respektive etiopisk överhöghet. Ändå blev Zimbabwe ett fattighus präglad av våld och det fria Eritrea en bisarr ny version av

Nordkorea, fast med en hel del vackra italienska hus och betydligt bättre klimat. Det är ingen ursäkt för Sveriges stöd till Hare – levererat även under de värsta massakrerna på oppositionens anhängare i Matabeleland – det förstärker bara det tragiska i skeendet. Mugabe hade antagligen kunnat stanna länge vid makten även utan diktauren – detsamma kan också ha gällt för Afeworki. Till en början var stödet för båda ledarna massivt, trots tidiga tecken på att det kunde komma att sluta i tragedi.

En brist i Huguex' bok, förutom obalansen mellan berättande och analys, är avsaknaden av exempel från de forna portugisiska kolonierna. De diktatorer som har styrt Angola och Mozambique har inte varit de värsta exemplen vad gäller hänsynslöshet, men åtminstone när det gäller korruption konkurrerar Angola med de allra värsta om världsrekordet,

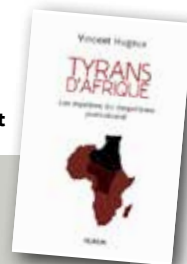
vilket haft uppenbara konsekvenser för invånarnas levnadsstandard.

Tyrans d'Afrique berättar inget uppseendeväckande nytt, men sammanställningen av dessa mäns brott mot sina egna staters medborgare gör det tydligt hur illa det faktiskt har varit, och i många länder i Afrika fortfarande är. De alltför få rapporterna från den ofta glömda kontinenten har inte varit överdrivna – det har i själva verket varit mycket värre. Ekonomin har ofta slagits sönder av illa underbyggda beslut och våld har varit en del av vardagen. Det är inte konstigt att eritreaner i exil oroar sig för släktingar som fortfarande bor kvar i hemlandet. Det är inte heller konstigt att så många ser även en livsfarlig resa till Europa som ett attraktivt alternativ.

Huguex' bok beskriver en skrämmande resa genom en plågad kontinent. En välskriven berättelse om människans ondska och den värsta formen av girighet. Det är svårt att inte glömma att Afrika faktiskt är en rik kontinent där alla borde kunna få ett rikt och värdigt liv. ✱

Mats Fält

**TYRANS
D'AFRIQUE
LES MYSTÈRES
DU DESPOTISME
POSTCOLONIAL
VINCENT HUGUEUX
Perrin 2021**

Franklin och Eleanor Roosevelt:
dominerade parti och nation.

FOTO: ALAMY

Moralens väktare

POLITIK

Kuggfråga för alla Demokrater:
Vem bör komma allra först i ett
historiskt porträttgalleri?

Franklin Roosevelt, som är det givna svaret, gör just det på de 16 sidorna med svartvita fotografier mitt i Michael Kazins bok om det amerikanska demokratiska partiets historia. Sedan följer karikatyrteckningar från 1800-talet, bilder av partibossar, scener från demonstrationer och slutligen rutor på en negativkarta med Nancy Pelosi och samt ett foto av Bernie Sanders och Alexandria Ocasio-Cortez som omfamnar varandra.

Partiet betecknar sig som världens äldsta, med rötter ända tillbaka till presidenterna Thomas Jeffersons Democratic-Republicans och Andrew Jacksons populistiska rörelse. Valet 1828 mellan Jackson-partiet och Whigpartiet betraktas som om den första kraftmätningen mellan de två bestående politiska strömningarna i USA.

Michael Kazin berättar historien i nio kapitel i en enda volym, späckad med namn, maktkamper, regionala dramer, etniska motsättningar och de skamliga koalitioner med slavägare och krafterna bakom Jim Crow. Han har valt definitionen *moral capitalism* för den ideologiska kompassen och anger ärligt i förordet att han lånat den av historikern Elizabeth

Cohen. De enda gångerna Demokraterna lockat tillräckligt många väljare för att få majoriteter som varat mer än en eller två valcykler har varit när de lagt fram program för att öka "välbästandet" och "tryggheten" bland vanligt folk.

Men konservativa krafter i bägge partierna stoppade alla försök att införa *social capitalism* eller den typ av välfärd som center-vänster-regeringar röstade igenom i Europa, menar Kazin.

Partiavdelningar ute i delstaterna bjöd länge in till årliga *Jefferson-Jackson Dinners* för att väljarna skulle få tillfälle att se och höra kandidater (och skänka pengar). De bägge presidenterna, som knappast var *woke* i sin syn på svarta, indianer och kvinnor, hyllas inte lika helhjärtat idag och i flera delstater har namnet bytts ut för att visa att partiet står för "inneslutande, mångfald och jämställdhet" som en ordförande uttryckte det.

De nya benämningarna *Liberty and Justice Celebration* i Iowa och *Blue Commonwealth Gala* i Jeffersons hemstat Virginia låter verkligen krystade. Egentligen skulle delstatspartierna kunna kalla till *Van Buren Dinners*, för det var den så gott som bortglömde presidenten Martin Van

Buren (under perioden 1837–1841) som lade grunden till framtida strategier. Han strävade efter en organisation som skulle representera "the People", som han skrev med stor bokstav, mot de få i toppen som bara smörjer det egna kråset. Senare blev partiet först med att hålla konvent, inrätta en övergripande organisation och samla kongressledamöterna i ett block. I likhet med Jefferson och Jackson utgick Van Buren från att "demokrater" alltid skulle motarbetas av "aristokrater", då federalister och whigs, numera Republikaner.

Men makten vilade på ett orättfärdigt fundament, slaveriet i Södern. Michael Kazin beskriver de tongivande rasisterna i kapitlet "Att bevara den vite mannens republik" under de många åren med uppslitande strider om slaveriets utvidgning till nya territorier. Partiet splittrades och det banade väg för inbördeskriget – och det relativt nya Republikanska partiet, påpekar Kazin. Årtiondena efter kriget blev röriga med stenhårda metoder i politiken, fusk, köp av röster, stängning av vallokaler, parallellt med ett växande stöd för Republikanerna i elektorskollegiet i och med utvidgningen med tio nya delstater i de glesbefolkade områdena väster om Mississippifloden.

Demokraterna dominerade i landet under två längre perioder, först under och efter Andrew Jackson, sedan med Franklin D Roosevelt, som med ett massivt över-

"Demokraterna dominerade i landet under två längre perioder, först under och efter Andrew Jackson, sedan med Franklin D Roosevelt."

>>

tag i kongressen kunde genomdriva en rad reformer, som folkpensioner och arbetsrättslagar. Kazins historieskrivning är koncis och saklig, med raka redogörelser för misshagliga figurer och dyrbara snedtramp med i slutänden omöjliga kandidater. Däribland vältalaren William Jennings Bryan som förlorade tre gånger, katastrofen Adlai Stevenson och den liberala krigsmotståndaren George McGovern.

Bland de längre utvecklingarna är avsnitten om "maskinpolitik" i allmänhet och Tammany Hall i New York i synnerhet mycket intressanta. Långt in på 1900-talet behöll partiet järngreppet över Södern med segregationister i kongressen. Till detta lades klasskampargument som gick hem i växande etniska minoriteter i storstäderna, till exempel nyanlända irländare som kände sig utsatta både religiöst och kulturellt. Trots att ledarna i Tammany Hall levde gott, "10 000 dollarpolitiker" som en irländskamerikansk tidning uttryckte det, litade "90-centsarbetarna" på att bossarna verkade för deras bästa genom sina mer eller mindre korrupta nätverk.

Omsvängningen i rasfrågan dröjde ju till 1960-talet och stötte därmed bort delar av väljarbasen, alltså vita i Södern som numera röstar mer eller mindre enhälligt på Republikanerna. Nästa kännbara bakslag blev kräftgången för en annan pålitlig stödtrupp, facket.

Titeln på Michael Kazins bok *What It Took to Win. A History of the Democratic Party* leder till en undran varför han valt imperfekt och om den i själva verket är en underförstådd maning till potentiella kandidater att skärpa sig. Han har varit aktiv demokrat sedan han var tonåring. Det kändes coolt att heja på John F Kennedy och han skaffade ett kampanjmärke stort som en paj, skriver han. Partiet har sällan åtnjutit någon längre "lyckosam enighet", konstaterar han och skulle kunnat ta till klyschan *Democrats fall in love. Republicans fall in line*. Demokrater rusar ibland över till en dagslända, medan Republikanerna (i alla fall fram till valen 2016 och 2020) mangrant sluter upp när en kandidat har sållats fram.

Överhuvudtaget är Kazin njugg mot många av dem som trädde fram på scenen efter det kaotiska konventet i Chicago 1968 och valstriderna mot Richard Nixon. Partiets andel av rösterna i presidentvalen sjönk med 18 procentenheter, ett ras som var nästan identiskt med Herbert Hoovers mot Franklin D Roosevelt 1932. Kazin är extra hård mot Jimmy Carter, "en jämmerlig politiker" som brydde sig mer om budgetdisciplin än om arbetarklassen som drabbats av inflation och arbetslöshet. Kazin är besviken på Bill

Clinton, bland annat för sjukvårdsfaskot. Kandidaterna Al Gore och John Kerry avfärdas på någon sida, medan Kazin nämner att Barack Obama fick draghjälp av det mer välfinansierade och tekniskt överlägsna partimaskineriet som rullat igång tack vare "Terry McAuliffe, Clintons evige skyddsling som ständigt befinner sig i ett upphetsat tillstånd".

Hillary Clinton tillmäts mindre betydelse i antal tecken än Eleanor Roosevelt. Visserligen var FDR:s hustru oerhört betydelsefull i och med sina insatser, både de egna och de indirekta via maken. Men Hillary Clinton kom gäckande nära nomineringen till presidentkandidat 2008, vann primärvalskampen 2016 och fick tre miljoner fler röster än valvinnaren Donald Trump. Så, trots att Hillary Clinton skulle ha blivit president i ett annat system blir slutsatsen att hon var mindre viktig för partiets utveckling och en mindre skicklig politiker än tidigare förgrundsfigurer. Den sittande demokratiska talmannen Nancy Pelosi förblev därmed den mäktigaste kvinnan i USA:s historia och utmålas här, med rätta, som den som kan räkna och driva in tillräckliga många röster.

Förklaringen till varför Kazin lät AOC och Bernie ingå i fotogalleriet är att han själv tillhör den progressiva falangen, han är bland annat knuten till vänsterorganet *Dissent Magazine*. Han anser att partiet måste gå tillbaka till slagord om välfärd och trygghet, med ansträngningar att nå ut till landsbygdsväljarna. Demokraterna frodas i boomindustrier som IT i multietniska storstäder, men det finns fortfarande "tillräckligt mycket folk som jobbar i äldre näringar som jordbruk, tillverkningsindustri och gruvor som gör GOP [Republi-

kanerna] konkurrenskraftiga i val till kongressen och presidentskapet" i och med elektorskollegiet, framhåller Kazin, som annars utgår från att situationen som rätt sedan 1970-talet utan ett dominant parti kommer att bestå länge än.

I höstens mellanårsval förmodas det bli stora förluster för Demokraterna, både för att sådant nästan alltid sker och för att Joe Biden kan få svårt att vända folkopinionen.

Som alla som följer amerikansk politik vet råder tvivel om demokratins tillstånd i landet, med spekulationer om ett inbördeskrig mellan de numera mer och mer accepterade benämningarna röda, republikanska, och blå, demokratiska, områden. Fokus ligger på skärpningar av vallagarna som republikanska delstatspolitiker klubbade och på det förmodade stöd de kommer att få i Högsta domstolen med den solida konservativa majoriteten, 6-3. Men det finns andra inslag som kan få följder för de redan svaga amerikanska partierna och leda till extrema personval – ett system som kallas *ranked choice voting*, där väljarna rankar kandidaterna oavsett partietikett och de som hamnar överst går vidare till valen i november. ✨

Karin Henriksson

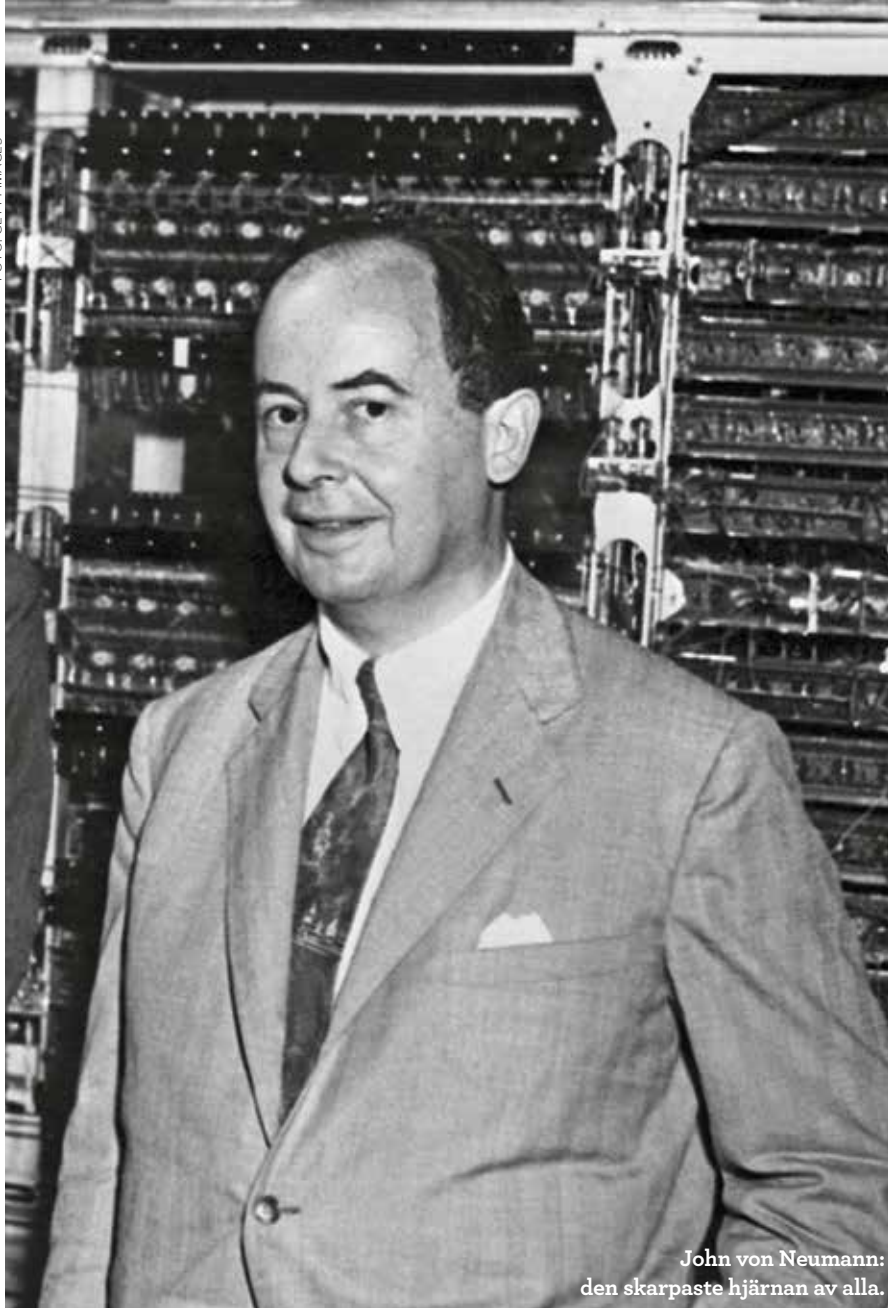

WHAT IT TOOK TO WIN
A HISTORY OF THE
DEMOCRATIC PARTY
MICHAEL KAZIN
Farrar, Straus and
Giroux 2022

Nancy Pelosi:
USA:s mäktigaste kvinna.

FOTO: GETTY IMAGES

John von Neumann:
den skarpaste hjärnan av alla.

En framtidsman

BIOGRAFI

När John von Neumann var liten och fann sin mor stå och stirra frånvarande ut i luften var frågan han ställde henne: "Mamma, vad är det du håller på att räkna ut?" Självt hade han vid sex års ålder förmågan att i huvudet multiplicera åttasiffriga tal med varandra, och han behärskade redan som barn latin, gammalgrekiska, franska, tyska och engelska, utöver den ungerska som var hans modersmål. Tidigt slukade han också ett verk på fyrtiofem band om världshistorien, och kunde därefter på begäran citera hela kapitel ur den ordagrant.

von Neumann var, med andra ord, vad

man brukar kalla ett underbarn, och också när han som vuxen kom att verka i kretsarna av sin tids mest framstående vetenskapsmän – med namn som Hilbert, Gödel och Einstein – ansågs han vara den utan tvekan skarpaste hjärnan bland dem. I samtal med John von Neumann hade man, som hans vän matematikern Eugene Wigner senare skulle beskriva det, inte sällan känslan av att man själv var till hälften inne i en dröm, och bara han var fullständigt vaken.

von Neumanns intellekt var alltså inte bara enastående, utan i det närmas- te övermänskligt. Hans kolleger brukade skämta om att han härstammade från en annan, överlägsen ras, och så kom hans bidrag till vetenskapen också att bli exceptionella, och han verkade inom så

såväl matematik och fysik som datalogi, ekonomi och statistik. von Neumann följde ett tydligt mönster: att åstadkomma teoretiska genombrott för att sedan gå vidare, och lämna åt andra att fylla i detaljerna (vilket inte sällan resulterade i utmärkelser i form av Nobelpris och Fieldsmedaljer för lärjungarna).

Av detta skäl måste varje biografi som vill göra rättvisa åt von Neumanns gärning i viss mån tillåta sig att lämna sitt föremål, för att fördjupa sig i de blomstrande forskningsdiscipliner som sprungit fram ur hans arbeten – och, inte minst, för att teckna en bild av den värld som tog emot hans i många fall banbrytande tankar. I allt detta lyckas vetenskapsjournalisten Ananyo Bhattacharya utmärkt. Hans oupphörligt stimulerande *The Man from the Future* är till lika delar personlig levnadsteckning, intellektuell biografi och vetenskapshistoria – och som det senare tveklöst bland det mer välskrivna i sin genre. Utöver fylliga redogörelser för kvantmekanikens framväxt och centrala problemställningar, matematikens grundvalar, spelteorins utveckling och tillämpningar samt den moderna datorns tillkomst ger boken också en intressant inblick i den amerikanska politiken, både under andra världskriget och under de kalla krigsåren som följde.

Utöver sina strikt vetenskapliga insatser spelade von Neumann nämligen också en central roll för utvecklingen av de amerikanska atombomber som senare skulle komma att fällas över Japan, och förblev därefter inbegripen i samarbete med det amerikanska försvaret och den anknutna industrin under återstoden av sitt liv. Men sina första år tillbringade han i Ungern, där han föddes in i en förmögen familj som Neumann János Lajos den 28 december 1903. Hans far var en försvarare av den klassiska bildningen – därav von Neumanns tidiga språkkunskaper – men förhöll sig inledningsvis skeptisk till en karriär inom matematiken för sin sons del: "Man tjänar inga pengar på matematik", som han uttryckte det.

Redan vid 17 års ålder färdigställde Rsonen emellertid sin första artikel i matematik, i vilken han erbjöd en lösning på den så kallade Russells paradox som då i närmare två decennier hade gäckat samfundet av logiker och matematiker, inklusive Russell själv. Två år senare fick han sin doktorsgrad i samma ämne (samtidigt med en examen i kemi som hans pragmatiska far hade insisterat på), och fortsatte därefter till en position på universitetet i Göttingen, där han togs under den tidens främste matematiker David Hilberts beskydd.

>>

”von Neumanns intellekt var alltså inte bara enastående, utan i det närmaste övermänskligt. Hans kolleger brukade skämta om att han härstammade från en annan, överlägsen ras.”

En redogörelse för det som därefter följde blir med nödvändighet över-siktlig – även Bhattacharya har uppenbarligen blivit nödgad att göra ett urval. Ett viktigt problem som tidigt väckte von Neumanns intresse härrörde från den kvantteori som vid tiden för hans inträde i den akademiska världen ännu var stadd i stark utveckling. För att beskriva de kontraintuitiva fenomen som experimenten i laboratoriet påvisade, fanns det två möjliga matematiska formalismer: dels den matristmekanik som utvecklats av Werner Heisenberg, och som utgick från dennes och mentorn Niels Bohrs övertygelse om att den verklighet som kan erfaras med sinnena är meningsfull att uttala sig om – dels Erwin Schrödingers vågmekanik, där kvanttillstånd beskrivs i termer av så kallade vågfunktioner, på vilka den ekvation verkar som bär sin upphovsmans namn. Den kvantmekaniska teorin hade med andra ord förgrenat sig i två olika verklighetsbeskrivningar, som trots idoga ansträngningar av fältets främsta förmågor inte kunde förbindas med varandra annat än på tämligen konstruerade sätt: De framstod helt enkelt som mer eller mindre oförenliga, trots att de i grunden beskrev samma sak.

Men där giganter som Dirac och Schrödinger gått bet lyckades von Neumann: Vid 1930-talets början kunde han på matematisk väg visa ekvivalensen mellan de två beskrivningarna. 1932 skulle han komma att ge den dittills – i många avseenden fortfarande – mest rigorösa formuleringen av den kvantmekaniska teorin i boken *Mathematical Foundations of Quantum Mechanics*.

På samma sätt som han tidigare hade lagt ut de matematiska grunderna för

mängdläran, bidrog han nu alltså till att etablera en solid matematisk bas för kvantmekaniken, och han skulle komma att uppehålla sig vid ämnet – även dess mer filosofiska aspekter – under ett antal år av sitt liv.

Men senare skulle andra saker komma i vägen, inte minst hans arbeten inom spelteori. Boken *Theory of Games and Economic Behaviour*, med ekonomen Oskar Morgenstern som medförfattare, utkom 1944 och förändrade samhällsvetenskapen för all framtid, som Bhattacharya noterar i samband med en initierad utläggning av teorin. Den har också utövat ett betydande inflytande på ekonomiskt och politiskt beslutsfattande fram till våra dagar.

Inte särskilt långt efter bokens utgivning skulle von Neumann komma att vända sig till det material med vilket han kanske främst förknippas idag, nämligen maskinerna – närmare bestämt de allra första föregångarna till dagens datorer – och tankarna på att återskapa tänkande och reproduktion i artificiella system.

Men innan dess hade hans liv, liksom många av hans kollegers, tagit en avgörande vändning i och med andra världskrigets utbrott, och den intensiva utvecklingen av amerikanska kärnvapen vid basen i Los Alamos, ett arbete som von Neumann, vid tiden bosatt i Princeton med en tjänst vid Institute for Advanced Studies, kom att ta en viktig del i. von Neumann var betydelsefull i avgörandet av vilken typ av bomb som skulle utvecklas, liksom för vilka platser som slutligen skulle utgöra mål för all denna tekniskt förfinade förstörelsekraft.

Också utvecklingen av bomben ägnas ingående uppmärksamhet av Bhattacharya – inte bara dess tekniska aspekter, utan också det moraliska komplex som omgärdar den. När fysikern Freeman Dyson återger hur han under kriget kom att retirera från en moralisk position efter en annan, till dess att han ”i slutändan inte hade någon moralisk position alls”, är det en talande bild av en kollektiv process som kanske inbegreper de flesta av de

människor som var verksamma i krigsapparatusens närhet. Och även om von Neumann inte heller tidigare framstått som en moralens man i första hand, utan snarare logikens och rationalitetens, tycks denna förskjutning av gränserna ha haft en djupgående påverkan även på honom.

Klára Dán, von Neumanns andra fru som själv skulle bli ihågkommen som en av världshistoriens första dataprogrammerare, berättar hur hennes man efter en okaraktäristiskt lång sömn plötsligt vaknar och med uppspärade ögon börjar tala i nästan profetiska ordalag om den bomb han bidragit till att skapa, ett ”monster som kommer att förändra historien, förutsatt att någon historia ännu återstår”. Ändå var von Neumann tydligt positiv till utvecklingen av atombomben och försvarade ihärdigt dess användning, liksom han senare förespråkade preventivt krig som svar på kalla krigets hot. Kanske, funderar vännen Wigner, hade det att göra med att en man med von Neumanns extremt utpräglade logiska förmåga inte kunde låta bli att ”förstå och acceptera mycket som de flesta av oss inte vill acceptera, och inte ens önskar förstå”.

Och i von Neumanns profetiska svada den där dagen var det, berättar frun, inte bara atombomben som spelade en roll, utan också maskinerna: von Neumann talade upphetsat om hur de skulle bli oundgängliga för framtidens människor, men samtidigt utgöra ett större hot än den bomb han bidrog till att utveckla. Och efter detta, säger Klára, var det åt dessa maskiner och denna osäkra framtid han ägnade sin fullständiga uppmärksamhet.

Flera betydelsefulla resultat följde av von Neumanns vändning till maskinerna, bland annat den artikel som kallas ”den moderna datorns födelsebevis”. von Neumanns arbete inom den spirande datorteknikens område knöt på många sätt an till hans tidigare arbete inom grundläggande matematik, och den beröring han haft med teorem sådana som Kurt Gödels. (von Neumann härledde oberoende av Gödel det andra av hans ofullständighetsteorem, och lär ha varit den enda som förstod innebörden av det första när det ursprungligen offentliggjordes.) Han gjorde, i viss mening, konkret praktik av såväl Gödels som kollegan Alan Turings resultat.

Och det är också under denna tid som von Neumann börjar närma sig frågan om artificiellt liv, konstruerar system som uppvisar samma beteenden som biologiska. Med boken *Theory of Self-Reproducing Automata* (postumt utgiven 1966) etablerade han inte bara ett nytt område inom matematiken, utan lade grunden till mycket av dagens vetenskapliga strävan

Little Boy: von Neumann var verksam i krigsmaskineriet.

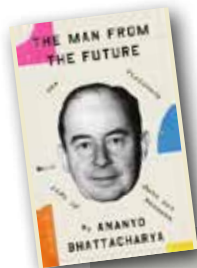
FOTO: TT

efter att skapa artificiellt liv. Genom sin grundliga undersökning av vilka teoretiska förutsättningar som krävs för att ett system ska kunna reproducera sig självt, kan han sägas ha föregripit upptäckten av dna: fem år innan Watson och Crick gjorde sin stora upptäckt 1953 gav von Neumann en fullgod beskrivning av den molekylära biologins grunder genom att identifiera de nödvändiga stegen i självkopieringens process. Han sägs också ha varit den första som på allvar utvecklade analogin mellan datorns och den mänskliga hjärnans struktur – en analogi som har varit minst sagt inflytelserik.

I dag bär flera företeelser von Neumanns namn – datorernas von Neumann-arkitektur och självkopierande von Neumann-sonder som skulle kunna bidra till kolonisering av rymden är två exempel. Definitionerna inom mängdlära från hans tonårsverk i matematik är fortfarande de etablerade. Men detta är långt ifrån att svara mot den betydelse han faktiskt haft för både samhället och vetenskapen, vilket Bhattacharyas bok gör tydligt; på samma sätt som von Neumanns intellekt i många avseenden faktiskt tycks sakna motstycke i historien, är det svårt att finna någon annan person som har utövat ett så monumentalt inflytande inom så många skilda områden.

Men den tid han fick för att utöva detta inflytande var kort – vid 53 års ålder drabbades von Neumann av hastigt framskridande cancer, med förödande konsekvenser för hans kognitiva förmågor. Den pojke som en gång multiplicerade åttasiffriga tal i huvudet var nu en man som när hans dotter kom på besök bad henne om att ge honom tal i stil med fyra plus sju, och fick kämpa för att komma på det rätta svaret. Det tänkande som en vän och kollega beskrev som inte bara något von Neumann tyckte om, utan kanske det enda han verkligen tyckte om, var inte längre tillgängligt för honom. Men tack vare verk som Bhattacharyas kvarstår det – åtminstone det som de av oss med mänskliga tankegävor kan omfatta – för oss andra att hänföras av. ✨

Helena Granström

THE MAN FROM THE FUTURE
THE VISIONARY LIFE OF
JOHN VON NEUMANN
ANANYO
BHATTACHARYA
Penguin 2021

Heinrich
Heine: Dyrkade
både kusin Amalia
och Napoleon.

När Harry mötte Kalle

BIOGRAFI

Harry Heine var hans dopnamn. Förnamnet var inspirerat av hans fars vurm för brittisk kultur och demokrati. Fadern var textilhandlare i Düsseldorf, reste ofta till London för att inhandla tyger och importerade de flesta av sina varor därifrån. Men själv var Harry ända sedan tidiga pojkar en hängiven dyrkare av en fransk hjälte; vid åtta års ålder hade han fått se sin hemstads erövrare Napoleon i spetsen för en parad på Düsseldorfs huvudgata.

Heinrich Heine (1797–1856), som han med en germanisering senare kom att kalla sig och blev ryktbar som, växte upp i en sekulariserad judisk familj och i en stad som styrdes av Code Napoleon, något som garanterade medborgerliga fri- och rättigheter för den judiska befolkningen. I de franskt styrda regionerna åtnjöt judar en frihet som de saknade i de annars preussiskt styrda tyska småstaterna.

Att judar i större delen av Tyskland förmenades vitala rättigheter hindrade inte att en av Heines närmaste släktingar, hans morbror Salomon, bankir i Hamburg, lyckades bli en av sin landsändas rikaste män och i varje fall den mest förmögne i Hamburg, en man som vid sin död efterlämnade vad som i dagens penningvärde motsvarar cirka 1,3 miljarder kr till sina arvingar.

Familjen Heine i Düsseldorf lev-

de långtifrån lika överdådigt som familjen Heine i Hamburg. Harry Heines mor var inte alls nöjd med sin makes sätt att bedriva affärer och ansåg att han var mer förtjust i sina vackra tyger än kapabel att sälja dem. Dessutom retade hon sig på att hennes man var rundhänt såtillvida att han ibland gav bort tyger till kunder som inte kunde betala för sig och att han gav bort pengar till fattiga. Just denna givmildhet och omsorg om fattiga var något som sonen tog intryck av och högaktade sin far för, men i hemmet var det modern som bestämde och som styrde med barnens uppfostran, med en ambition att få dem att komma upp sig här i världen, gärna likt hennes rike bror i Hamburg.

Efter sin studentexamen sändes Harry till morbrodern i Hamburg för att denne skulle ge sitt syskonbarn vägledning och arbete, men snart efter att ha kommit till Salomons väldiga herrgårdsliknande villa blev unge Heine upp över öronen förälskad i husets dotter, sin kusin Amalia. Denna förälskelse visade sig inom kort bli en familjär olägenhet. Av denna anledning eller möjligen av någon annan bestämde sig morbrodern för att inte låta den kärleksranke ynglingen få någon plats inom bankverksamheten. Istället hjälpte han honom att finansiera uppbyggnaden av en egen firma med namnet Harry & Co.

Harry & Co blev det aldrig något ordentligt av. Pengarna använde Heinrich Heine, som han vid det här laget kallade sig, till att börja skriva småktan-

>>

de och ljuvt melodisk poesi. Hans tidiga kärleksdikter anses vara riktade till den ouppnåeliga kusinen Amalia, som han fortsatte att dyrka, samtidigt som han inledde ett intensivt erotiskt förhållande med en flicka ur arbetarklassen.

I sin biografi *Heinrich Heine. Writing the Revolution* anser George Prochnik att främst tre faktorer kom att bestämma inriktningen på den litterära verksamhet som Heine kom att utveckla. Det var hans sympati för faderns givmildhet, hans idolisering av Napoleon och svärmiska tro på franska revolutionens slagord om frihet, jämlikhet och broderskap samt, sist men inte minst, hans kärleksförhållande till en av allt att döma både gladlynt och ovanligt rättfram flicka av enkelt ursprung. Prochnik skriver så ingående och övertygande om detta att jag är benägen att tro på honom.

Merparten av biografien handlar om Heines barndom och hans turbulenta ungdomsår. Beträffande ungdomsåren får vi veta att den hetlevrade ynglingen överlevde tio dueller och ännu fler erotiska förbindelser, även om just en av de senare efter några årtionden ledde till hans död i och med att han under sin ungdoms Sturm und Drang råkade smittas av syfilis.

Den rike morbrodern i Hamburg ville inte ha sin systerson vare sig som inneboende i sitt hus eller som anställd i sin firma. Dessutom förargade det honom att Heinrich inte hade gjort något vetligt av Harry & Co utan slösat bort pengarna på kärleksaffärer och på att börja skriva vers. Modern i Düsseldorf lyckades ändå övertala sin rike bror att finansiera sin begåvade brorsons universitetsstudier, dock bara under förutsättning att dessa ägnades åt något matnyttigt ämne. Juridik fick det bli, det var något som morbrodern kunde godkänna.

Den unge Heine älskade studentlivet snarare än sina juridikstudier och var noga med att dra ut på det så länge som möjligt. Han såg till att flytta mellan tre olika universitet, dem i Berlin, Göttingen och München. Till sist disputerade han i juridik vid universitetet i Göttingen, den stad som han så komiskt och elakt beskriver i inledningen till sin reseskildring *Die Harzreise* (1826), staden som enligt Heine är berömd för "sin korv och sitt universitet".

När Heine lång tid före sin doktorsexamen blev avstängd från Göttingens universitet i ett halvår, detta därför att det kommit till rektoratets kännedom att han hade utmanat en medstudent på pistolduell, drog han till Humboldtuniversitetet i Berlin och började där följa Hegels

föreläsningar i filosofi. Den grånade lären och den unge radikale studenten gillade varandra, blev goda vänner och började umgås privat. Deras talträngda träffar förebådar förresten den vänskap som Heine årtionden senare utvecklade i Paris med en av professors mest hängivna lärjungar, Karl Marx.

Heines talförhet och vassa tunga tycks ha varit i paritet med hans skrivförmåga, med den verstekniska briljansen i hans poesi och med hans nästan ystert livfulla prosa. Hans utförsågavor i både umgänge och skrift öppnade många dörrar. Men något arbete som jurist kunde han inte få eftersom han var av judisk härkomst, den regeln gällde i alla de små tyska furstendömena.

"Ingen jude kan luras att tro att någon annan jude skulle vara Guds son." Så lyder Heines ofta citerade synpunkt på kristendomen. Inte desto mindre hade han under sin uppväxt gått i en katolsk skola, och han kom till sist även att bli begravd på en katolsk kyrkogård, men någon djupare känsla för någon trosinriktning hade han

**Julirevolutionen:
borgerskapets
återkomst.**

FOTO: ALAMY

inte. Sådan såg han som gammal skrotfärdig övertro. Visserligen var han rasan- de indignerad av att han som jude skulle få yrkesförbud som jurist, men i likhet med många andra i hans predikament konverterade han helt enkelt till kristendomen, detta som en förberedelse för sin kommande yrkesbana. Han lät döpa sig protestantiskt. En levnadsbana som ämbetsman och fritidsdiktare tycktes därmed vara vikt för honom.

Men så skedde något som kom att välta dessa framtidssutsikter över ända. Heine skrev de giftdrypande pamfletterna *Die Bäder von Lucca* och *Die Stadt Lucca* (1830–31). Den tändande gnistan till dessa liberala och kosmopolitiska sinnade angrepp mot tysk nationalism och chauvinism var att Heine själv hade förlöjligats av en illvilligt anti-semitisk tysk officer av grevlig börd, August von Platen. Efter Napoleonkrigen hade denne von Platen lämnat sin militära karriär och slagit sig på att bli lyri-

ker. Som sådan ansåg han sig vara mycket underskattad av sina tyska läsare. Han hade bosatt sig i Italien och skrev högstämd vers med antika motiv. Och han var naturligtvis avundsjuk på all den uppmärksamhet som Heine hade fått med sin *Buch der Lieder* (1827). Det började växa fram en Heinekult bland tyska ungdomar. Inte ens Goethe gillade den kulturen, så varför skulle då den i sina egna ögon oförtjänt förbisedde August von Platen göra det?

August von Platen skrev förlöjligande om Heines konvertering, påstod att den var lika falsk som hans poesi och att den hur som helst skulle avslöjas så snart den förljugne poeten visade sig utan handduk kring höfterna på ett badhus. Detta plumpa angrepp hade kunnat passera förbi tämligen obeaktat och snart läggas på sophögen, men Heinrich Heine blev fullkomligt rosenrasande och gick till fullskaligt motangrepp i två skrifter som inte bara försöker ta all heder och ära av von Platen utan vidgas till ett angrepp mot hela den tyska kultur han representerar, med dess antisemitism och inskränkta nationalism.

Pamfletternas titlar har sin bakgrund i att von Platen vid denna tid var bosatt i Lucca i Toscana. Att det i den första av dem talas om "Bäder" beror på att Heine i sitt rasande angrepp använder sig av skvaller som nått hans öra, nämligen att von Platen var homosexuell och kunde förmodas tillbringa sina dagar med att gå omkring och tjuvtitta på stiliga män i Luccas badhus.

Homosexualitet var visserligen olagligt att bedriva i de tyska småstaterna, men att Heine för att misskreditera sin opponent gjorde stor sak av dennes sexuella läggning och beskrev denna i mycket nedsättande ordalag slog ändå tillbaka mot Heine själv. Före dessa pamfletter var det nästan ingen som alls kände till August von Platen, men snart nog visste många tyskar vem han var. Han blev alltså berömd bara för att han blev angripen av Heine och mycket illa åtgången som sexuellt pervers. Saken förbättrades inte av att Heine i samma skrifter gick till ännu skarpare angrepp mot tysk nationalism och antisemitism.

Dessa båda stridsskrifter bedömdes av många samtida som äreröriga. Någon rättssak ledde de inte till. Den skandaliserade August von Platen väckte inte åtal. Han tystnade, drog sig undan och dog bara ett par år senare, 39 år gammal, utan att dessförinnan våga återvända till sina hemtrakter i Bayern. Straffet för Heine blev likväl hårt. Det visade sig att det blev omöjligt för honom att vara verksam inom rättsväsendet. Ingen dom-

Bokbål: Och snart nog brändes annat.

stol ville ha med honom att göra, trots att han för flera år sedan hade konverterat till kristendomen och i praktiken därmed inte längre var jude. Det var hans hätska angrepp på von Platen och hans vidräkning med tysk chauvinism som indirekt diskvalificerade honom.

I hopp om att inte förgäves ha skrivit sin doktorsavhandling i juridik försökte Heine i detta skede få en anställning som lärare vid något universitet och knöt förhoppningar särskilt till att fakulteten i München skulle kunna visa honom välvilja och ge honom en tjänst. Så blev det inte. Heinrich Heine hade därmed ingen framtid i Tyskland. Han understöddes inte längre finansiellt av sin rike morbror och kunde inte ens få ett arbete inom det fack som han genomgått en långvarig och mödosam utbildning för att få bli en representant för.

Redan på hösten 1831, samma år som pamflett nummer två publicerades, flyttade han till Paris och levde sedan i landsflykt ända fram till sin död 1856. Under de 25 åren i exil gjorde han en lång rad återbesök i Tyskland, men han flyttade aldrig tillbaka. Däremot skrev han mycket om Tyskland och ville aldrig vara eller bli något annat än just tysk. Vad vattnet är för fisken är det tyska språket och den tyska kulturen för mig, skrev Heine. Sin hatkärlek uttryckte han i den stora samhällskritiska sångcykeln *Deutschland, ein Wintermärchen* (1844), som för inte så länge sedan fick en svensk pendang i Göran Palms magnus opus *Sverige, en vintersaga*, utgivet i fyra volymer, den första av dessa 1984, den fjärde och sista 2005.

I Paris hade julirevolutionen inträffat 1830, det vill säga den liberala omvälvning som gjorde att den borgerliga eliten åter tillskansade sig herraväldet i Frankrike, efter att under femton års tid ha dvalts i det reaktionära bakvattnet efter Napoleons slutliga nederlag i Waterloo. Paris framstod åter som demokratins rot och fäste här i världen. Heine sökte sig till liberala och socialistiska kretsar, kretsar som då ännu var delvis sammanflätade med varandra i sitt gemensamma uppror mot det feodala ståndssamhället och dess korrupcion och nepotism.

”Inte förrän 1933 blev Heines verk offentligt brända på Opernplatz i Berlin, detta i ett land som några år senare även skulle börja bränna människor.”

Den politiske tänkare som främst påverkade honom var den utopiske franske socialisten Saint-Simon. Saintsimonismen kom att inspirera honom mer än hans vän och lärare Hegel tidigare hade gjort. Inte ens när Heine i Paris började umgås med sin 20 år yngre beundrare Karl Marx och förstod att även denne var en politisk tänkare att räkna med övergav Heine sina mer idealistiska och utopiska saintsimonistiska övertygelser. Heine ansåg att den skäggige unge Karl var alltför fyrkantig och tvärsäker av sig. Marx å sin sida ansåg att Heine hade behjärtansvärda åsikter men att han i grund och botten inte alls förstod sig på vare sig politik eller historia.

Däremot beundrade Karl Marx Heines poesi. I unga år planerade Marx för en framtid som lyriker och romanförfattare. Hans viktigaste förebild var Heine. I sin enda fullbordade diktsamling, som förblev publicerad, lär Marx i sin djärva rimflätning och metrik vara uppenbart påverkad av Heine. Och Marx ofullbordade roman *Skorpion und Felix*, utgiven först långt efter hans död, anses vara inspirerad av Laurence Sterns *Tristram Shandy* och av Heinrich Heines ofta ganska bisarrt humoristiska prosa i *Reisebilder*.

George Prochnik bjuder på ett par fina anekdoter som visar att Heine och Marx stod nära varandra under den senares 15 månader långa vistelse i Paris. Detta framgår indirekt av att de båda herrarna oanmält kunde dyka upp och knacka på hemma hos varandra sent på kvällen och då lugnt räkna med att vara välkomna. Direkt framgår det av att Jenny Marx, hustrun i huset, var övertygad om att Heine genom ett rådigt ingripande en gång räddade livet på ett av hennes och makens barn.

Heine uppskattade sin yngre landsman, men tycks aldrig på allvar ha satt sig in i den dialektiska materialismen, detta trots att han sedan sina studentår var grundligt tränad i dialektiskt tänkande tack vare sin lärare och vän Hegel. George Prochnik hävdar, på fullt allvar, att Heinrich Heine förmodligen betydde mer för Karl Marx än den senare för den förre.

”Filosoferna har bara ägnat sig åt att tolka världen på olika sätt, men det gäller att förändra den.” Så lyder den elfte och avslutande notisen i Karl Marx berömda *Teser om Feuerbach*, nedtecknade 1845 i Paris. Formuleringen lär vara nära besläktad med ett ordval som Marx sannolikt har stött på hos Heinrich Heine – och är ju dessutom

genomsyrad av en tanke som ligger mer i linje med Heines idealistiska aktivism än Marx egen dialektiska determinism.

Lyskraftiga och tillspetsade formuleringar var Heinrich Heine en mästare på att mynta och att påpassligt infoga i sina texter, både i sin poesi och i sin prosa. Den som inför eftervärlden har blivit mest berömd är följande: ”Dort, wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen.” På svenska blir detta, fritt översatt: Där man bränner böcker, bränner man till sist även människor.

Den formuleringen kom att visa sig vara profetisk. Visst hände det att Heine under sin verksamhet som febrilt produktiv författare väckte förtrytsamt vredesmod och även drabbades av ingrepp från den tyska censuren, men värre än så blev det aldrig. Inte förrän 1933 blev hans verk offentligt brända på Opernplatz i Berlin, detta i ett land som några år senare även skulle börja bränna människor.

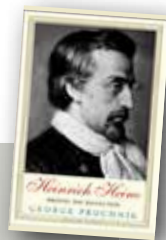
George Prochnik har skrivit en fascinerande och läsvärd biografi över Heine. Tyngdpunkten ligger på dennes barndom och ungdom, på hans göranden fram till landsflykten 1931, vid 34 års ålder. Diktarens mannaår behandlas mer summariskt, nästan anekdotiskt. Även Heines diktning berörs mestadels flyktigt, med undantag av den klassiska dikten ”Lorelei”, som ges en ny tolkning, i varje fall en som jag själv aldrig förut har stött på.

Att diktningen kommer i andra hand i en levnadsteckning har man inte rätt att kritisera. Det kan man som läsare på sin höjd beklaga. Däremot hade det varit spännande att få veta betydligt mer om hans 25 år i Paris, där han lärde känna inte bara Karl Marx utan även tonsättare som Franz Liszt, Richard Wagner och Frédéric Chopin, samt sedermera berömda författare som Théophile Gautier, Honoré de Balzac, George Sand, Alexandre Dumas d ä och Gérard Nerval. Om tiden i Paris borde George Prochnik ha gjort sig mödan att skriva mer utförligt. ✨

Tommy Olofsson

**HEINRICH HEINE
WRITING THE
REVOLUTION**

GEORGE PROCHNIK
Yale University Press 2020

Min sanning

Theodor Adorno: varnade för tvivelaktig historiesyn.

FOTO: ALAMY

IDÉHISTORIA

Introduktionen till sitt banbrytande arbete *Aritmetikens grundvalar* (1884) invänder den tyske filosofen och logikern Gottlob Frege mot en historisk och psykologisk förståelse av matematikens innehåll. Historia och psykologi kan, menar han, måhända beskriva den allmänna bakgrunden för tillkomsten av matematiska påståenden, men de kan inte säga någonting om matematikens tankeinnehåll eller giltighet. Med Freges egna ord: "Det historiska betraktelsesättet, som försöker avlyssna tingens tillblivelse, och ur tillblivelsen försöker få kunskap om deras väsen, är givetvis helt legitimt – men det har också sina gränser. Om ingenting i tingens ständiga flöde förblir evigt, fast, så skulle möjligheterna att få kunskap om världen upphöra, och allt skulle störta samman i förvirring".

Om det historiska tankesättet förs till sitt logiska slut innebär det, enligt Frege, att ett absolut giltighetsbegrepp måste ges upp. För att kunskap ska kunna finnas måste det även finnas en beständig och fast sanning som är höjd över historiens gång; i annat fall blir resultatet en långtgående relativism. Frege fann, i likhet med flera nu verksamma filosofer, en sådan relativism fränstötande. För en filosof är det oftast, åtminstone om de tillhör den så kallade analytiska traditionen, ett arguments eller påståendes giltighet som står i fokus för intresset, inte argumentets historiska tillblivelse.

Historiker och sociologer, till vars arbetsbeskrivning hör att redogöra för

fenomens historiska och sociala tillkomstshistoria, brukar inte på samma sätt som filosofer förargas över att ett fokus på social och historisk kontext kan slå över i något slags relativism. Att bedriva historia och sociologi är i flera avseenden att relativisera. Idén om historiens och samhällets *kontingens* ligger i botten på dessa båda discipliner, i alla fall på det sätt som de utövas idag.

Historiker och sociologer kan påpeka att det inte finns någon nödvändighet i hur historien eller samhällen förändras; saker och ting kunde lika gärna ha sett annorlunda ut. Om en person hade varit född in i en annan kultur eller in i ett annat samhälle, skulle han eller hon förmodligen ha omfattat trosföreställningar och politiska åsikter som han eller hon nu förkastar. Det förnuft med vars hjälp en person tar avstånd från vissa ståndpunkter och ansluter sig till andra är lika mycket en historisk skapelse som ståndpunkterna själva är.

Också "sanning" och "giltighet" är enligt detta synsätt en historisk och social skapelse. Även sanningen kunde ha sett annorlunda ut. I ett antal föreläsningar om pragmatismen som Emile Durkheim, sociologins fader, höll vid Sorbonne vintern 1913–14 påpekades att sanningsbegreppet behövde mjukas upp. Att mjuka upp sanningsbegreppet, sade han, är att beröva sanningen dess absoluta och sakrosankta karaktär. Det är att plocka ned det från den platonska idévärld där det tronat allt för länge och att omvandla det till någonting som låter sig analyseras och förklaras i sociala och historiska ter-

mer. "Allt som utgör förnuftet, dess principer och kategorier, är historiska skapelser", underströk Durkheim. För en sociolog eller historiker är det således, till skillnad från en logiker som Frege, inte självklart att det finns uppfattningar eller begrepp som tronar höjda över historiens skiften.

Hur relaterar en teoris historiska och sociala tillkomst och dess giltighet egentligen till varandra? Vad betyder det, närmare bestämt, för teorins giltighet att den är socialt och historiskt betingad? Innebär det att teorin inte kan resa anspråk på att vara universellt giltig, utan nödvändigtvis måste återspegla de sociala och historiska villkor som den har sprungit ur, eller är giltigheten oberoende av de historiska-genetiska faktorerna? I boken *Genesis and Validity. The Theory and Practice of Intellectual History* varierar den välkände amerikanske idéhistorikern Martin Jay detta grundläggande tema i 13 intressanta kapitel. Texterna har tidigare varit publicerade i andra sammanhang, vilket gör att man ibland vill invända att författaren inte riktigt håller sig till bokens tema. Detta gäller kanske framförallt de två kapitel som behandlar fotografi. Dessa kapitel är intressanta i sin egen rätt, men faller litet utanför ramen för bokens tema. Andra kapitel är mer pricksäkra.

Jay behandlar ämnen såsom Theodor Adornos varning för att nedlåtande undersöka "vad som är levande och dött" hos äldre tänkare som vi befinner oss på ett historiskt avstånd ifrån. Man kan lika gärna, invänder Jay, vända på frågan och undersöka vad som är "levande och dött"

”Enligt ståndpunktsteorier hyser socialt underordnade grupper – såsom kvinnor, migranter och hbtqi-personer – en mer korrekt uppfattning om vissa frågor än andra grupper.”

i vår egen samtid och vad som eventuellt står i vägen för en reception av en för-gången tänkare på hans eller hennes egna villkor. Eftervärlden är inte nödvändigtvis en privilegierad uttolkare av sant eller falskt hos äldre tänkare.

Samma tanke återkommer i bokens Skanske starkaste nummer, ”Fidelity to the Event? Lukács’s *History and Class Consciousness* and the Russian Revolution”, i vilken den ungerske filosofen Georg Lukács historiefilosofi underkastas en kritisk granskning. Lukács förväntade sig att historien så småningom skulle övervinna ”det borgerliga tänkandets motsättningar” och därigenom också skapa en fast punkt i historien – det kommunistiska samhället – utifrån vilken historien kunde utvärderas och dömas. Med ankomsten av det kommunistiska samhället skulle historiens inneboende mening plötsligt uppenbara sig. Detta är förstås, som Jay påpekar, en sekulär variant av kristendomens idé om en yttersta dom. Men historien visar ännu så länge, observerar han, inga tecken på att vara en frälsningshistoria. Hittills har det bara funnits tillfälliga och undflyende punkter i historien utifrån vilken den kan sammanfattas och utvärderas.

Även om frågan om relationen genes/giltighet har en lång historia, blev den ställd på sin spets, påpekar Jay i förordet, först genom uppkomsten av det moderna västerländska samhället. I och med framväxten av moderniteten kom hävdvunna teologiska, ontologiska och moraliska sanningar att omkullkastas. Dessa sanningar, som var gemensamma för alla, hade tidigare mer eller mindre betraktats som garanterade av den gudomliga uppenbarelsen eller av det mänskliga förnuftet. Föreställningen att det finns sanningar som var och en kan tillgodosöka sig bara genom att använda förnuftet på ett riktigt sätt förefaller emellertid främmande så snart det står klart att det finns olika samhällsgrupper som har sitt eget specifika sätt att tänka och sin egen världsåskådning.

Den tysk-ungerske sociologen Karl Mannheim, som underligt nog aldrig diskuteras i Jays bok, har påpekat att det

under 1800-talet i Manchester tänktes annorlunda än i tyska pietistiska kretsar, och i de franska salongerna åter annorlunda än vid de tyska universiteten. Det traditionella samhällets enhetliga tänkande bröts i det moderna samhället upp i flera olika gruppers kamp om att få definiera uttolkningen av samhället och historien. Under sådana villkor infinner sig snart frågan: Finns det någon grupps världsåskådning och värderingar som kan göra anspråk på att vara mer giltig eller mer universell än andras, eller är alla ställda på ett och samma plan? Denna fråga är förstås lika pressande idag som vid

det moderna samhällets inbrott. En följdfråga blir också vad det egentligen innebär att en grupp kan ha ett mer giltigt perspektiv på samhället än andra.

Man behöver inte, såsom Frege gjorde, nödvändigtvis föreställa sig en teori eller ett arguments giltighet som tronandes i en transcendent och överhistorisk sfär. Giltigheten kan också, så som hos Lukács, uppfattas som att den manifesterar sig i en historisk utvecklingsprocess. Ett argument kan snarare än att redan vara sant bli sant. Huruvida ett argument är giltigt eller inte ska enligt detta synsätt överlämnas till ”historiens dom”, som Lukács säger. För Lukács var det arbetarklassen och dess representanter, som var historiens subjekt, som fällde denna dom. Det var arbetarklassen som satt inne med en privilegierad uppfattning om samhället och historien.

För Mannheim, som var elev till Lukács, var det istället de intellektuella som förmådde syntetisera samtidens olika disparata perspektiv, varav arbetarklassens var ett, och på så sätt presente-

ra en övergripande sanning om samhället. Föreställningen att vissa grupper har en särskilt privilegierad blick på samhället möter vi idag fortfarande i så kallade ståndpunktsteorier, till exempel hos den amerikanska filosofen Sandra Harding. Enligt ståndpunktsteorier hyser socialt underordnade grupper – såsom kvinnor, migranter och hbtqi-personer – en mer korrekt uppfattning om vissa frågor än andra grupper. Hos Lukács, Mannheim och Harding sammanfaller således genes och giltighet. De olika grupperna är i någon mening bärare av sanningen.

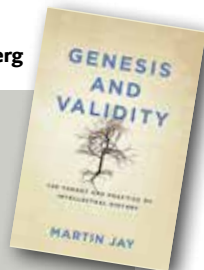
En stående invändning från den analytiska filosofins sida mot denna typ av resonemang är att de bygger på det så kallade genetiska felslutet. Jay diskuterar kortfattat detta genetiska felslut, men med tanke på hur centralt detta argument är för bokens tema borde det kanske ha givits ett större utrymme. Enligt det genetiska felslutet begår man ett metodologiskt misstag om man på grundval av en teoris sociala och historiska genes yttar sig om teorins giltighet. Giltigheten i en teori är nämligen, menar argumentets anhängare, i en logisk mening oberoende av kontexten. Men detta är, kunde man invända, att förutsätta vad som egentligen borde visas. Är verkligen giltigheten alltid oberoende av kontexten? Är inte, som Durkheim påpekade i sina föreläsningar, de giltighetskriterier varigenom sanningen i en teori prövas även de kontextbundna, historiska skapelser? För att det argumentet ska hålla streck tycks det kräva att giltighetsbegreppet utgör den eviga och fasta punkt som Frege drömde om.

Jay har skrivit en intressant och lärd bok, om än inte helt lättillgänglig, en bok som borde vara av intresse för alla som bryr sig om förhållandet mellan tankars sociala och historiska ursprung och deras eventuella giltighet. Som en svaghet i boken måste dock den bristande systematiska behandlingen av ämnet räknas. Men Jay lyckas presentera inspirerande tankar och material som för diskussionen vidare. Mycket mer än så kan rimligen inte begäras när det kommer till eteriska ämnen som detta. ✨

Henrik Lundberg

**GENESIS AND
VALIDITY
THE THEORY AND
PRACTICE OF
INTELLECTUAL
HISTORY**

MARTIN JAY
University of Pennsylvania
Press 2021

Napoleon krönt till kejsare: Han inkarnerar övermänniskan.

FOTO: ALAMY

Räddaren i nöden

POLITIK

Något som både har fascinerat och förbryllat mig under den numera ganska långa period jag följt fransk politik är det här märkliga förhållandet mellan "folk" och president. I valkampanjerna ingår alltid enorma möten, ofta utomhus, där en sorts "dialog" mellan kandidat och folkmassa etableras. Kandidaten säger något och massan applåderar och vrålar tillbaka, och sen vrålar även kandidaten några väl avvägda ord och ännu mer jubel utbryter. I kampanjerna är också "le bain de foule" (bad i massan) en obligatorisk ingrediens. Kandidaten slänger sig ut i folkhavet för att skaka händer, byta några ord, klappas om och ställa upp på selfies. Som om han simmade.

Det hela är fysiskt, taktiskt. Och lyssnar man på talen så visar det sig att vissa ämnen så gott som alltid återkommer. Nationen är i kris, kandidaten ifråga är den som är bäst lämpad att lösa problemen. Han (eller hon) ska få ordning på finanserna, handelsbalansen och pensionssystemet. Men han ska också samla *hela* folket. Alla ska med, inte bara de egna väljarna. Kandidaten ska vara folkets röst.

Och sen händer alltid samma sak. Folk blir otroligt besvikna på sin president. Varje gång. Och jag själv, svensk som jag är, tänker i mitt stilla sinne: Men vad hade

du väntat dig? Han är ju bara en människa, en ledande politiker i ett medelstort europeiskt land i en global ekonomi. Jag skulle också kunna säga: Stor i orden, liten på jorden.

Att den franska författningen och det franska valsystemet spelar en stor roll här är uppenbart. Presidenten väljs direkt av folket, i två omgångar om han inte får absolut majoritet i första omgången. Han har (hittills) sedan ovanligt stora befogenheter för att vara en västerländsk president. Han väljer sin premiärminister, kan utlysa nyval, har stor makt över inrikes- och försvarspolitik och han beslutar om ett eventuellt användande av kärnvapen. Dessutom får han ännu större befogenheter om landet befinner sig i kris, då han kan styra genom dekret och runda kamrarna. Och kriser har vi sett många av de senaste åren, terrorattentatet avlöstes av de gula västarna som i sin tur följdes av en pandemi. Och nu är det krig i Europa.

Det är som om själva författningen kräver något av en övermänniska, och kanske är det inte så konstigt eftersom den skapades av och för general de Gaulle, Frankrikes president 1959–1969.

"Och sen händer alltid samma sak. Folk blir otroligt besvikna på sin president. Varje gång. Och jag själv tänker i mitt stilla sinne: Men vad hade du väntat dig?"

Generalen var nog det närmaste vi kommer (åtminstone under 1900-talet) den messianske räddare franska folket kollektivt drömmer om.

Historikern Jean Garrigues har i sin bok *La tentation du sauveur. Histoire d'une passion française* (Frestelsen med en frälsare. Historien om en fransk passion) titlat närmare på just det här förhållandet, det mellan folk och ledare under modern tid. Man kan säga att boken listar alla de presidenter som har inkarnerat den här rollen eller åtminstone varit i närheten av att göra det. I närtid undersöker han också hur efterkrigstidens presidenter har försökt axla denna mantel, men inte haft en sportslig chans att ens komma i närheten av den mystiska symbios mellan folk och ledare som några få tidigare presidenter lyckats åstadkomma. En av de två som lyckades var alltså general de Gaulle, den andre, och den här historiens startpunkt, var Napoleon Bonaparte (1769–1821).

Napoleon har alla de egenskaper som den här speciella relationen kräver. Han kommer från enkla förhållanden (utifrån), han är extremt begåvad och gör kometkarriär som militär, något den nya tidens meritokrati (som han också inkarnerar) inte bara tillåter utan även uppmuntrar under och efter franska revolutionen. Landet befinner sig inte bara i den kris som revolutionen innebär, utan också i krig. Napoleon får, kortfattat, ord-

ning på alltsammans. Först vinner han krigsen, med utökat territorium som följd, sen reformerar han landet (skola, lagstiftning, administration) så att det fungerar betydligt bättre. Att han samtidigt frångår den republikanska demokratiska modellen tycks just då vara en bisak. Napoleon för landet framåt, gör det till en modell också i omvärldens ögon.

Han är dessutom en av de första moderna ledarna som konsekvent skriver sin egen historia och legend genom att metodiskt utnyttja det nya massmediet – pressen. Garrigues visar hur samtidens vassaste pennor hyllar kejsaren, inte bara i Frankrike utan även internationellt. Han beskriver också hur en uppsjö av krimskrams som statyetter, medaljer, pamfletter och tryckta visor bidrar till att sjunga ledarens lov så att legenden når in i minsta koja på den mest avlägsna landsbygd – väl flyga som örnar hans rykten.

Napoleon är alltså själva prototypen för den frälsare eller räddare det franska folket kräver. En man sänd av försynen som det franska uttrycket lyder. Någon med övermänskliga förmågor. Men man kan också konstatera att förutsättningen är ett land i djup kris, ett land som står mitt i ett existentiellt hot.

Under resten av 1800-talet (och fram till våra dagar) dröjer den inre politiska spänningen mellan grupper som förordar ett auktoritärt styre och andra som föredrar en republikansk ordning kvar. Ludvig Napoleon (1808–1873), Napoleons brorson, genomför en statskupp även han och utropar sig till kejsare. Också han gör vad han kan för att dyrkas personligen.

Men de två politiker som ändå framstår som mest av Räddare under perioden är Léon Gambetta (1838–1882), som är den som för landet ur den kris det fransk-tyska kriget innebär, och Georges Clemenceau (1841–1929) som träder in som president, efter en lång politisk karriär, i slutet av första världskriget och energiskt vinner på ett ”ärofullt” sätt. Båda är patrioter och övertygade republikaner, men de blir ändå föremål för en personkult de i princip är emot. De möts av oräkeliga folkmassor och får monument resta över sig.

Under andra världskriget kulminerar konflikten mellan dels ett auktoritärt, dels ett fritt, demokratiskt och republikanskt styre då två parallella Frankrike uppstår. När nazisterna invaderar Frankrike får marskalk Pétain makten och inrättar det nationalkonservativa styret, Vichyregimen, som ska komma att samarbeta med oku-

pationsmakten. Också Pétain har ett ärofullt förflutet som segrare i slaget vid Verdun under första världskriget följt av en politisk karriär. Förtroendet för honom då han tillträder är enormt.

Samtidigt som Pétain de facto styr det ockuperade Frankrike utropar den unge generalen Charles de Gaulle ”Det fria Frankrike” via radio från London. Härifrån ska han leda det ökande motståndet och han blir sedan efterkrigstidens ledande franska politiker. De Gaulle är inledningsvis okänd för fransmännen, men också han ska komma att framstå som den av försynen sände Räddaren av landet.

Ségolène Royal: En Jeanne d'Arc i vit kavaj.

FOTO: ALAMY

de Gaulle är även den politiker som styr Frankrike då de franska kolonierna frigör sig, i Indokinas och Algeriets fall genom krig. Och han startar ett politiskt parti, reformerar landet, inrättar Femte republiken där bland annat presidenten väljs i direkta val av folket. Med general de Gaulle, konstaterar Garrigues, kulminerar eran av Räddare av den franska nationen.

Den författning, ”Femte republiken”, som de Gaulle låter skraddarsy åt sig själv visar sig vara en svår kostym att ära. För stor. Eller om männen är för små. Frankrike går in i mer normalt politiskt läge där regeringsmakten skiftar mellan höger och vänster och där den märkliga formen cohabitation, (ungefär samboförhållande) uppstår då Mitterrand sitter kvar som president trots att hans parti förlorar majoriteten i nationalförsamlingen.

Republikanernas Jacques Chirac får den svåra uppgiften att samla folket mot högerpopulisten Jean-Marie Le Pen, då den senare otippat går vidare i den andra rundan i presidentvalet 2002. Då uppstår ”det republikanska motståndet”, vänsterväljarna röstar massivt på Chirac för att hålla de högerextrema borta från makten. Chirac försöker bli en sam-

lande gestalt för hela det politiska fältet, vilket går sådär.

Det faktum att politikerna blir mer och mer kändisar via press och medier har också bidragit till politikens banalisering, vilket inte har hindrat även senare presidenter från att på olika sätt knyta an till de stora föregångarna genom att välja historiska platser och datum för sina tal. Garrigues visar hur till exempel duellen mellan republikanen Nicolas Sarkozy och socialisternas Ségolène Royal i presidentvalet 2007 också kan ses som en kamp mellan en liten, ettrig, fotstämpande Napoleon-Sarkozy och en Jeanne d'Arc-Royal som i vit kavaj med utbredda armar kristuslikt går ut i folkhavet på sina massmöten.

Också Emmanuel Macron spelar an på alla dessa myter då han går till val 2017. Han kommer utifrån, han bryter upp de gamla statsbärande partiernas väljarunderlag genom att placera sig i mitten av det politiska fältet. Han lovar att genomföra alla dessa reformer som landet så förtvivlat behöver för att få upp farten (och äran) litegrand i den globala konkurrensen. Han är ung och karismatisk och han refererar direkt till general de Gaulle och delar av Napoleons arv i sina tal.

Och sen går det, som vi vet, sådär. Krisen med de gula västarna är förmodligen en av de märkligaste kriserna i Frankrikes nutidshistoria. Hatet mot presidenten är massivt. Macron är uppenbarligen livrädd och backar från sina höjda bränslepriser, vilket inte hjälper ett dugg. Ilskan finns kvar i breda befolkningslager.

Ändå har han lyckats med något nytt – att rita om den politiska kartan. Höger-vänster-konflikten har, vad det verkar, bytts ut mot en konflikt mellan en bred populistisk och demokratisk mitt (Macron) som står mot Pétains gamla högernationalistiska arv, gestaltat av Marine Le Pen.

Reformerna kvarstår att genomföra. Under vårens val får vi se om Macron lyckas bli den där han utgav sig för att vara – Räddaren av den franska nationen. ✨

Karin Stensdotter

**LA TENTATION
DU SAUVEUR
HISTOIRE D'UNE
PASSION FRANÇAISE**
JEAN GARRIGUES
Payot Histoire 2022

Bengt Ohlsson

Allt börjar om

SÅ FÖRSVANN Nyamko Sabuni från arenan.

Det skedde hastigt, hennes motivering var nästan surrealistiskt svävande, med formuleringar om det ”nya Sverige” som väntar runt hörnet, men där hon själv inte kan stå i ”första ledet”, och varken hon eller partisekreteraren Juno Blom tog några frågor från journalisterna.

I min telefon droppade det in skadeglada sms. Jag har med en dåres envishet bedyrat att Sabuni kommer att klara Liberalerna kvar i riksdagen, och att deras opinions-siffror kommer att stiga. Varför? För att de nästan alltid gör det. Lever man tillräckligt länge får man se många partiledare som till en början beskrivs som irriterande anonyma, eller som rena stolpskott, men om de bara biter sig fast mojar kritiken, sen börjar partiledaren utmålats som pålitlig och principfast, även när motgångarna hopar sig, sen är partiledaren det bästa som hänt, sen inträffar en ”affär” eller flera, sen kommer en valförlust och sen är det dags att bli ambassadör.

I BÖRJAN VAR Annie Lööf någon man skakade på huvudet åt. Hon kallades robotaktig, själlös, fjärrstyrd. Sen vande man sig. Ingenting hade förändrats i hennes uttryck eller hennes politik. Hon började bara beskrivas på ett nytt sätt – ”robotaktig” byttes ut mot ”pålitlig” – och ju mer vi vande oss vid det, desto sannare tedde det sig.

Mönstret är detsamma i kulturvärlden. Hur mycket vi än gillar någonting tröttnar vi förr eller senare på att gilla det, och då börjar vi leta fel i det som vi har gillat. Och det spelar ingen roll att felen har funnits där hela tiden. Vi har bara inte velat se dem. Att Roman Polanski och Harvey Weinstein levtrövare kan inte ha kommit som en nyhet för någon. Men under många år var vi för upptagna av att hänföras av deras verk. Det var inte läge att uppmärksamma deras slibbigheter. När vi väl gör det finns inget annat än slibbigheterna. Och när tillräckligt lång tid förflutit sjunker till och med slibbigheterna ner i bottenlammet. Även Charlie Chaplins kärleksliv väckte indignation för hundra år sen. Men det har vi glömt. Vi vill på inga villkor se oss själva som ombytliga, svajiga och

lynniga. Därför påminns vi ogärna om att inställningen till partiledare och konstnärer ständigt är stadd i förändring, trots att de själva inte förändras.

George Orwell hade kläm på det där i 1984. När tankepolisen O’Brien ser Winston Smith i ögonen och påstår att Oceanien alltid har varit i krig med Eurasien är det kusligt, eftersom både vi och Winston vet att Eurasien bara häromdagen var Oceaniens allierade – eller om det var tvärtom – men det känns också befriande. Vilket är minst lika kusligt.

UNDER HELA LIVET kämpar vi för att hitta en fast grund att stå på. Att skrapa ihop en uppsättning värderingar och åsikter som vi kan peka på och säga: Det där är jag. Och att rikta våra sympatier och antipatier mot människor som ger stöd åt påståendet.

Samtidigt njuter vi av suget i magen när någonting vänder, vare sig det vänder uppåt eller neråt.

”Mönstret är detsamma i kulturvärlden.”

När det vänder uppåt för en artist, författare eller partiledare känns det trösterikt och vederkvickande, och vi tänker att hur usla våra förutsättningar än ser ut lönar det sig tydli-

gen att kämpa vidare.

När det sen vänder neråt är det precis lika trösterikt och vederkvickande, för då kan vi tänka att det är lika bra att bli kvar vid vår läst. Visst kan det kännas tröstlöst, men vi slipper åtminstone störtas ner i gruset och trampas till slamsor av kommentariatet.

Kanske anade Sabunis interna motståndare att vindkantringen väntade runt hörnet, och att det var hög tid att dra fram de långa knivarna.

Nu när hon avgått infinner sig en förstämd och skamfylld tomhet, ungefär som när man i högstadiet ingick en ordlös överenskommelse om att mobba bort en oduglig vikarie från klassrummet. När vikarien gav upp, och en ny stackare stod i katedern, började man undra om vikarien verkligen var så oduglig.

Det är som att vakna upp ur ett rus. Obegaghet dröjer sig kvar en stund. Sen bjuder offentligheten på ett nytt skönt rus, och allt börjar om.

Vi lever i en ängslig tid. Fokus är en orädd tidning.

Hos oss hittar du vassa analyser av politiken, kulturdebatten och samtiden. Vi låter åsikter brytas mot varandra och tvekar inte att gå mot strömmen. Vi har pennorna som skriver så du hisnar – och ler. Fokus vill ge dig nya insikter och perspektiv. Testa oss gärna i vår!

- 12 nummer av Fokus
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev

Nina Solomin
Nina Solomin
Kulturredaktör

Svarskort

... eller svara på webben:

fokus.se/axess

☐ **Ja tack!** Jag vill beställa **12 nr av Fokus för 198 kr** (lösnummerpris 948 kr).
Du kan även beställa på webben fokus.se/axess

Skicka tidningen till:

Namn
Epost
Telefon
Adress
Postadress

Jag vill ge bort en prenumeration,
skicka inbetalningskort till:

Namn
Epost
Telefon
Adress
Postadress

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB
c/o Flowy AB

SVARSPOST
204 720 55
110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 13/6 2022 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy. Prenumerationsservice tel: **08-522 183 15** och www.fokus.se

TUDOR

#BORN TODARE

What is it that drives someone to greatness? To take on the unknown, venture into the unseen and dare all? This is the spirit that gave birth to TUDOR. This is the spirit embodied by every TUDOR Watch. Some are born to follow. Others are born to dare.

Snowflake hands

A hallmark of TUDOR divers' watches since 1969

Manufacture calibre

MT5813 with 70-hour "weekend-proof" power-reserve, silicon hair-spring and COSC-certification

41 millimetre case
in 316L stainless steel

Five-year transferable guarantee with no registration or periodic maintenance checks required

BLACK BAY CHRONO

— 1851 —
**NYMANS UR
KRON**

NYMANS UR 1851
STOCKHOLM | VÄSTERÅS – WWW.NYMANSUR.COM
KRON
STOCKHOLM – KRON.SE